

ԼՅՈՒՍԻ ԹԱՐԳՅՈՒԼ

ԾԱՆԿԱԿԱՆ

ՀԱՅՊԵՏՀՐԱՏ

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

891.99

12465

Р-33 Рирфунц Лушир

Биографии.

5

91.99

8-33

ԼՅՈՒՍԻ ԹԱՐԳՅՈՒԼ

ՍՅՈՒԳՎԱԾ Է 1961 թ.

ԾԱՂԱԿԱՆ

A 27918 + 2466
81612

Л. ТАРГЮЛЬ
ЦАХКАВАН

(Повесть на армянском языке)

Армгиз, Ереван, 1948 г.

Գ Լ Ո Ի Խ Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն

Հարս Սահակ Թադևոսյանին, որի
շիրիմն անհայտ մնաց ...

1

Վարդը մնաց Մաքրուհի տուտուլի ձեռքին, ու երազն
ընդհատվեց... Սրբատաշ քարերից գողտրիկ մի տուն էր
տան առաջ՝ ծաղկավետ պարտեզ, իսկ պարտեզում թիթե-
ների հետևից վազվզում էին երկու երեխա: Աղջկա անունը
Միածան էր, տղայինը՝ Վահան: Ի՞նչ գողտրիկ անուն. մեկը
զենք, մյուսը՝ կամար... Հապա վա՛րդը: Այդ ի՞նչ վարդ էր,
որ դարնան մեջ տվին նրան, ու զարմանալի ճոխ էր գա-
րունը: Ամեն ինչ շաղոտ էր, արևոտ, ապրիլն էր խայտում,
Բյուրեղյա օդից թոքերը բացվում էին սպունգի նման և
կյանքը թվում էր ալնպե՛ս հաճելի: Մաղկած ծիրանները
բացվել էին սպիտակ վրանների պես, ձգվում էին պարտե-
զից պարտեզ, բակից բակ ու զմրուխտ հեռաստանում ձուլ-
վում էին Մասիսի պայծառության հետ:

Թեպետ Մաքրուհի տուտուն չէր տեսել Մասիսը, սա-
կայն այդ նվիրական լեռան մասին գիտեր դեռ մանկույթ:
Սանասար պապը պատմում էր, որ ջրհեղեղի ժամանակ Նոյա
տապանը եկավ ի Սիփան ասաց.

«Սիփան, ա՛ն զիս, ա՛ն զիս»:

Սիփանն ասաց.

«Գնա ի Մասիս, գնա ի Մասիս,

Որ մեծ է, քան զիս,

Որ բարձր է, քան զիս»:

տուլի դեմքը, քաշվեց վաղորդյան մշուշի նման և նա խազաղ ասաց.

— Շաբաթ օրվա երազը բարին կկատարվե, թոփուզ, մեծ վարդ ձեռս տվին, վարդը ի՞նչ կնշանակե:

— Իշտե Բոդոսիկդ է, որ երթանք հայրենի տուն, մանչդ կաճի, վարդի թուփի պես կաճի:

— Տաճար բերնիդ համար աստված ումբող երկար անի, Փիլիպոս աղբար,— օրհնեց Մաքրուհի տուտուն և երջանիկ հուշիկից լցվեցին աչքերը:

Ո՛հ, այդ արցունքներն ինչպես նման չէին մյուս արցունքներին, որ օր ու գիշեր Մաքրուհի տուտուն թափում էր հուշերից... Հուշե՛ր, որ շարունակ ճմլում էին նրա սիրտը և այդ ճմլումից աշնան եղյամբ վաղաժամ իջել էր նրա սևաթույր մազերին... Հայրն էր, ամուսինը, եղբայրները, թաղի տղաները, քաղաքի տղաները կային, բայց մի օրում ալլես չեղան... Նրանց գլխատեց տաճկական սուրը՝ Վիլհելմ կայսրի հորդորով սրված... Պետք չէ՛, պետք չէ՛ հիշել այդ մղձավանջը, ամբողջ Տաճկահայաստանն էր արյուն փղձկում: Ապա, նա հիշեց, ինչպես օսմանյան կառավարությունը բռնի կերպով տեղահանեց ողջ մնացած հայերին՝ դեպի աքսոր, դեպի արյունոտ անապատներ... շատ քչերը կարողացան ազատվել սոսկումի ճանկերից ու ընկան օտարության մեջ...

Աշխուժությունը ոչ միայն Մաքրուհի տուտուլին էր տիրել, այլև քաղաքի բոլոր հայերին: Նրանք բոլորը ներկարարներ էին, ջուլհակներ, մի արհեստ, որ անընդհատ կրկնումներով անցել էր պապից-պապ հասել իրենց և որպես ոսկե ապարանջան՝ շուք տվել նրանց դաստակին: Սակայն վաստակն իրենցը չէր, կյանքն ու արևը իրենցը չէր...

Մի օր նրանք նստեցին խորհրդի: Որոշեցին դիմել Հայաստանին, որ նա օգնության պարզե իր մայրական ձեռքը:

Մի անգամ, երբ Մաքրուհի տուտուն անկողնի մեջ էր, դուռն աղմուկով բացվեց և վազելուց շնչատ՝ ներս ընկավ Փիլիպոս աղբարը:

Մաքրուհի տուտուն նրա քրտնխաշ դեմքին նայելով՝ այլայլված հարցրեց.

— Գե՞շ խաբար...

— Բերանդ խերով բաց, կնիկ:

— Կերթա՞նք,— բերկրեց Մաքրուհի տուտուն ժիր՝ աղջկա պես տեղից ցատկելով:

— Երկու օրեն:

— Ավետարեք բերանդ պաղնեմ, Փիլիպոս աղբար...

Սակայն Փիլիպոս աղբարն այլևս չկար: Այդ զիրուկ, կարճիկ մարդը աճապարանքից գնդակի նման էր գլորվում տնից-տուն:

— Երկու օրեն... Երկու օրեն... հաց-մաց թխեք, անկողինը կապկպեք,— ծանուցում էր նա և առանց սպասելու մինչև լսողներն ուրախությունից ուշքի գալին, արագ չքանում էր:

Եվ ելավ ծուխը երդիկներից ու տարածվեց նորաթուխ հացի անուշ հոտը:

Մաքրուհի տուտուն խմորը շաղախեց, թողեց, որ հասներ ու անցավ գործի:

Թորոսիկը փոքր էր: Նրա մանկական հագին գարնան երկնքի պես դեռ չէր տեսել բուր-բորան, ուստի փախեծ ձի հեծած նա իր խաղընկերներ՝ Բաղդիկի ու Մայրենու հետ վազվզում էր պարտիզում: Մինչդեռ մայրը ճանապարհի համար անհրաժեշտ իրերը մեկտեղելիս՝ տարվում էր քաղցր ու դառն հուշերով: Տնային իրերը, որոնք մինչ այդ կարծես առանձին նշանակություն չունեին, լեզու առած պատմում էին զանազան դեպքեր, և ահա փիչ-փիչ Մաքրուհի տուտուի տեսողության առաջ կենդանանում էին պապն ու տատը, երկու բարի՝ ծերունի, երկու խոնջա՛ծ ծերունի... Տատը պլոտ-

տում էր անբաժան ճախարակը, իսկ Սանասար պապը կտավ էր գործում: Այդ ժամանակ դեռ փոքրիկ-փոքրիկ աղջիկ էր, սակայն հիշում էր նրանց համբույրները ջե՛րմ, հեքիաթները ջե՛րմ... Պատիկ զատկին տատը կապույտ դալմաշի գրպանում շամիչ-նոխուդ էր պահում Մաքրուհու համձր, իսկ մեծ զատկին սոխի կճեպով ներկած երկու հատ հավ-կիթ: Կիրակի, և անպայման ամեն կիրակի Սանասար պապը հագնում էր տոնական զգեստը, ձեռքն առնում սաթի թղբե-հը և Մաքրուհուն առջևը գցած՝ զնում էր ծանոթներին տե-տոթյան: Ըստ սովորության պապին պատվում էին օղիով և որպես մագա՝ առաջարկում էին ռեհաթ-լոխում: Պապն օղին խմում էր, իսկ լոխումը տալիս Մաքրուհուն...

— Ակռաներս շատ անուշ գործածելի են թափվել,— ա-սում էր նա:— Սա դու կեր, պսպղուն թուշեդ պագ տուր ինձ մագա...

Սիրելի՛ պապ... սիրելի՛ պապ:

Ու մի օր՝ կանաչ կիրակի, երբ Մաքրուհին պասմայից նոր շրջազգեստ հագած ուրախ-ուրախ վազեց քեռանց, տե-սավ... տեսավ պապին անզլուխ. նրա կողքին սոսկումից մարել էր տատը...

Մաքրուհին սարսափած վազեց տուն, լուր հասցրեց հորն ու մորը, հավաքվեցին դուռ ու դրկից, և մեկը շուրջը նայելով՝ զգուշ շնչաց.

— Փոխաները կուզեին տունը խուզարկել, Սանասար պապը դեմ կեցավ, որովհետև շիրախանայի մեջ զենք ուներ պահած...

— Պաշտելի՛ շիրիմներ, տատ ու պապ,— հառաչեց Մաքրուհի տուտուն հիշելով բլրակին ձգված գերեզմանոցը,— ես կապրեմ և դուք իմ մեջ պիտի ապրեք այն ազատ երկնքի տակ:

Նվ ապա նա հիշեց հորը, երկայնահասակ մեծաշեն մի մարդ, որի աջ ձեռքի երեք մատները շատ ծխելուց զաֆ-րանի գույն էին ստացել, մինչդեռ շրթունքները, ընդհակա-ռակն, դարձել էին կապտավուն: Նա քաղաքում հայտնի էր

ոչ միայն «մեծ ուստա» անուանով, այլ և իր ուրախ բնավորության համար կրում էր «սիրտբացիկ» մականունը: Ու՛րվիշտ ձեներ, նրա մոտ էր գալիս կիսելու և թեթև սրտով վերադառնում էր ռուս: Սակայն սիրտբացիկ Պողոս աղան, որ միշտ ասում էր՝ ես մահվան երեսին ալ պիտի խնդամ, մի օրում վիշրվեց... Այդ ան օրն էր, 15 թվի օգոստոսին, երբ քաղաքի երիտասարդներին հավաքեցին Մահուդ յղայի դշլան, ապա պայթեցրին զորանոցը... Նրանց մեջն էին Պողոս աղայի երեք զավակները... Թե ի՞նչպես Մաքրուհի տուտուն կարողացավ սթափվել ահավոր վշտից և ապա թաղել խելագար հորը... Բայց մի՞թե դա սթափում էր, երբ ամեն օր էր սիրտը գալարվում... իսկ հետո... հետո, մի սև գիշեր... ներս մտան ասկյարները, անկողնուց հանեցին Մաքրուհի տուտուլի ամուսնուն և—գայմագամը կկանչե—ասելով՝ ուզեցին տանել:

Մաքրուհի տուտուն հղի էր Թորոսիկով. նա կսկծից շոքեց սեմին, ասես ամուսնու երթը խանգարելու, իսկ ամուսինը ցույց տվեց, թե հետևում է ասկյարներին, սակայն պատուհանի մոտ անակնկալ շուռ գալով՝ հարձակվեց նրանցից մեկի վրա և բռնեց կոկորդից:

— Էլ հերի՛ք մեզ հավի պես մորթեք,—ասաց:

Բայց այդ պահին երկրորդ ասկյարը նշան բռնեց Հեթումին, և նա իրոք որ հավի պես իր արյան մեջ թալտաց...

Օ՛, բա՛վ է, բա՛վ է, բա՛վ է, հուշեր...

Անցել են տարիներ, և Հեթումի արյունը դեռ մնացել է հուշերի մեջ: Արյուն, որ շատրվանի պես ցայտեց, ապա թանձր կաթիլներով իջավ դազգահի վրա, դուռն վրա ու սեմին:

Հեթումից հետո կտավագործի դազգահի վրա բանում էր Մաքրուհի տուտուն: Մաքրոքը գցելիս նա հաճախ հիշում էր ամուսնուն: Հավիտենական դրոշմի նման՝ տախտակին կնքված արյան կաթիլներն ասում էին.

— Սիրեկան կնիկ, մանչս քեզ ամանաթ, մեծացրու.

նրան, և երբ մեծանա, թող շմոռնա հոր արյունը, հոր արյունը...

— Զի՛ մոռնա, — հանգստացնում էր Մաքրուհի տուտուն և աշխատանքը թողած, գլուխը դնում դադգահին, որին տալիս շարունակ կպել էր Հեթումի ձեռքը: Զեռք, որ այնպես վարժ բանել գիտեր ու այնպե՛ս ջերմ շոյել գիտեր...

Եվ Մաքրուհի տուտուն ծանր հուշերը ցրելու համար պարտեզ ելավ: Գարունը ծաղկել էր իր ո՛ղջ շուքով, բայց ո՛վ դարմանք, չունեի այն հմայքը, ինչ որ գարունը՝ երազում: Օդն այնտեղ թեթև էր, արևը հաճելի, մինչդեռ այստեղ շարունակ զգացվում է օտարության դառնությունը: Ծաղիկներն իրենց մեջ կողմնակի հոտ են պարունակում, արյան հոտն է դա: Դարձյա՛լ հուշեր... Այս ի՛նչ է... այս ի՛նչ է, որ կողմը նայես՝ խամրած է գեղեցկությունը: Քաղաքը ասես ավերակ է, տներից շատերը թափուր: Հրաշքով ողջ մնացածներն աշխատում են ապրել խլուրդի նման աննկատելի: Մեկ էլ տեսար՝ նշմարեց շար աչքը ու ինչ որ պատրվակի տակ աւաց.

— Կյանքդ ինձ բաշխե:

Թորոսիկը մոր տխրամած դեմքը տեսնելով՝ թողեց խաղը:

— Ինչո՞ւ կուլաս, մայրիկ...

Մաքրուհի տուտուն պատասխանի փոխարեն բռնեց տղայի ձեռքը ու հրաժեշտի վերջին քայլերով անցավ պարտեզ, մրմուռով նայեց ածուները, կարծես տեսավ տատին ու պապին, հորը տեսավ ծառերը մշակելիս, տալ մտավ մառանը, ահա մոր խմորի տաշտը, ալյուրի մաղը, մոր ձեռնեքը տեսավ՝ խմորը գնդելիս...

Օհ, ինչքա՛ն, ինչքա՛ն սիրելի դեմքեր կային, և այլևս չկան... Ու մեծ գերդաստանից մնացած միակը՝ Մաքրուհին, այսօր խնդումով թողնում է օտարությունը՝ հետը տանելով սիրելիներին, որպես հուշ, որ այնտե՛ղ նրանք մանկանան Թորոսիկի մեջ... Թորոսիկի մեջ...

— Ուրախությունեն կխենթանամ, ուրախությունեն կխենթանամ,—ասում էին ներգաղթի պատրաստվողները:

Եվ արդարեւ հնարավոր չէր զսպել երջանկությունը, որ բխում էր դարավոր տառապանքներից հետո ձեռք բերված երանությամբ: Հողմը աշխարհիս ո՞ր անկյունը չէր նետել տարագիր հայերին, մինչդեռ այսօր նրանք խմբվում էին՝ հայրենիք վերադառնալու...

Հայրենիք, օ՛հ, սուրբ անուն, օտար երկրի տակ ինչքան մահացան, մրմնջալով այդ անունը... և այժմ սև հողն է նրանց խորթ մոր նման դժկամությամբ տեղ տվել կիրճերի, ձորերի ու խանձված անապատների եղերքին:

Բայց ոչինչ, կգա, շուտով կգա երջանիկ օրը, երբ բռնի խլված հողը նորից կդառնա մայր Հայաստան... Փիլիպոս աղբարը հրավիրեց դրկիցներին, նրանց հետ իջավ մաղազան և, չնայած գարնան խաղաղ երեկոյին, փակեց լուսամուտները, որ ձայնը դուրս չեներ ու սկսվեց հրաժեշտի խնջույքը:

— Այսօրվանից մենք մեզ կզգանք մեր մայրենի հողի վրա,—ասաց նա,—խինդով սկսենք օրը, որ մեր կյանքը խինդով շարունակվի: Մենք կերթանք այնտեղ ուր պատրաստ է սեղանը, սակայն մենք մեր լուսման պիտի մտցնենք, որ իրավունք ստանանք բարիք՝ վայելելու:

— Էֆերիմ, Փիլիպոս աղբար,—ձայնեցին սեղանակիցները:

— Վաթսուն տարեկան եմ,—հուզված շարունակեց Փիլիպոս աղբարը,—այսօր ահա իմ վաթսուն տարվա վրա խաչ կդնեմ, որ նոր ծնունդ առնեմ: Գինու կուժը ինձ տվեք, մկրտեցեք ինձ ու այսօրվանից ինձ կոչեցեք Մանուկ-Փիլիպոս:

— Թե խոսքը մկրտվելուն հասնի՝ մենք ամենքս էլ այսօր նորածին ենք,— ձայնեցին ընկերները:— Փոխանակ գինին այստեղ բերելու, ավելի աղեկ չէ՞, մենք շիրախանան մտնենք:

Եվ արդարեւ, սեղանակիցները ոտքի ելան ու Մանուկ-Փիլիպոսի հետ իջան ներքնահարկ, բացին ծեփած կարասը, եղեգնյա խողովակով քաշեցին գինին ու իրենք էլ շնկատեցին՝ ինչպես ձկուլթը ձկուլթի տված՝ սկսեցին պարը:

Մանուկ-Փիլիպոսը լայն շալվարի գրպանից հանեց կարմիր թաշկինակը:

— Գլոնդ բաշի, տեղդ բաշխիր,— ասաց նա, պատանու աշխուժությամբ գետին զարնելով ծնկները:

Եվ թնդաց պարը նոր թափով ու հնչեց երգը նոր երանգով: Մոռացան ահը, վառվեցին մոմերը տասնյակներով: Լուսավորվեցին մութ անկյունները: Հարսանիք էր կատարվալ, ուր բոլորն էին հարս, բոլորը փեսա:

— Վաթան կերթանք...

Մանուկ-Փիլիպոսը պարի կեսին հանկարծ սթափվեց: Թախիծը թափնաբեր մուգի պես իջավ նրա աչքերին:

— Լցրեք կթխաները պոնկե-պոռնիկ,— ասաց նա և հուզումից դողաց ձայնը:— Խմենք մեր բոլոր նվիրական շիրիմներու հիշատակին:

Խորհրդավոր լուսթյան մեջ մոմերի շարժումն լույսի տակ գգվեցին գավաթները միմյանց հետ ու դատարկվեցին մինչև վերջին կաթիլը:

— Մեր հարազատների շիրիմներու հիշատակին:

Կանաչք անկյուններում փղծկացին:

— Գեթ այսօր ձեր արցունքները պահեցեք,— զգացված նկատեցին տղամարդիկ:

— Ո՛չ, թող լան, թող լան,— ընդհատեց Մաքրուհի տունը:— Արյունոտ արցունքները թող այստեղ թողնեն, որ թեթև մտնեն հայրենի տուն:

Աքլորականչին, երբ այդեմիջյան ճանապարհներով հեռացան հյուրերը, Մանուկ-Փիլիպոսը տանից հանեց մի փոք-

րիկ կապոց, ապա հանդիսավոր դանդաղությամբ անցավ ներսի սենյակը, որտեղ դրված էր հայրենիքից հետը բերած մանկան . օրորոց... Օրորոցի կոթից դեռ կախված էր խխունջի պատյաններից շարված շխշխկիկը... Փռչին այդ օրորոցի վրա նստել էր մատի հաստությամբ, որն ապացույց էր, թե այդ տանը վաղուց մանուկ չէր օրորվել: Այո, չէր օրորվել, որովհետև թշնամին մորթել էր նրան ու խելագարված մայրը բլրակից նետվել էր ձորը...

Այն ժամանակ Փիլիպոսը, դեռևս տեսքով երիտասարդ, հեծում էր բանտում, իր նման հարցուբանությունների հետ, որպես «զենքի հետ խաղացող գյավուր...» Ութը թվին հուրիաթ եղավ. նա ազատվեց կալանքից և երբ ուրախ վազեց տուն, տանը ոչ ոքի չգտավ:

Փիլիպոսը հուշերով տարված, գրկեց թափուր օրորոցը և լացեց հայրական արցունքներով:

Երբ հայրական կարոտը պոռթկում էր նրա մեջ, ու պոռթկում էր հաճախ, նա հուզումից գողացող ոտներով մտնում էր փոքր սենյակը, նայում օրորոցին, բայց չէր մոտենում... Մոտենալը նշանակում էր հիասթափվել, ուստի նայում էր հեռվից, որպես երազի... Օրորոցի կողքին հանդոււմ էր Թեֆարիկի բարձը, կարծես մալր դե որդի գրկել էին իրար ու քնել խաղաղ...

Փիլիպոսը նրանց նինջը շխանգարելու համար հուշիկ հեռանում էր և այդ օրը կտավ գործելիս հարբածի պես էր օրորվում դադահի առաջ, մինչև որ գլուխը կախվում էր կրծքին ու գլորվում էին արցունքները:

Տղամարդու արցունք, կապարից էլ ծափ...

Բարեկամները տեսնելով Փիլիպոսի տանջանքները՝ հորդորում էին նրան ամուսնանալ, որպեսզի նոր ընտանիքը մոռացության տա հնի կսկիծը: Սակայն երիտասարդ սյրին բոլորին էլ մերժումով էր ճամփու դնում: Թեֆարիկը նրա համար շատ էր նվիրական, որ կարողանար չվայելած կնոջ

հուշերով լի տունը հանձնել երկրորդին: Ու օտարության մեջ մնաց միայնակ... Օրն ի բուն աշխատում էր, փողի մեծ մասը բաժանում աղքատներին, որ բարի հիշեին իր Թեֆարի-կին...

— Թեֆար ջան, յավրուր, ամիսոս որ հայրենիք կերթամ տոանց քեզ ու մանչուկիս,—մրմնջաց նա ու հիշեց տաճկահայերի ջարդն ու ավերը, ապա պատկերացրեց այն բոպեն, երբ նա գործունյա մարդու քայլերով մտավ ցախատուն: Չորացած տերևները, որ աշնանն ավլում էին ու գործածում որպես թոնրի կաշան, կուտակեց դրան մոտ և քաշեց լուցկին:

— Տուն շինեցի, որ մանչս մեծնար, վայելեր, դեհ, որ իմը չեղավ, դուշմանին էլ թող չմնա,—վրեժխնդիր ժպտաց նա ու հայրենական տունը իր ամբողջ գույքով հանձնեց կրակին:

— Ահավասիկ:

Օձագալար բոցերը քամուց հրահրված ձեռների նման պարզեցին երկինք՝ ու Փիլիպոս ախպարը իր նման հազարավորների հետ դիմեց օտարության...

Բլրակի ստորոտին նրան սպասում էր հայրենիք ներգաղթողների մեծ քարավանը:

Երբ վերջացավ ցամաքը, նրանք նստեցին նավ ու մտան քաց ծով: Փոթորիկ էր, փոթորիկ էր... բայց այդ նրանց չէր սարսեցնում, քանի որ փոթորկի միջով գնում էին դեպի տուն, միայն թե շո՛ւտ... միայն թե շո՛ւտ-ո՛ւտ կտրեին մղոնները, չէ՞ որ յուրաքանչյուր անցած մղոնը նրանց հեռացնում էր տարագրության դառնությունից ու մոտեցնում երջանկության:

Անցան օրեր—մեկ, երկու, երեք, Տաճկաստանի հետ կապված ծանր ապրումները մնացին հեռավորության վրա: Փոխարենը նշմարվեցին զմրուխտ ափեր, ցարասենու զանգրազիսակ անտառներ, անտառներում՝ պալծառ տներ ու որքան արև. արև թովիչ. ջերմ, շոյո՞ղ... Ահա և հույսի հանդերձանը՝ Բաթումը... բայց այն ի՞նչ հոծ բազմություն է նավահանգստում. ինչո՞ւ են մարդիկ այդպես խռնվել ու ալիքների պես հորձանք տալիս դեպի խարսխվող նավը:

— Մեզ դիմավորելու են եկել, Մաքրուհի,—երանությունից կցկտուր թոթովեց Մանուկ-Փիլիպոսը:

— Ի՞նչ կըսես... ի՞նչ կըսես...

Եվ արդարեւ գալարափողների սրտոտ հնչյունների տակ նալ նետվեցին ծաղիկներ, ծաղկեփնջեր: Ապա մարդիկ անհամբերությունից իրար հրելով՝ բարձրացան, գրկախառնվեցին, արտասովեցին:

Դիմավորողները խոսում էին բազմալեզու. աջարներ, ռուսներ, վրացի, հայեր. հայեր... և ուրախ էին ամենքը՝ աջար, արխազ, ռուս, վրացի, որ սրից-հրից փրկվել էին հայերը և գալիս էին ահա իրենց եղբայրական գիրկը:

— Բարի՛ գալուստ, բարի՛ գալուստ:

Ի՞նչ փուլթ, թե ներգաղթողները չէին հասկանում այլոց լեզուն, սակայն զգում էին այդ լեզվի հմայքն ու ջերմությունը. նրանց այդ էր պետք, որ սպիանային վերքերը...

Դիմավորողները պատկառանքով մի կողմ քաշվեցին և ահա մի խումբ պատգամավորների հետ նալ ելավ բարձրահասակ, գեղանձնյա մի տղամարդ:

— Հայաստանի մե՛ծը... Հայաստանի մե՛ծը... անցավ շշուկը բերանից-բերան ու հայրենադարձների դեմքը ողողվեց խինդով...

Կենտրոնական Գործադիր Կոմիտեի նախագահը սեղմեց Մանուկ-Փիլիպոսի, Մաքրուհի տուտուլի և այլոց ձեռները ու թավշյա ձայնով, որը դողում էր հուզումից, ասաց.

— Բարի գալուստ մեր քույրերին և եղբայրներին... Հայերը միշտ աշնան տերևի պես հողմից բռնված շաղ են եկել աշխարհովը. մեկ, մինչդեռ այսօր՝ պատմության մեջ առաջին անգամը լինելով, աստանդակները վերադառնում են հայրենի տուն՝ Սովետական Հայաստան...

— Կեցցե՛ Ստալինը... բացազանչեց Մանուկ-Փիլիպոսը, և նրան անմիջապես ձայնակեցին հարյուրավոր կոկորդներ:

— Հայաստանի աշխատավորութունը գրկաբաց սպասում է ձեզ, սովետական նոր քաղաքացիներ...

Րոպեն շատ էր հուզվել...

Գ Լ ՈՒԹ Ե Ր Կ Ր ՈՐ Դ

1

Անցել էին տարիներ: Թորոսիկն արդեն պատանի էր, ու նրա դեմքին գարնան առաջին ծիլի նման աճում էր աղվամազը: Երբ նա խոսում էր, Մայրենին ծիծաղում էր.

— Այս ի՞նչ խորոզ կկանչե...

Թեպետ Թորոսիկն ընկերուհու կատակից վիրավորվում էր, սակայն ներքուստ ուրախ էր, որ իր վրա այլևս չէին նայում որպես փոքրիկի: Նա ուզում էր շուտ մեծանալ, դառնալ մորը հովանի: Նա գիտեր, որ մայրը հին հայրենիքում տարել էր անլուր տառապանք: Այդ այստեղ էր կյանք ստացել Մաղկավանի անվանի ջուհի Կապուհին:

Մաղկավան... ծաղկած ավան... Թորոսիկը մի պահ փակեց աչքերը, հիշելու համար այն վայրը, որ հիմա կոչվում է Մաղկավան: Թեպետ այն ժամանակ նա դեռ փոքր էր, բայց լավ էր մտաբերում քարերը, տատասկները և ամայի դարուփոսը: Տեղը անհրապույր էր, սակայն բարձրից նայում էր մայրաքաղաքին. օդասոււն էր և, որ գլխավորն է, իսկական պատկերի պես դեմը կանգնել էր Մասիսը, Արագածը, Արայի Վյառը, ու ինքը, վայրը ամբողջովին ասում էր, որ ինքը Հայաստանն է:

Երբ նրանք երկա՛ր ու հոգնեցնող ճանապարհորդությունից հետո իջան նավից, նրանց դիմավորեցին Հայաստանից եկած աշխատավորները՝ ծաղիկներով:

Մաքրուհի տուտուն տեսնելով կարմիր վարդը՝ իսկույն հիշեց երազը: Բայց մի՞թե սա ևս երազի շարունակությունը չէ, որ նա նայում է հայրենիքի զավակներին, զգում հայրենի ծաղկի բույրը... Սակայն ավելի ազդեցիկը հետո էր, երբ գնացքը մտավ Արարատյան դաշտավայրը, ու այդպես ժիրանու միջից հանկարծ գծագրվեց Մասիսն իր ո՞ղջ վեհությամբ... Մանուկ-Փիլիպոսն ու Մաքրուհի տուտուն աշխատեցին զսպել բերկրանքի արցունքները, սակայն ըսպեն շատ էր հուզիչ... շատ էր հուզիչ... Ու լալիս էին ոչ միայն նրանք, այլ և պատանիները... Ամենքի ոտքի տակ հողն էր հաստատ հայրենի, իսկ զլխավերևում՝ ազատ երկինք, ազատ արև...

Վարդը մնաց Մաքրուհի տուտույի ձեռքին, բայց այլևս չընդհատվեց երազը՝ երազը փոխված էր իրականության:

— Ասում էի, չէ՞, որ Հայաստանը մայր է, իսկ մայրը գրկաբաց կընդունի իր պանդուխտ զավակներուն,—խայտում էր մանկացած Մանուկ-Փիլիպոսը,—առաջին բահը ես պիտի զարնեմ, առաջին քարը ես պիտի դնեմ մեր ավանի:

Հիմնադրման հանդեսին եկած կառավարության անդամները հանեցին գլխարկները և Մանուկ-Փիլիպոսը սուր բահով պատռեց հողի կուրծքը: Հովը շարաճճի թոռնիկի նման խաղում էր նրա սպիտակ մազերի հետ, շաղ տալով դեմքին, իսկ դեմքից քրտինքը բարակ շիթերով կաթում էր, թրջելով հայրենի հողը:

Փչեցին շեփոռները գալարափողերի հետ մեկտեղ, և կարմիր տուֆի անկյունում դրված արծաթյա տախտակը Մաղկավանի հիմնադրման մասին՝ հանդիսավոր իշավ հողի մեջ:

Եվ ապա, կարծես երազի մեջ, իրար հետևից բարձրացան սրբատաշ քարերից գողտրիկ տներ: Զգվեցին լա՛յն փողոցներ: Խոխոջաց ջուրը նախկին տափաստանում: Տներին կից դալարեցին պարտեզները, և շեփոռների պես բարձրացան բարդիները՝ գովերգելու ավանը:

Ապա դարձյալ, կարծես երազում, աճեցին մանկիկներն աւաղջիկները:

Թորոսիկն ու Մայրենին նստել էին փշատենու տակ ու կարդում էին, սակայն, ո՛վ զարմանք, ընթերցումից բան չէին հասկանում: Նրանց ուշադրությունը ցրում էր գարուները: Մաղկափթիթ խնձորենին, գլխին պած սպիտակ մեծ քող՝ օթորվում էր, շորորում, ասես շարժում էր նազիկ թևերը՝ կաքավելու հարսի ամոթխած պարը... իսկ քիչ հեռու քնքո՛ւյշ-քնքո՛ւյշ շփումով յասամանն էր դողդողում. նա իր բուրավետ գիրկն էր բացել զեփյուռին....

Մայրենին կենտրոնանալու համար պառկեց երեսը դեպի գետին, նորից վերցրեց օրաթերթը, սակայն այդ ո՛վ էր այդպես խանդավառ տղզում նրա ականջին: Բզեզն էր, մայիսյան բզեզը. նա իր շեկ ընկերուհու հետ դուրս էր եկել զբոսանքի, ու նրա թևերը ծիածանի պես էին փողփողում:

Յասամանի բուրումից, արևից, զեփյուռից կոկոն Մայրենին բացվեց ծաղկի նման, ու աղջկա մեջ հանկարծ զարթնեց կինը... Անծանոթ հույզերից շփոթված՝ նա ուզեց Թորոսիկին ինչ որ ասել, դողաց ձայնը... Կամեցավ նայել իր մանկության ընկերոջը՝ ինչպես միշտ համարձակ, բայց դեմը կարծես այլ Թորոսիկ տեսնելով՝ փախցրեց հայացքը և թերթը թողնելով՝ փախավ, իջավ ձորակը:

Թորոսիկն ուզեց վազել նրա հետևից, սակայն ինչ որ ուժ նրան պահեց. այդպես լա՛վ է, Մայրենին թող հեռանա, որ նա ազատ անձնատուր լինի իր նոր խոհերին:

Նո՛ր խոհեր... Այդ ե՛րբ եկան, տիրեցին պատանուն: Յասամա՛նը բերեց, թռչունի ե՛րգը, թե՛ զարուհը, որ այդպե՛ս առատորեն սեր էր շռայլել թևավորներին ու մարդկանց:

Ու մի անծանոթ, անուշ թախիծ պարուրեց Թորոսիկին: Մաքրուհի տուտուն գլուխը պատուհանից հանելով՝ ձայն տվեց.

— Կերակուրը պատրաստ է, մանչա:

Թորոսիկը քայլերը մեքենաբար ուղղեց դեպի տուն:

Տունը, որ երազում տեսած սրբատաշ քարերից շինել էր Մաքրուհի տուտուն, հաճելի տեսք ուներ, լայն պատուհաններից ներս խաղացող արևը, լուսամուտներին խնդացող թաղարավոր ծաղիկները, դարմանալի մաքրությունը, սեղանի ձյունաթույր սիւռոցը, փայլուն հատակը բնակարանին տալիս էին զվարթ տրամադրություն: Սենյակի ճակատը, էստ սովորության, կտրված էր սեղրով, բարձերին քաշված էին սպիտակ ծածկոցներ, ասեղնադործ ժանյակներով երիզված, որ ազատ ժամերին գործել էր Մաքրուհի տուտուն՝ շխնայելով աչքերը:

Ներքին սանդուխքը սեղանատնից տանում էր վերին հարկ, որտեղ ննջարանն էր ու երրորդ սենյակը: Այդ սենյակը Մաքրուհի տուտուն նկատի ուներ որպես Թորոսիկի ամուսնական առաջաստ: Ինչ նոր, թանկարժեք իր որ առնում էր, տանում էր այդ սենյակը՝ մրմնջալով:

— Մանչիս համար... հարսնիկիս համար:

Թե ո՞վ էր լինելու հարսը՝ մայրը չգիտեր, բայց ցանկանում էր, որ աղջիկը լիներ ոչ միայն տեսքով, այլ և պարկեշտ և հարգեր մեծերին...

Պատշգամբից երևում էր սքանչելի մի պատկեր. Արարայան դաշտավայրի ճոխ բնությունն էր դա: Երբ Մաքրուհի տուտուն նայում էր շուրջը, հպարտանում էր իր ծաղկած երկրի համար. այդ նախկին կիսավեր, քաղցած, որբերի երկիրն էր փարթամացել իր բնության պես: Ինչքա՞ն նոր շենքեր, ավաններ, գյուղեր... Դեմը հավերժական Մասիսն էր, նրա կապույտ ստորոտին փայլուն ժապավենի պես դծագրվում էր Արաքսը, իսկ երբ Մաքրուհի տուտուն նայում էր հակառակ կողմը՝ տեքնում էր Արայի լեռը. Արան, որ կռվել էր իր ազգի ու ընտանեկան պատվի համար... Սարի գագաթը ցածրանում էր, կարծես ստանում սրտի ձև: Վերավոր էր այդ սիրտը, բայց հպարտ իր վերքով, քանի որ ախտաբորբոք Շամիրամը չկարողացավ այնտեղից վանել հայոց տիկնոջը՝ Նվարդ թագուհուն:

Մաքրուհի տուտուի հայացքը Արայի լեռից անցավ դե-

պի Արագածը, ապա կանգ առավ իրենց ավանի վրա, որը աճել էր, հասել բլրակի ստորոտը և այս է, միանալու էր մայրաքաղաքին, իսկ մայրաքաղաքը, տե՛ս, որտեղ է հասել. մի ծայրը բարձունքի այգիների մեջ, մյուսը գնում, կտրում է երկաթգիծը ու անցնում հեռու՝ հեռու...

Նրբ քսանհինգ թվին նրանք ներգաղթեցին, այդ քաղաքն այնպե՛ս խղճով էր, այնպե՛ս կավաշեն... Տները փլչում էին ծերությունից, հետո՝ հետզհետե կծկվեց, կարծես գետնի տակ անցավ հին քաղաքը ու տեղը կանգնեց նորը, չքնաղը:

Կյանքը բարեկեցիկ էր, երկինքն՝ անամպ... Դրսում լսում էին այդ ամենի մասին ու ներգաղթում էին նորանոր հայեր՝ իրենց նախկին բնակավայրերի անունով կառուցում ավաններ:

Մթնեց: Աստղերը երկնքից կարծես հանկարծ լցվեցին ձորը ու ձգվեցին հարդագողի ճանապարհով... Այդ մայրաքաղաքի անթիվ լույսերը վառվեցին: Մաքրուհի տուտուն նայում էր այնպես հափշտակված, որ ասես առաջին անգամն էր նկատում այդ գեղեցկութունը:

Մասիսի գլխին արծաթե թասի նման իջավ աստղազարդ դիշերը. լիալուսինը կանգնեց Ծաղկավանի վրա, ջրերի երեսին շաղեց իր ցոլքը, ծաղիկներին մաղթեց.

— Ձեզ բարի գիշեր....

Իսկ սիրատուշոր պատանիներին դուրս հանեց տներից:

Նստել էր Թորոսիկը սալորենու տակ, ու դող կար նրա մարմնում: Այդ ի՞նչ զարմանալի դող էր, որ առավոտից սողոսկել էր նրա մեջ ու փոխանակ մրսեցնելու՝ այրում էր կրակի նման:

Նորեկ խոհեր, անծանոթ դող... Դեռ նրա ձեռքին էր Մայրենու թերթը, որ նա թողեց ու փախավ: Թե ինչո՞ւ էր նա բռնել թերթը՝ չգիտեր, միայն զգում էր, որ այդ սովորական թուղթը նոր իմաստ էր ստացել նրա համար:

Հանգավ դեմի տան լույսը, և աստղերի ցոլքի տակ պատահանում գծագրվեց կանաչի մի գլուխ... Սյուրբ տարու-

բերում էր Տոխ վարսերն այդ աղջկա, որոնք հյուսքերից անհնազանդորեն դուրս պրծած՝ զսպանակների պես գալալովում էին ճակատի վրա. աղջիկն անշարժ էր իր արձանային դիրքի մեջ. նա ձեռքը դարձրել էր ծնոտին հենարան, նայում լուսնկային, խորհում էր ու խորհում: Լուսնի կաթնառատ շողերի տակ վեհություն էր ու խաղաղություն. մեղմ խոխոջում էր բարակիկ առուն:

Հոգեպարար լուսթյան մեջ լավեց մի ձայն. Մայրենին էր երգում...

Թորոսիկը հուշիկ մոտեցավ պատուհանին: Նա լսում էր երգը, ու ջերմ հնչյուններից ուռչում էր սիրտը, դեմ առնում կոկորդին:

Մաքրուհի տուտուն պատրաստեց տղայի անկողինը և զո՛ւր սպասեց նրան... Թորոսիկը գլխաբաց շրջում էր հովտում, ու մայիսյան ցողը սիրտ արցունքի պես իջնում էր նրա սեպականգուր, բաց գլխին....

2

Այգաբացին կանայք ելան, կթեցին կովերը, ավելցին քակն ու դուռը, երեխաներին ուղարկեցին դպրոց ու գնացին աշխատանքի:

Առաջինը, ինչպես միշտ, Մաքրուհի տուտուն գործի գրեց դազգահը, ապա սկսեց Թագուհին, Իսկուհին, Համասփյուռը, Հաջիվարդը, Լուսինը, Վերժինը: Պատի տակ շարքով նստած կանայք հանդիսավորությամբ պատեցին ճախարակները, և ջուհականոցը շնչեց իր ողջ կարողությամբ:

Մաքրճիների թոխչներից, ոտնածայրերի շխշխկոցից, ճախարակների ախորժալուր երգից կենդանացավ աշխատավայրը: Կարինեն ու Սերինեն միջաթել փաթաթողներից գոգերով վերցնում էին մասուրները, բերում դատարկները, և դազգահների վրա ասպերի ու սանրերի միջով հոսող թելը դառնում էր ծաղկավոր կտոր:

Յեխի վարպետ Մանուկ-Փիլիպոսը իր գործն իմացող

մարդու հմտությամբ նայում էր արտադրվող կտորներին և փոքրիկ արատ նկատելուն պես հանդիմանում ջուլհակին։

— Էշի քթին վա՛րդ կբռնես... Մեր արտելի անունը խայտառակե՛լ կուզես... Ինձ մենակ ձեռներուդ արագություներ պետք չէ, մաքուր գործ էլ է պետք։ Դո՛ւն, հանգույցի վրա կքնե՛ս.... րոպեի հարգ չգիտցողը օրվա հարգն էլ չի իմանա։

Դիտողությունները պատկանում էին նորուս ջուլհակներին, որոնք տարեցների զավակներն էին։ Ծնողներն աշխատում էին վարժ ու լարված։ Նրանցից շատերը շուրջ քառասուն տարվա մանուսագործներ էին ու հանդիսանում էին տե՛սյնագործ արտելի հիմնադիրները, որը կազմակերպվեց ներգաղթից հետո՝ առաջին տարին։ Դա Հայաստանի ամենախոշոր արտելն էր ու թողնում էր գործարանի տպավորություն։

Ծաղկավանի կտորը իր որակով ու ազնվությամբ մըրցում էր բոլոր արտելների հետ, և ամբողջ տասնհինգ տարի էր, ինչ առաջնությունը չէր զիջում ոչ-որի։

— Երկնքեն թափի, գետնեն ժողվեք,—գոհունակությամբ ասում էր Մանուկ-Փիլիպոսը իր ցեխի աշխատողներին,—որ ֆեսս գլխիս կպահենք։

— Դու էլ շատ ապրես, շատ խնդաս,—նույն եղանակով պատասխանում էին ջուլհակները։—Դու, որ խոր ծերության մեջ դադար չգիտես՝ մենք էլ քո պատիվը կպահենք։

Եվ արդարև այնքա՛ն հուզիչ էր նրանց սերը դեպի աշխատանքը։

Կսկիծն ու վերքը, որ միշտ տքացել էր նրանց մեջ աքտորների, կոտորածների հետևանքով, խաղաղ պայմաններում սպիացել էր արդեն. բարեկեցիկ կյանքը՝ զարդարված երեխաներով՝ երանությամբ էր լցրել նրանց, ու նրանք կամենում էին իրենց աշխատանքով շնորհակալ լինել այդ եր-

ջանկության համար: Ուստի մայրերը, չնայած իրենց զավակների հորդորներին, թե՛ բավ է դատել, ժամանակն է, որ հանգստանաք, մերժում էին, ասելով:

— Սա պետութունը չի ախորժում ձրիակերներին. այնպես չէ՞, Հայկան:

Հայկանը ավանի առաջին կոմերիտուհին էր: Նա հաղթեց նահապետական ծնողների դիմադրությունը և ճանապարհ բացեց մյուսներին: Նրա թուխ դեմքը խոհունությամբ լեցուն, նրա լեզուն, սուր ու համարձակ, կազմվածքը թեպետ քնքուշ, սակայն շարժումներն առնական, արտելում և դրսում հեշտությամբ համակրանք էին շահում:

Բաղդիկը մինչ ականջները սիրահարվեց Հայկանին: Ամուսնացան: Ունեցան երեք զավակ: Հայկանը չթողեց արտադրութունը, ընդհակառակն, առաջ քաշվեց, նշանակվեց մեքենայացված ջուլհականոցի ցեխի վարիչ, ապա մտավ կոմհամալսարան: Երկու տարի անց նա կրկին վերադարձավ Ծաղկավան, արդեն որպես արտելի պարտկազմակերպության քարտուղար:

Բաղդիկը, կարծես մրցելով կնոջ ընդունակութունների հետ, հայտաբերեց կազմակերպչական ուժեղ ջիղ և որպես մանուսագործութուն լավ իմացող, նշանակվեց արտելի նախագահ:

Աշխատանքի մեջ խստապահանջ էր և Թորոսիկը, թեպետ նրա դեմքն այնքան մեղմ էր ու դեռ այնքան պատանի: Նա Մանուկ-Փիլիպոսի պատրաստած կադրն էր. ծերունին ցանկանում էր իր տարիների փորձն ու հմտությունը տալ իր արժանավոր աշակերտին, դարձնելով նրան առաջնակարգ վարպետ:

Եվ արդարև, Թորոսիկը գիտեր և՛ ներկարարութուն, և ջուլհակութուն, և՛ հենք պատրաստել: Նա միաժամանակ նաև մեխանիկ էր, կարգի էր գցում դադահները: Երբ Հայկանը մեկնեց սովորելու, Թորոսիկը գրավեց նրա տեղը:

Մեքենայացված ջուլհականոցն արտելի ամենամեծ ցեխն էր, իսկ Թորոսիկը՝ ամենակրտսեր վարիչը: Սակայն երբ նա

մոտենում է ջուլհակներին, ստուգելու աշխատանքը, երբ նա
ամենափոքր խափանի առթիվ խիստ տեսք էր ընդունում,
մոտը կանչելով անբարեխիղճ արտելականին, երբ նա տես-
նում էր, որ հումուլթի և օժանդակ նյութերի բաշխումը ճիշտ
չէ կատարված, իսկույն փոխվում էր հասակավոր մասնա-
գետի, ու հանցավորն անխոս խոնարհում էր գլուխը նրա
առաջ...

Թորոսիկը ոչ միայն Մաքրուհի տուտուլի պարծանքն
էր, այլ և ողջ Ծաղկավանի։ Այդ վաղաժամ լրջացած պատա-
նու խիստ հայացքը մեկից մեղմանում էր, երբ հանդիպում
էր Մայրենուն... Մայրենին շիկնում էր, և կարծես նրա այ-
տերի կարմիրն էր անցնում իր գործած կտորին։

Ծաղկավանցիք սիրում էին երեկոները հավաքվել մեկն
ու մեկի մոտ ու խոսել աշխարհի բաներից։ Մանուկ-Փիլի-
պոսի լայն սիրտն ու ճաշակավոր տունը հաճախ ընդունում
էր հյուերերին։

Նա տունը շինել էր նախկինի ոճով. սենյակները երեք
կողմից զարդարված էին պատուհաններով. այնպես որ օրվա
քոլոր ժամերին ներս էր ընկնում արեգակը։ Պարտեզը, որ
առավոտ կանուխ և աշխատանքից հետո մշակում էր նա,
շքեղ էր մեծաշեն կնոջ նման։ Նա սիրում էր ծաղիկ, ուստի
վարդանոցում բուրում էին նաև զամբեղն ու նուռուֆարը։
Մեղոնները տղգում էին ծաղիկների շուրջը. այդ միալար
տղգոցը քուն էր բերում Մանուկ-Փիլիպոսին։ Քունը նրա
ծերունական երակները լցնում էր նոր ավյունով ու, չնայած
յոթնասուներեք տարեկան էր, տարիների բեռը չէր ճնշում
նրան։

Թախիծն ու մենակությունը, որ նրան միշտ տանջու-
թ էր հին հայրենիքում, տեղի էր տվել կայտառության։ Յու-
քաքանչյուր արտադրական օրը, որ նա ճամփու էր դնում
ցամքոցներով, շալերով, նրան տալիս էր զնահատված աշ-
խատանքի վաստակ։ Նա տալիս էր իր փորձն ու եռանդը,
ստանում հարգանք ու պատիվ։

Երբ հյուերերն ավազանի մոտ գրավում էին իրենց տե-

ղերը, Մանուկ-Փիլիպոսը սինով բերում էր այն ամենը, ինչ տալիս էր պտղատու պարտեզը:

— Առաջին անգամ իմ տուն եկողը իմ հյուսն է,—ասում էր նա,—երկրորդ անգամ եկողը՝ տանս անդամ. անուշ արեք:

— Աստծո բերեքեթը տնիցդ անսպական լինի, դուռդ էլ միշտ բաց լինի,—մաղթեց Մաքրուհի տուտունը:—Առածը ասում է՝ թե հաց ունես՝ թրջիր, կեր: Երկիր որ կտնծեսեսինք, կասեինք մնա ապագա... Մեկ էլ տեսար ասկյարները մտան, տունոտեղդ թալանեցին ու տարան: Հիմի քոնն է. կուզես կեր, կուզես պահի:

— Մաքրուհի, գյուղում, այն անիծված օրերը մի հիշեցնի,—խնդրեց Թագ խաթունը,—ինչո՞ւ մենակ ալան-թալան, ինչո՞ւ մենակ սուր ու արյուն, հապաղ ղարիբութունը պահա՞ դարդ էր... մեկ տարվա հարս էի, որ էրկա գնաց դուրբաթ... ես էլ մորս պես լալով երգեցի.

«Առավոտուն գով ատեն,
Պիլպիլներուն երգած ատեն
Յարս նամփու դրի՝
Լեռներու կանաչ ատեն...»

Թորոսիկն ու Մայրենին իրենց հասակակիցների հետ մի շարք նստած՝ ուշադիր լսում էին:

— Հետո՞, Թագ խաթուն, չեկա՞վ ձեր ամուսինը,—հարցրեց Մայրենին:

— Չեկա՞վ, աղվորս, չեկա՞վ...—հուշերիցը դառնացած պատասխանեց ծեր կինը,—շատ կանչեցի.

«Մենդիլդ աղտոտ է,
Ղեկի լվանամ,
Դրենմ սե աչերուս
Պառկեմ ֆանամ...»

— Չեկա՞վ... դուռս գոցվեց, մանչ բերի՝ եթիմ մեծացրի:

— Վերջ տանք, Թագուհի, տխուր զրույցներուն վերջ տանք,—ընդհատեց Մանուկ-Փիլիպոսը։—Այդ սև օրերը յոթը ծաւ գետնի տակ անցան. նորերեն խոսենք։ Կրսեն Սեմերճյանինց Մինասը Քափլակյանինց Տիգրանուհին կուղեւաղչիկն այնքա՛ն սիրուն է, որ կարծես խնձորի մեջն է դուրս եկել։

— Միաթագ-միասպակ լինեն,—մայրական բարությամբ օրհնեց Մաքրուհի տուտուն։

— Չուզողի աչքը մութ, բայց ըսելս այն է, որ մեր Թաղի մեջն էլ հարսնիք լինի,—խոսք բացեց Մանուկ-Փիլիպոսը՝ խորհրդավոր նայելով Թորոսիկին։

Մաքրուհի տուտուն ակնարկը հասկանալով՝ պատահախանեց.

— Ատենը որ դա, քարե տանձն էլ կհասնի...

— Իմ կարծիքով այնքան էլ հեռու չէ ատենը. իմ պատրաստած վարպետի քավորը ես պիտի ըլլամ, աղջիկը ես պիտի համնեմ,—առաջարկեց Մանուկ-Փիլիպոսը՝ հայացքը Թորոսիկից զգուշությամբ դեպի Մայրենին ուղղելով։

Սակայն Մայրենին չկար....

Նա պահվել էր վարդենու հետև և դողում էր հուզում մից... Մաքրուհի տուտուն ասաց, որ երբ ժամանակը գա՝ Թորոսիկին կպսակի, բայց ո՛ւմ հետ... ո՛ւմ հետ...

Երբ հյուրերը՝ տունդ շեն, օճախդ վառ մաղթելով ցրվեցին, Մանուկ-Փիլիպոսը մրգի սինին մինդարների հետ տարավ ներս, լվաց ձեռները, հագավ փափուշները և բարձրացավ վերի սենյակը։

Խաղաղությունը, որ քիչ առաջ կար նրա դեմքին, տեղի էր տվել խորը տրամուխյան ու որքան որ նա հասնում էր սանդուղի գլխին, սիրտն այնքան բաբախում էր սաստիկ։

Դուռը կամացուկ՝ բացվեց և Մանուկ-Փիլիպոսին տիրեց այնպիսի հույզ, որ կարծես մտնում էր խորան աղոթելու, սակայն այդ խորանում ոչ տիրամայր կար—մանկիկը գրկած և ոչ կանթեղ. միայն հին օրորոցն էր մասունքի պես դրված սեղանին...

Ու Մանուկ-Փիլիպոսն ամեն անգամ այդ սենյակը մըտնելիս ոտի ծայրերի վրա մոտենում էր օրորոցին, խոնարհում ալեհեր գլուխը, ասես կարոտի խոսքեր մրմնջում մանկիկին... Այա դողդոջ ձեռներով շոշափում էր շաշխկիկը, որի հետ ժամանակին Մհերն էր խաղացել... հետո շոյում էր բարձր, Թեֆարիկի բարձր...

— Գլուխում կնիկ, հասրաթի խանչալի պես սիրտս կտրտեց...

Ու խեղդվում էր ձայնն արցունքներից:

• Նա այցելում էր հուշ-սիրելիներին ամեն երեկո, քնելուց առաջ. իրենից բացի դեռ ոչ-որ չէր կոխել այդ սենյակը, չվայելած հայրության ու ամուսնության սենյակը:

— Հասրաթի չառի, հասրաթի...

Օրորոցն ու բարձր միակ իրն էր, որ Մանուկ-Փիլիպոսը ներգաղթին հայրական տանից հետը վերցրեց և, որպեսզի երկրացիներին այդ տարօրինակ չլիքը, նա օրորոցը քանդեց ու դրեց բողջա... Ծաղկավանդում տուն շինելուց հետո նա նոր միայն քանդած մասերը միացրեց իրար՝ դարձյալ շինելով օրորոց:

Եվ այժմ նա տանջվում էր, որ չկային սիրելիները... Կարոտից բացի նրան հուշում էր և այն, որ հաշտենի տան խաղաղությանն ու առատությանը վայելում էր միայնակ:

— Դեթ մի պատիկ գարուն անեիր սա երկրին մեջ, ուր երթայիր, յա՛վրում,— մղկտում էր Մանուկ-Փիլիպոսը,— գրկանոցդ առնեիր, սա բաղչային մեջ սիրամարդի պես շորերայիր, սե՛յր անեի... ա՛խ, սեյր անեի...

Ու ինչքան որ անցնում էր ժամանակը, այնքան բորբոքվում էր կրակը:

3

Եկավ անցավ երկու տարի, իսկ երկու տարին ի՞նչ է ար... սիրահարի համար երկու կարճ գարուն, ծերունու համար՝ երկու ձիգ ձմեռ:

Քնքշորեն իրար փարված՝ նստել էին նրանք կանաչ բլր-
րակին ու լուռ շշնջում էին սիրո անկրկնելի խոսքեր:

Մաղկած ծառերը տոնական ամեն գույներով պննված՝
կարծես իջնում էին ձորը, պարահանդեսի: Գետը արծաթյա
գոտու նման սեղմել էր երկրի իրանը, իսկ երկինքը.... եր-
կինքն այնքա՛ն ժպիտ ուներ, կապույտ ուներ:

Թորոսիկն ու Մայրենին դիտում էին այդ ամենը, և
կյանքը թվում էր այնպե՛ս գեղեցիկ: Մեղրով, բույրով օծ-
ված օդից նրանք հարբած՝ ուզում էին գրկել թիթեռներին,
թռչուններին, արար աշխարհը գրկել ու ապրել դարնան մեջ
միշտ սիրո զարուհի:

Նրանք էին նայում իրար. սիրուցն էր այդ: Չէին խո-
սում: Թորոսիկը շոյում էր Մայրենու ձոխ մազերը, որոնք
կոտրած ածուխի փայլ ունեին, ու փակվում էին նրանց աչ-
քերը պատրանքից:

Այն, ինչ նրանց մեջ սկսվել էր անորոշ, այժմ դարձել
էր փաստ: Աչքերի տրտումն ու դեմքերի նուրբ դալուկն ա-
սաց այն, ինչ դեռ ընդունակ չէ ասելու մարդկային և ո՛չ մի
լեզու: Այրվող շուրթերից ձոնված համբույրը դորձմի նման
ի մի կնքեց նրանց շուրթերը, և այդ շուրթերի մտերմություն-
ից հետո նրանք դարձան այնքա՛ն հարազատ: Նրանք միշտ
իրար հետ էին, նույնիսկ այն ժամին, երբ մենակ էին:
Նրանք միշտ խոսում էին իրար հետ, չնայած հանդիպելիս
կախում էին գլուխները: Ամեն ինչի լավն ու վսեմը նրանք
մտովին ձոնում էին իրար, ապա խայտում սիրո տանջող
երանությունից:

Մանուկ-Փիլիպոսը ճանապարհը կարճելու համար ա-
րագ անցնում էր կեռմանով, երբ հանկարծ աչքերը կկոցելով
կանգ առավ. զարմանքի հետ նրա բարի դեմքին ժպիտ խա-
ղաց, ապա ոտները շարունակեցին ճանապարհն այնպես, որ
չիմացվե՞ր անցումը, ու պատրանքից չսթափվե՞ր զույգը:

Տեսնելով Մաքրուհի տոտուլին՝ նա բարեկի փոխարեն
ասաց.

— Հասել է ատենը....

— Խոսքդ շաքարով, Ի՞նչ ատեն,—հարցրեց դիմացինը՝
բան չհասկանալով:

— Սիրտս նշանդրեք կուզե՛ս:

— Որ այդպես է՝ եկ քեզ նշանենք,—կատակի տվեց
Մաքրուհի տուտուն:

— Ես դեռ մանուկ եմ,—խնդաց ծերունին,—առաջ
մանչդ, տարուսը ինձ:

Մաքրուհի տուտուն, ինչպես բոլոր մայրերը, որ ինչքան
էլ մեծանա զավակը, նրա վրա նայում են որպես փոքրիկի,
վրա բերեց.

— Ի՞նչ կըսես... Մանչս դեռ պատիկ է, Փիլիպոս աղ-
բար:

— Մատս չխածե...—խորհրդավոր նկատեց Մանուկ-
Փիլիպոսը,—նրա շոշուխ լինելը քեզ ցույց կտալի, ամա...

— Ամա Ի՞նչ,—հարցրեց մայրը՝ խոսակցի լեզվի տակ
հանգույց զգալով:

— Աստված երկու աչք է տվել, մի բերան, որ շատ
տեսնենք, քիչ զրուցենք. հասկցա՞ր... Որ կըսեմ նշանելու
ատենն է, ուրեմն ատեն է:

Մաքրուհի տուտուն զինաթափվեց ծերունու հեղինակու-
թյան առաջ:

— Ի՞նչ կկարծես, նշանվելու համաձա՞յն է:

— Ոտքդ կպագնե,—խսկույն վրա տվեց Մանուկ-Փիլի-
պոսը,—հը՛, շոշուխ կըսես... ե՛կ, ե՛կ, պատուհանեն դուրս
նայե՛ս...

Մաքրուհի տուտուն մեքենաբար մոտեցավ լուսամու-
տին:

— Դեմի բլուրը նայե՛ս:

Թորոսիկն ու Մայրենին իջնում էին թևաքցուկ:

— Աղջկան առել, սարն է ելել, իսկ դու շոշուխ կըսես:

Մաքրուհի տուտուն կարծես տեսողությանը չհավատա-
լով՝ անթարթ դիտում էր նրանց, մինչև որ նրանք բոլորովին

մոտեցան, զգուշության համար թողին իրար ձեռք և անխոս
բաժանվեցին:

Ե՞րբ, Թորոսիկը ե՞րբ այդքան մեծացավ ու լցվեց սի-
րով... կարծես դեռ երեկ էր, որ նրան հետաքրքրում էր փայ-
տե ձին... իսկ այսօր նրա աչքերը լցվել էին անուշ տրտու-
մով, և այդ թախծի միջից, ինչպես ոսկի շամանդաղից, ժրպ-
տում էր լալազար մի աղջիկ:

Տարիներն անցել էին զարմանալի արագությամբ:

Փ Լ Ո Ւ Խ Ե Ր Ր Ո Ր Պ

1

Մանուկ-Փիլիպոսն ու Համասփյուռը նստել էին սեղ-
րին, մեջքը տվել բարձերին և կարծես դժվարանում էին
սկսել խոսակցութիւնը:

Մայրենին գրասեղանի առաջ տեղավորված կարդում էր,
բայց կարդո՞ւմ էր արդյոք... Ամեն բառ, որ սկսվում էր ք
տառով, նրա աչքերին թվում էր Թորոսիկ ու ցրում միտքը:

Համասփյուռն ասես կռահելով Մանուկ-Փիլիպոսի այցի
նպատակը՝ դիտմամբ դարձավ աղջկանը.

— Ջեզվեն տար, սուրճ եփիր, որ Փիլիպոս աղբարին
պատիւ անես:

Մայրենին ճկուն շարժումով դուրս ելավ. քայլվածքից
նրա կռնակին հաստ օձերի պես գալարվեցին հյուսերը:

— Դեհ, Փիլիպոս աղբար, բարով, հաղար բարով
եկար,— համարձակ սկսեց Համասփյուռը:

— Բարին քո զավակին,— ծանր պատասխանեց Մա-
նուկ-Փիլիպոսը՝ անբաժան թութունի քիսան հանելով:

— Ըսե նայենք, ի՞նչ խաբար:

— Թող չբարաս վառեմ, նոր,— սպանիչ դանդաղությամբ
պատասխանեց Մանուկ-Փիլիպոսը, դիտմամբ խոսեց սարից-
ծորից ու նոր միայն ավանդական սովորութեան համաձայն՝
հանդիսավոր հայտարարեց.

— Ձեր քաղաքի նոր բացված վարդը քաղելու եմ

եկել... Ձեր օջախի մոխիրը մեր օջախին խառնելու համար
ձեր դուռն եմ եկել:

Համասփյուռն անմիջապես գլխի ընկալլ, թե ո՞ւմ մա-
սին էր խոսքը: Նա յոթը պորտ ճանաչում էր Մաքրուհու
գերդաստանը. գիտեր, որ նրա ցեղում հարբեցող, անառակ
չկա: Թորոսիկը հենց իր աչքի առաջ է մեծացել. դեղեցիկ
է, առողջ, լավ աշխատավոր: Նա դժվարությամբ զսպեց
բերկրանքը և ըստ սովորության իրեն ծանր պահելու համար
ասաց.

— Աստված կատարածին հասցնե: Իրավ, աղջիկս դեռ
պստիկ է.... բայց որ ճակատագիր է, հակառակել չեմ կրնա:

Մանուկ-Փիլիպոսը խոսքիս արհեստագործ մատանին
տալով՝ ասաց.

— Դու մեր տղուն լավ գիտես, Համաս, մեզ էլ
աղջկանդ աղեկ բնավորությունն է պետք և հունարր: Տասը
մատներինց թող տասը տեսակ գործ թափե, որ երբ դուռ-
դրացի հարսը գովեն, մենք ուրախությունից յուզ կապենք:

Թեպետ և Մանուկ-Փիլիպոսը և Համասփյուռը գիտեին,
որ ավելորդ էր խոսք-կապն ու ձևական կողմը, քանի որ Թո-
րոսիկն ու Մայրենին արդեն սիրում էին միմյանց, բայց և
այնպես ուզում էին հարգել նահապետական սովորույթը,
քանի որ այդ սովորության մեջ նրանք զգում էին իրենց
պապերին:

Ու Մանուկ-Փիլիպոսը հիշելով հնութ մի երգ՝ ասաց.

«Յեխիմ մեջ քար նետես՝ կրնկղմի կերքա,

Ղարիբիմ աղջիկ տաս՝ կը բողո կերքա.

Բարձր լեռան գլխուն պիլպիլներ կերգեն.

Պիլպիլին բունը աշխարհիս հերիք է»:

— Իսկ մեր բունը, մեր տունը; Համաս, ամուր է շին-
ված, ալլես ավերող չկա... Ե՛րբ գանք նշանդրեք:

— Շաբաթ իրիկուն, որ գիշերը քեֆով լուսացնենք:

Մատուցարանին երկու ֆինջան դրած ներս մտալ Մայ-

րենին: Ջեզվեն օջախին, ականջը դրան՝ նա ամեն ինչ լսել էր ու երջանիկ հուզումից բաժակները դատարկ ներս բերել...

Մայրն իր նշանի օրվա ցրվածութունը հիշելով՝ ներդաժիտ ժպտաց.

— Սաժաղի հովը գլխուն է զարկել, փլիպոս աղբար...

Ծերունին բարեհամբույր շոյեց Մայրենու շուշանագեղ ճակատը ու «պապիդ օջախը շեն մնա» մաղթելով՝ դուրս ելավ:

2

Դաֆի ու քամանչայի զվարթ հնչյունները հովի թևերով տարածվում էին թաղից թաղ՝ հրավիրելու հյուերերին:

— Նշանդրեք է, նշանդրեք:

Թթենու տակ, իրար միացված սեղանների շուրջը նստել էին ծանոթներն ու բարեկամները: Ծեր կանայք ու տղամարդիկ բազմել էին սեղանի գլուխը, ապա երկու կողմից, ինչպես հին կաղնիների մոտ աճած նոր ծառեր՝ ձգվել էին երիտասարդները:

Ամենքը հագել էին տոնական: Տատերի խառ զգեստների վրա փայլում էր արդն ու զարդը, իսկ տղաների բաճկոնների գրպանից կախ էր ընկել ոսկյա ժամացույցի հաստ շղթան: Երիտասարդների հագին, մանավանդ աղջիկների, սպիտակը ձուլվում էր կապույտին, կանաչը կարմրին. նրանք հիշեցնում էին դաշտային ծաղիկներից կազմած մի ձոխ փունջ:

Էլեկտրական լամպերը, որոնք գույնզգույն լուսամփոփների մեջ կախված էին ծառերից, աստղերի հետ ժպիտ էին մաղում:

Մաքրուհի տուտուն ու Համասփյուռը, որպես երկու արքայամայր, բազմել էին կողք-կողքի:

Երբ Մաքրուհին տղա ծնեց, կեսուրը, որպես հարգանքի նշան, տակը փռեց զույգ ներքնակ, իսկ Համասփյուռն աղջիկ ունեցավ, չբաշեցին նրա նազը... սակայն հիմա երկու

մայրերը բերկրում էին հաւասար. այլ էր հասկացողութեանը, և կարծես Մայրենին հատկապես ծնված էր, որ երջանիկ լինելը Թորոսիկը:

— Բոյովդ նշանած ես դուել, շիրին մանչս,— խոսք բացեց Մանուկ-Փիլիպոսը,— ծէես, ծաղկիս:

Եվ երբ պատանի տղաներն ու աղջիկները իրար նայելով ժպտացին, ծերունին ավելացրեց.

— Տարոսը ձեզ:

— Ավանիս աղջիկներն ու տղաները սուսկի արագութեամբ են հասնում իրար հետեւից,— հպարտութեամբ ասաց ավանսովեաի նախագահ Աղափնյակը, մեծաշեն մի կին, որի արեւհար դեմքին զարմանալիորեն փայլում էին սևորակ աչքերը,— մինչև ձմեռ երկի մի հիսուն հարսանիք ունենանք:

Ոգևորված նվագեց դաֆն ու քամանչան, և հասակավոր տղամարդկանցից մեկը սկսեց ավանդական «աղջիկ նա, նա, նա»-ն: Թեպետ այդ երգը հարսանեկան էր ու կատարվում էր հարսնացուի մարդերը սանրելիս, սակայն նա, ինչպես ասում էր, չհամբերեց.

«Աղջիկն ալ կը տանեն, անամ,

Առո՛ք ու փառո՛ք.

Մագերն ալ կհյուսեն, անամ,

Մամայի քելո՛ք.

Գլուխն ալ կկապեն, անամ,

Պիլպիլի քելո՛ք:

Քեզ տանել են եկել, անամ,

Մայրիկդ լացու՛ր,

Ոտքդ ուղու՛ր բռնե, անամ,

Դուն մեզ խնդացու՛ր,

Աղջիկ, նա, նա, նա:

Մի լար, աղվոր աղջիկ, մի լար,

Աչքդ-ունքդ կավրի,

Քեզ պստիկ կարգողին, անամ,

Տընակն ավերի....»

— Միհրան դայի, երգդ շաքարով: Հիմա աղջիկները լա-
լով չեն երթար,— ընդհատեց Հայկանը, ապա դիտմամբ
Մայրենուն դառնալով՝ ավելացրեց,— Բէ կուգաս, մնա....

Մայրենին ամոթխած կախեց գլուխը, իսկ նրա ընկե-
րուհիներին մեկը՝ Վարդենին, համարձակ պատասխանեց.

— Համ կուլանք, համ կերթանք....

Բարձրացալ ընդհանուր ծիծաղ:

— Մաշալա՛.... մաշալա՛:

— Հիմիկվա աղջիկների հետ գլուխ չի դրվի, չանը՛մ,
զինու բաժակները լցրեք, էյ, ո՛վ կա տունը, գոցեցեք ու-
ղիոն, որ իրար հասկանանք,— առաջարկեց Մանուկ-Փիլիպոս-
սը,— առաջ-առաջ խմենք մեր մեծ Ստալինի կենացը, որ
նստեր է մայրաքաղաքների մայրաքաղաքը ու իմաստունի
պէս ժողովուրդը կկառավարե:

— Բերանդ դալար, Փիլիպոս աղբար,— աշխուժացան
սեղանավորները:

— Ապա խմենք Հայաստանի կենացը, մեր խաթուն
մայրիկի,— շարունակեց Թամադան,— ավերակների վրա
նստած շատ սուգ կապեց խաթուն մայրիկը, մինչև որ մեծ
ռուս աղբարն օգնութեան ձեռք երկարեց, խաթուն մայրիկը
ոտքի ելալ:

— Իսկական քաղցրագետ,— բացականչեց Հայկանը:

— Ակտիվ եմ ու սրտով պարտիական, կազմակերպիչ
Հայկան,— ձայնեց Մանուկ-Փիլիպոսը,— դեհ, խմենք Հայաս-
տանի կենացը:

— Խմեցինք, խմեցինք,— կանչեցին հյուրերը ու մարդ-
կային ձայների միջից լսվեց բաժակների ուրախ զննողը:

— Ակտիվ է, ինչպէս սա երկրին մեջ կըսեն՝ ակտիվ
է,— խրախուսեց Մանուկ-Փիլիպոսը,— սա էլ խմենք մեր եր-
կու արքայամայրերի կենացը. եթե մեկը մանչ չծներ, մշու-
սը աղջիկ, այսօրվա քիֆն էլ չէր լինի... Խմենք մայրերի ու
նրանց արժանավոր զավակների կենացը, որ շուտով կապեն
Թագ ու պսակ:

Ջերմագին մաղթանքներով պարզվեցին բաժակները:

Սեղանը համադամ ուտելիքներով էր ծանրաբեռնված։
Ճաշը նույնպես ավանդական էր, իսկ վերջում մատուցողնե-
րը պարելով բերին փախլավայի սինին, որի եզերքից ծորում
էր խնկազուն մեղրը։

— Նշանվածների ձեռները կապեցեք... Նշանվածների
ձեռները կապեցեք... Սիրո մեղրն ու նուշը նրանց, փախլա-
վան՝ մեղ, — ձայնեցին տատերը, որոնց դեմքը նման էր
կաթնապուրի երեսին՝ ծալծլված ու պայծառ....

— Ճիշտն ըսե, Թագ խաթուն, կուղենայիր փախլավա
քեզ տային, թե՛ սեր, — կատակեց Բաղդասարը։

— Հալբաթ որ սեր, — պատասխանեց Թագուհի տա-
տիկը։

— Սակայն չե՞ որ երեսուն տարի առաջ դարձար երկու
քսան տարեկան։

— Պառավեցի առանց սիրո, — ամոսախնդով հառաչեց
Թագ խաթունը։ — Ես տասնվեց տարեկան էի, էրիկս քառսուն
տարվա բեղ-մորուքով։

— Հապա ինչո՞ւ առիր։

— Տվին.... կամքը ծնողներիս էր. ոսկու թամազ էր,
ձայնը գետնիցը գա ալդպես թամազի։

Սենեքերիմ պապը հարցրեց.

— Էրիկդ աչք — լույս ունե՞ր։

— Ունեի։

— Ըսե փառք ասածո... հապա որ ինձ խաբելով կնիկ
տվին դույզ աչքով կույրը։

Երիտասարդները հետաքրքրությամբ խմբվեցին պապի
շուրջը։

— Պատմիր, Սենեքերիմ պապիկ։

— Ի՞նչ պատմեմ. սերերին շանը ծակիկ-ծակիկ ծակ-
ծրկվի։ Առաժը կըսե՝ մոր գովածը դիր ու փախիր, ուրիշի
գովածը առ ու փախիր։ Մայրը մորս աղվոր աղջիկ ցույց
տվեց, երկու աչքով կույրին նստեցուց հարսանեկան քողի
տակ... Պսակեն ետքը, երբ մենակ մնացինք՝ տեսնեմ կնիկս
կուլա, թե այսպես ու այսպես... մալրս ուղեց ինձ սողցնել,

վզիդ փաթաթեց... է՛յ, ջանքմ, ուրախության օր է, վազն եկեք,—սլատամությունն ընդհատեց Սենեքերիմ պապիկը հուշերիցը դառնացած:

— Միայն երկու խոսք... թախանձեցին երիտասարդները,—հաջորդ օրը հարսի ձեռքեն բռնեցիր, ղրկեցիր հեռա՛նց:

— Ե՛տ ուղարկել, ոհ, ոչ, Սենեքերիմն այդպես չարեց. աղջիկն ինչո՞վ էր մեղավոր... մայրն էր խաբել: Ապրեցինք էրիկ-կնկա պես,—ասաց Սենեքերիմ պապիկը,—սակայն խեղճը շուտ մահացավ. դարդեն մահացավ...

Ունկնդիրները պատկառանքով նայեցին ծերունուն, որն աղջկա անունը չկոտրելու համար զոհել էր իր երջանկությունը:

— Ժամանակը կույր էր, աղջկա հետ առաջուց տեսնվել չկար. որին որ նստեցնեին հարսանեկան քողի տակ, նա էլ կդառնար քո կինը: Պսակվելը լաթարիայի պես բան էր իշտե, դու քո բաղդը,—դառնացավ նա, ապա նայելով իրար հետ խոսող-կատակող աղջիկ-տղաներին՝ ավելացրեց.—Վալեկեքք ձեր ազատությունը, սակայն ի շար գործ չդնեք:

Թորոսիկն ու Մայրենին ուշադիր լսում էին պապի զրույցը և լինելով հինավուրց աղաթներից հեռու՝ արտահայտում իրենց գոհունակությունը. երանությունից նրանք փայլում էին այնպես, որ կարծես արևն իջել էր նրանց դեմքին ու չէր ուզում մայր մտնել... Նրանք անէացած նայում էին իրար, սեղանի տակից քնքշությամբ ուղմում միմյանց ձեռք...

Լուսինն իր շրջանը կատարելով թեքվեց սարի հետևը: Կատարներից իջավ Լուսը ու մենամարտելով մթի հետ՝ սեղմեց նրան անկյուններում: Այգաբացը ժպտաց կապույտ, ապա շիկնեց, փայլեց ու հեղեղեց արեգական ճառագայթներով: Ծաղիկները բանալով շաղոտ աշիկները՝ շշնջացին կաթալներին.

— Բարի՛ լույս ձեզ, բարի՛ լույս:

Բնության զարթոնքը խանդավառեց սեղանալորճերին. սազանդարները պարպելով բարի լուսի գավաթը՝ սկսեցին «Լեյլանի»: Երիտասարդները ձայնակցելով՝ մեններդը դարձրին խմբական: Սոխակը վարդանոցից մրցման ելավ դայլայով:

— Սը՛ ը՛ ը՛ սասս, բիւրիլի տաղը լսեցեք...

Դուին ու քամանշան գորշ թռչնակին զարմացնելու համար սկսեցին նվագը նուրբ թրթիռներով: Աղջիկները ճկույթներն իրար հյուսելով՝ պարեցին «մանր թանգարա»: Նրանց դեղանի ոտները կարծես հողից չէին անջատվում, մինչդեռ հոլանի թևերն ավիքավորվում էին այնպես, որ ասես Սևանի վճիտ կոհակներն էին բարձրացել ավազանից՝ շարունակելու իրենց նազանքը:

Մաքրուհի տուտուլի ճակատի զուգահեռերում խինդ կար ու թախիժ. խինդ նրա համար, որ իր Թորոսիկը մեծացել էր ու նրա համար էր այդքան երգ ու նվագը, իսկ տըխուռությունը բխում էր նրանից, թե ինչո՞ւ իր զավակի նշանդրեքին ներկա չպիտի լինե՞ր հայրը, որը հավի պես մորթվեց դազդահի կողքին, կամ թե ինչո՞ւ ծերունական պատվավոր շարքում նստած չպիտի լինե՞ին պապն ու տատը, չէ՞ ոչ նրանց համար թուռիկի նշանդրեքը մեծ խինդ էր, մուրազ:

Տխրության քողը մերթ ընդ մերթ մթազնում էր և Մանուկ-Փիլիպոսին, երբ նա հիշում էր օրորոցն ու Թեֆարիկին... Մեռած սիրելիներին մտաբերում էս ոչ միայն վշտի ժամանակ այլ է երանության, սակայն նա, որպես տղամարդ, ավելի հեշտությամբ էր կարողանում ցրել մոռը, որ ուղտի նման չոքեր իր կրծքին:

Նշանդրեքի ավանդական պարերով մեջտեղ ելան Թորոսիկն ու Մայրենին: Խոտերն ու ծաղիկները հաճույքով էին իջնում նրանց ոտների տակ: Մայրենին թևերը պարզած թռչկոտում էր մարի կաքավի պես, ու նրա շուրջը իր հմայքի գիտակցությամբ պտտվում էր Թորոսիկը՝ ինչպես վարումս:

Երբ վերջացավ նազանի պարը, արագաշարժ ձեռները սեղանին դրին սուրճ ու շաքար-լոկում:

— Այս էլ դատարկենք ու երթանք,—ասացին հյուրերը,—տանտիրոջը հանդիստ, նորընծաներին անուշ քուն:

— Ինչո՞ւ կ'վաղեմք,—նկատեց Համասփյուռը,—օրը կիրակի է:

— Կիրակին՝ կիրակի, բայց կեսօր է արդեն,—ասաց Աղալնյակը,—այնքան զարկինք ու թռանք,, որ ժամանակի մասին մոռցանք. Փիլիպոս աղբար, սհաթդ նայե:

Ծերունին բաձկունի գրպանից հանեց ոսկյա ժամացույցը ու ականջին տանելով՝ բացականչեց.

— Վա՛յ, զուռնաչի, մեկի վրա կանգնել է, մենք քեֆըրինք, նա հոգնեց: Է՛յ, ո՞վ կա տունը, ռադիոն միացրե՞ք՝ ատենն ստուգենք:

Վարդենին ճարտար ուսույունով պատուհանից մտալ սենյակ և ահա... և ահա սև բարձրախոսի խոսվուած կողորդեց հլավ.

— Հունիսի 22-ին, առավոտյան ժամը չորսին ֆաշիստական Գերմանիան, խախտելով պայմանագիրը՝ հարձակվել է Սովետական Միության վրա...

Սեղանավորները զինուց, քնատուրջունից կիսաթմբի՝ չկարողացան մեկից զգաստանալ, ուստի զարմացած նայեցին իրար և յուրաքանչյուրը կասկածելով իր լսողության վրա՝ հարցում արեց կողքին կանգնածին.

— Ի՞նչ կըսե, ջանըմ, ատ ի՞նչ կըսե...

— Պատերազմ է, կըսե:

— Ո՞վ, ո՞րին դեմ:

— Գերմանիան մեր դեմ:

— Խեղճալու բան է...

Մանուկ-Փիլիպոսը սուրձի բաժակը թողնելով հարցրեց.

— Ո՞վ, որին դեմ:

— Կացե՛ք, կացե՛ք,—հանկարծ բացականչեց Հայկանը ու կարծես լավ լսելու համար վազեց տուն, բարձրախոսի մոտ:

Նրան հետեւեցին ամենքը: Կանայք բնազդով սեղմվեցին
իրար մօտ: Նրիտասարդները բարձրացան աթոռների վրա,
ասես բարձրից լավ զգալու համար շունչը քաղաքամայր
Մոսկվայի:

— Պատերա՛ղմ է, պատերա՛ղմ:

Դաին ու քամանչան լուռ ընկել էին խոտերի վրա, իսկ
դռան առաջ դողդոջում էր ընկուղենին՝ բազկատարած պա-
պի պես.

— Ի վեն, որդիք, որ չհանդչի ծուխը հայրենի տան
օջախի...

Սովորականի պես կանչեց շշակը, բայց ծաղկավանդի
երիտասարդների մեծ մասը փոխանակ արտել գնալու՝ բըռ-
նեց Զինվորական Կոմիսարիատի ճանապարհը:

— Ի զեն, որդի՛ք, որ չհանգչի ծուխը հայրենի տան
օջախի...

Զարմանալի արագությամբ փոխվեց մայրաքաղաքի
պատկերը. սկսվեց ինչ որ անսովոր շարժում: Շրջաններից
և գյուղերից անընդհատ շարքերով գալիս էին երիտասարդ-
ներ՝ թողած բաձ ու գերանդի: Նրանք լուրջ էին, լարված:
Սրևշաղ դեմքերին ցասում կար: Ձեռներին զենք կար: Առօր-
յայի մանր խնդիրները, որոնք հուզում էին մարդկանց, չքա-
ցել էին: Նույնիսկ նրանք, որոնք անհատական խնդիրներով
գժտված էին, բարեկամացած մեկնում էին բանակ՝ հայ-
րենիքի համար, սովետական սուրբ հողի համար:

— Թիկուները ձեզ, ճակատը մեզ. լավ աշխատեցեք, որ
մենք լավ կռվենք—պատգամ էին տալիս հեռացողները:

Ծաղկավանի արտելում մեկնողների դազգահներն ան-
գործ շմնացին: Կատարվեց ուժերի նոր դասավորում: Հայ-
կանը նշանակվեց արտելի նախագահ՝ գրավելով բանակ
մեկնած Բաղդասարի տեղը: Մանուկ-Փիլիպոսը տնայնագոր-
ծական ջուլհականոցի ցեխի վարչությունից առաջ քաշվեց
որպես ավագ վարպետ՝ տեղը տալով Մարրուհի տուտուլին:

Տրիկոտաժի ու կարի ցեխը հանձնվեց Հուստինին, աչքաբաց մի աղջկա: Անհապաղ ընդարձակվեց մանկամսուրը, և միջնակարգ դպրոցը նոր ավարտած Վարդենին ստանձնեց վարիչի պաշտոնը: Երիտասարդ կանայք տեղավորվեցին գլխավորապես մեքենայացված ջուլհականոցում, Թորոսիկի մոտ, իսկ տատերն ու պապերը, որոնք հասունացած զավակների հորդորանքով թողել էին աշխատանքը, նորից վերադարձան արտադրություն:

Դադգահներն իրենց նախկին տերերի վարժ ձեռների տակ շխշիկացին... ավելացան միջնաթել փաթաթող նոր ճախարակներ: Տատիկները դողդոջուն ձեռներով լցնում էին մասուրները ու իրարից գաղտնի սրբում արցունքները:

— Բոյզ ծալվի, երեսդ գետնին գա, Հիտլեր... զալամով գրած, սուրգուշով կնքած պայմանագիրն էլ մարդ խախտի,— վշտացավ Համասիյունը:

— Չադար բողազի իշթահը տես... անկուշտ գալի պես այնքան որս կլլեց, հիմա էլ ակռաները մե՞զ համար է սրել,— հեղնեց Մանուկ-Փիլիպոսը:

— Կիշրենք այդ ակռաները,— հանգիստ պատասխանեց Թորոսիկը:

Մաքրուհի տուտուն ու Մայրենին ներկա դռնվողներին հետ նայեցին Թորոսիկին ու կարծես չճանաչեցին նրան: Ե՞րբ, երևիվա սիրահար պատանին ե՞րբ հանկարծ փոխվեց մարտիկի:

Երեկոյան Թորոսիկն ու Մայրենին իջան ձորը, այցելելու իրենց համար սրբություն դարձած ծառը, որի տակ նրանք իրար սեր խոստովանեցին և որպես անջնջելի հիշատակ, Թորոսիկը ծառի բնին փորագրեց իր ու ընկերուհու անվան սկզբնատառերը: Չորում նորից ծաղիկ կար, թրուշուններ կային, սակայն պակասում էր մի մե՞ծ բան. խաղաղությունը...

Թորոսիկը մտադրադ նայում էր Սևանա աղմկուռ դստրիկին ու Հրազդանը նրան թվում էր հայրենիք: Դեմք լեռներն էին կապույտ անըջում. հայրենիք էին և նրանք:

Գետափին խաղում էին մանուկները. հայրենիք էին և նրանք...

Հայրենիք...

Թորոսիկի թափառուն հայացքը բնությունից հետո կանգ առավ Մայրենու վրա և, ո՛վ գարմանք, Մայրենին երբեք չէր եղել աչքրան գեղեցիկ: Նա պալծառ էր, ինչպես Հայաստանը. կոնակին ճոխ հյուսեր կային՝ հայրենի երկրի գետերի նման: Աչքերում նրա, ինչպես երկնքում, ամպեր կային. դա վտանգն էր, որը կարող էր սպառնալ Հրազդանին, մանուկներին, լեռներին ու իրեն՝ ծաղկած Մայրենուն:

Թորոսիկը կարծես ընկերուհուն պաշտպանելու համար գրկեց ու զրոսանքը թողած՝ տուն վերադարձան:

Մաքրուհի տուտուն ըստ սովորության ծալապատիկ նստել էր մինդարին, մեջտեղ հանել կարկառանի կապոցը, սակայն տխուր դեմքիցը երևում էր, որ միտքն այլ բանով էր գրադված:

Թորոսիկը երեխայի նման գլուխը դնելով մոր ծնկներին՝ հարցրեց.

— Ասում ես, մայր, որ իմ հոր արյունը դրոշմի պե՞ս էր տպվել դադդահի վրա:

— Այո, մանչ,— հատաչեց մայրը:

— Ու այդ արյունը պահանջում էր, որ ես նրան շնորհանամ...

— Ու չպիտի մոռանաս,— խիստ նկատեց մայրը:

Թորոսիկը լռեց, ապա տենդից դողալով շշնջաց.

— Ասում ես շա՛տ հայերի սպանեցին մեր հին հայրենիքում...

— Ա՛խ, մանչա, մենակ մեր գերդաստանն տաս հոգի մորթեցին... ո՛ր մեկն ըսեմ, ո՛ր մեկն ըսեմ... հայությունը ձեռքե գնաց:

— Բա՛վ է, բավ է պատմես,— ալլալվեց Թորոսիկը:— Բայց ո՛չ, պատմի՛ր, ձեր կրած տանջանքները պատմիր... տներն ալրեցին, խոշտանգեցին մարդկանց. մահ էր... մահ էր: Հրաշքով ողջ մնացածներդ մի կերպ փախաք, եկաք Հայաստան ու նոր շունչ քաշեցիք ազատ երկրի մեջ:

— Այո՛, մանչս, միայն սա երկրի մեջ,—երախտադի-
տական զգացմունքով պատասխանեց Մաքրուհի տուտուն:

Թորոսիկը մոտեցավ պատուհանին, որին կռթնած նըս-
տեկ էր Մայրենին:

— Լսեցի՞ր,—հարցրեց տղան՝ գաղտագողի շոյելով
աղջկա ձեռքը:

— Լսեցի...—հառաչեց Մայրենին:

— Սարսափելի է, չէ՞: Ու այդ ամենը թուրքերի հետ
կատարել է Գերմանիան: Այժմ՝ նույն Գերմանիան է գալիս
մեզ վրա:

Սենյակում տիրեց երկար լուռություն, ներկա գտնվող-
ներից յուրաքանչյուրը սուզված էր խոհերի մեջ ու ով իմա-
նա կոծվում էր ո՞ր ալիքում:

Թորոսիկը Մայրենուն հրավիրեց մոր մոտ. նստեց եր-
կուսի մեջտեղ ու աշխատելով հանգիստ ձևանալ՝ ասաց.

— Երբ ծնողին վտանգ է սպառնում, որդին ի՞նչ պիտի
անի:

— Պարզ է, պիտի պաշտպանի,—միաժամանակ պա-
տասխանեցին մայրն ու սիրածը:

Թորոսիկը խրախուսված շարունակեց.

— Մի ամիս է, ինչ սկսվել է պատերազմը, ինձ դեռ
բանակ չեն կանչում, բայց ես ուզում եմ գնալ, հայրենիքը
պաշտպանել. ի՞նչ կասեք....

Մաքրուհի տուտուն ու Մայրենին անակնկալի եկած
նայեցին իրար. Թորոսիկն խկույն ավելացրեց.

— Իմ մեջ խոսում է Սահասար պապի արյունը, որի
գլուխը կացնով են թռցրել, մորեղբայրներիս արյունը, որոնք
գերեզման անգամ չունեցան, հորս արյունն է ինձ վրեժի
կոչում և բոլոր նրանց, որոնք սպանդանոց տարվեցին ու
այլեւ չվերադարձան:

Թեպետ Թորոսիկը փորձում էր անդորր Կրեալ, սակայն
հուզումից շուրթերը դողում էին այնպես, որ բառերը ել-
նում էին կցկտուր: Տեսնելով, որ մայրը դժվարանում է
ուշի գալ՝ ասաց.

— Ուզո՞ւմ ես՝ չզնամ ու համարվեմ անարժան որդի...

Մաքրուհի տուտուն խալթվածի պես վեր թռավ.

— Հորդ արյունը կրողոքե, թե որ չերթաս... — սպառնաց նա ու գրկելով որդուն՝ անզուսպ հեկեկաց, — ախր մենակ ումուղս դու ես, յավրում... հապա որ հանկարծ... հապա որ հանկարծ...

Նա դժվարացավ արտասանել վերջին բառերը, սակայն թորոսիկը հասկանալով հանգստացրեց.

— Բնազդս ասում է, որ թշնամու դնդակն ինձ չի կրպչելու: Ետ կգամ, մայր, — վստահացրեց նա ու ամոթխած շարունակեց, — պարտեզում վարդեր ցանի, որ հարսանիքիս սեղանը զարդարես...

Մայրենին թեպետ չէր խոսում, բայց այնպես ջերմ էր նախում սիրածին... Դեմը կարծես սովորական թորոսիկը չէր, այլ բոլորովին մի նոր մարդ, որը հարգանքի հետ ազդում էր պատկառանք:

Երբ Մաքրուհի տուտուն գործով դուրս եկավ, նրանց շուրթերն իսկույն իրար ձուլվեցին. ինչ զգացմունք ասես, որ չկար այդ համբույրում՝ սիրո թախիծ, բաժանման կսկիծ, անհաստակ կարոտ, իրար կորցնելու վախ, հանդիպման ցանկություն... Մայրենու համար դժվար էր սիրածիցն անջատվել, նույնը և թորոսիկի, սակայն վեհ էր բաժանումը, քանի որ այն պիտի պսակեր հաղթանակը, միայն թե... միայն թե նրանք դարձյալ իրար հանդիպեին ահա այսպես... ահա այսպես...

Սենյակը պտտվե՞ց... պտտվե՞ց... բացվեց առաստաղը կարծես ու ներս կաթեց աստղերի ցուլը: Նրանք երանության մեջ անէացան, իմաստավորվեցին... Մայրենին հանկարծ ճչաց. երջանկությունիցն էր ալը... Ճչի վրա թորոսիկը մի պահ բացեց աչքերը, սակայն ընկերուհու մետաքս ուսերը կրկին անէացրին նրան...

2

Որքան էլ Մաքրուհի տուտուն որոշել էր տղային չվրձադնելու համար կայարանում շարտաւել, այնքան հեշտ

խախտեց որոշումը. դժվար էր բաժանվել միամտոր որդուց ու տուն վերադառնալիս գրկել մենակությունը, մանավանդ, որ հայրենական տանից դուրս էին եկել շատերը և այլևս չէին վերադարձել... Թեպետ Թորոսիկն ամբողջ գիշեր խոսել էր հայրենիքին սպառնացող վտանգի ու իր պարտականության մասին, այնուամենայնիվ, երբ մոտեցել էր վճռական թոպեն, Մաքրուհի տուտունի մեջ ուժգնորեն գլուխ էր բարձրացրել մայրական զգացմունքը:

Տղան մորը հանգստացնելու համար ցույց տվեց կայարանում կուտակված նորակոշիկներին.

— Տեսնո՞ւմ ես, սրանք էլ մայր ունեն...

Մաքրուհի տուտուն անհարմար դրությունից ելնելով՝ պատասխանեց.

— Անուշ մանչս, հո չեմ ասի թե մի երթամ... սակայն... աչքս շատ է վախեցել:

Թորոսիկը լսում էր մորը ու նայում Մայրենուն: Մայրենին ամբողջ խոսակցության ընթացքում կանգնել էր լուռ, և այդ զսպվածությունը նոր փայլ էր տալիս նրա գեղանի դեմքին: Երեկվանից, երբ երազկոտ աղջիկը տեղի տվեց իմաստավորված կնոջ, Թորոսիկը կարծես չէր հանաչում նրան... աչքերը, շուրթերը, մազերն անգամ նոր երանդ էին ստացել ու թովո՞ւմ էին... Ի՞նչը նրան այդպես փոխեց. կի՞նը... արթնացած կի՞նը... ահա նա, մայիսի պես շաղոտ կինը, և Թորոսիկը թողնում է նրան, երբ նա էրեկ նոր միայն բացվեց շուշանի պես իր ողջ շքեղությամբ:

Նվ Թորոսիկի մեջ հիացմունքի հետ հանկարծ ծագեց վախի զգացմունք. չէ՞ որ Մայրենին շա՛տ է գեղեցիկ, կարող են նրան հանգիստ չթողնել, ու նա դիմադրելով հանդերձ, վա՛յ թե զիջի անուշ հանցանքին:

Մայրենին կարծես զգալով Թորոսիկին տանջող ապրումները՝ նայեց ջերմ հանդիմանալով.

— Կսպասեմ, կսպասեմ, թեկուզ տա՛ն տարի, միայն թե վերադարձիր:

Զանգի վրա կայարանում իրարանցում տիրեց: Մաքրուհի տուտուն փարվեց զավակին.

— Քանի որ կերթաս՝ մայրական օրհնանքս քեզ. թուրդ կտրուկ լինի, իսկ կուռդ՝ զսրեղ:

Թորոսիկն զգում էր, ինչպես մայրական հորդ արցունքից հալվում էր իր կոկորդը. դժվարությամբ զսպելով իրեն՝ համբուրեց մորը, ձեռքը պարզեց Մայրենուն:

Մայրենու ձեռքը մորթված տատրակի պես էր թալրտուժ քնկերոջ ափի մեջ:

— Մայրենին քեզ ամանա՛թ, մայր,—խնդրեց Թորոսիկը:

Նա ուզում էր մորը գաղտնի բան ասել, սակայն, չգիտես ինչու միտքը փոխեց և աչքերում երևացող արցունքներից ամաչելով՝ անմիջապես գնացք բարձրացավ:

Մաքրուհի տուտուն կայարանից վերադարձավ մուրքալիերով: Բաժանման վիշտն այնքա՛ն էր ուժգին, որ նա կանգ էր առնում ամեն ծանոթի հանդիպելին.

— Գնա՛ց մինուճարս...

— Ո՛ւր, Մաքրուհի տուտուն:

— Բանակ գնաց, կամավոր:

— Ա՛յ ապրի Թորոսիկը,—բացականչեց ծանոթներից մեկը,—շնորհավորում եմ, որ այդպես հայրենասեր որդի ունես. դեհ, իհարկե, հայրենի հողն ու ջուր սիրող, հարգող պատանին այլ կերպ չէր կարող վարվել:

— Այդպես է,—սթաղվեց Մաքրուհի տուտուն,—բայց մեր սիրտ է, դժվար խոսք կհասկանա:

— Ոչինչ, քիչ-քիչ կխաղաղվի,—խրախուսեց խոստովիցը:

Մաքրուհի տուտուն նրանից բաժանվելիս կարծես թե քալեց հաստատ: Թորոսիկի արարքը հիացմունք է պատճառում ծանոթներին. այդ շոյում էր նրա մայրական ինքնասիրությունը:

Ավանային սովետի մոտով անցնելիս դեմք ելավ Աղավնչակը:

— Բարե ձեզ, Մաքրուհի տուտու, ո՞րտեղից:

— Կայարանից, նոր մանչուս ճամփու դրի:

— Ես էլ զույգ հղբայրներս ուղարկեցի,—ասաց Աղավնյակը, և հպարտ շեշտ կար նրա խոսքերում,—սովեստական իշխանությունը մերն է. նա մեր շահերն է պաշտպանում, մենք էլ նրա. ճիշտ է:

Մաքրուհի տուտուշի տրամադրությունն Աղավնյակին հանդիպելիս ավելի բարձրացավ. եթե նրա հղբայրները, նույնպես պատանի, դնում են, հապա ինչո՞ւ չպիտի գնա Թորոսիկը. հետո ի՞նչ, որ մոր մինուճար զավակ է... Մայրը կսպասի սիրով, մայրը կսպասի գրկաբաց և երբ գա որդին, կմոռացվի անշատման դառնությունը:

Սակայն անդորրությունը, որ նա ստացել էր Թորոսիկի ծանոթին ու Աղավնյակին հանդիպելիս, տուն մտնելուն պես չքացավ... Տղայի սենյակը բաճակի մենակության պաղ շունչը գրկեց նրան, ու նա նստեց, ավելի շուտ ընկավ Թորոսիկի մահճակալին:

— Գիշերները որ բացվես, ո՞վ մեջքդ ծածկե, մանչս... Շորդ որ աղտոտվի, ո՞վ լվանա, մանչս,—փղձկաց նա,—դրքերիդ, նկարներիդ մատաղ, հավքի պես ձեռքես թուր, փետուրներիդ թողիր հիշատակ:

Մանր քայլվածքով ներս մտավ Մանուկ-Փիլիպոսը: Նա նստեց լուս, իրար վրայից ծխեց մի քանի անգամ ու մխիթարական խոսք չգտնելով՝ ասաց.

— Զանք՝մ, ինչո՞ւ կուլաս... ջիգյար է, կմոռա, թող մոռա... հապա ի՞նչպես, հայրենիք է, նա էլ իրենը կուզե՞ր Ու հառաչելով շարունակեց.

— Իմ մանչն էլ թող ողջ մնար, ես էլ թող այսօր քեզ պես նրան ճամփու դնեի, ու թող իմ ջիգյարն էլ մոռար... Բարդու նման եմ, ոչ պտուղ կուտամ, ոչ ստվեր. դու, որ փառավորվել ես, կուլա՞ս, կնիկ:

Ու կարծես ներդրություն խնդրելով՝ ավելացրեց.

— Ժամի ութին արտոդրական խորհրդակցություն է նշանակված. հանգստացիր, ե՛կ. գործ է, չնեղանա՞ս...

Մաքրուհի տուտուն սիրում էր նշանակված ժամից ա-

ռաջ տեղումը լինել: Հարկավոր է, պիտի գնալ: Այլովոյ աշ-
քերը հովացնելու համար նա լվացվեց և դուրս եկավ: Թե-
պետ ոտները դժվարութեամբ էին շարժվում, սակայն նա
հասավ ակումբ, տեղավորվեց աննկատելի մի անկյունում և
սեփական խոհերը ցրելու համար սկսեց կարգալ պատերին
փակցված ռազմական պլակատները:

Հետզհետե հավաքվեցին արտելականները. կանանցից
շատերի կոպերը կարմրած էին, բայց նրանք աշխատում էին
ցույց չտալ, որ լաց են եղել: Արտասուքը նրանց լցրել էր
զայրույթով ու ատելութեամբ դեպի թշնամին, որը նենգա-
բար խախտել էր խաղաղութունը, բաժանելով իրենց ամու-
սիներեքից, զավակներից: Ու այդ մեծ ցասումը նրանք իրենց
մեջ առած՝ եկել էին խոսելու մի կարևոր խնդրի մասին. ինչ-
պե՞ս անել, որ արտադրության վրա շանդրադառնա բացակա
ձեռների պակասը:

Խոսքը տրվեց Հայկանին:

Երբ արտելի նոր նախագահը մոտեցավ ամբիոնին, ժո-
ղովականներն իսկույն լռեցին.

— Թեպետ այս հավաքը կոչվում է արտադրական, բայց
ես ուզում եմ սկսել հեռուներից: Հիշո՞ւմ եք ներգաղթը:
Տո՞ն էր... տոն էր, երբ մահը, սարսափը, արյունը, խա-
րուկները՝ թողած՝ ոտք դրինք մայրենի հողը: Հիշո՞ւմ եք,
թե ինչպիսի սիրով մեզ ընդունեց Հայաստանը և մենք ջե-
փորների նվազի տակ Մաղկավանի հիմքը դրինք: Կարճ ժա-
մանակվա մեջ իրոք ծաղկեց մեր ավանը: Մեր մանուկներն
աճեցին խաղաղության մեջ, աճեցին ու ավանը լցվեց նոր
սերունդով: Այժմ պատերազմ է: Այն, ինչ որ սուրբ է, ազ-
նիվ, պիտի պաշտպանվի: Ու մեկնեցին մեր երիտասարդ-
ները՝ պաշտպանելու այդ ազնիվը: Բնկեր Մոլոտովն ասում
է, որ մեր գործն արդար է, մենք կհաղթենք: Եվ կհաղթենք:
Մենք Ստալին ունենք, չե՞նք վախենա: Մեր մեջ կամպաժա-
միտներ ու թուլամորթներ չկան: Մայրերը լալի՞ս են, թող
լան: Հարսները տխրո՞ւմ են, թող տխրեն: Արցունքն ու
տխրութունը նույնպես կգոչե վրեժ. այս այսքան: Հիմա,

սիրելի արտեւականներ, եկեք խորհներ, թե ինչպես անենք, որ Հայրենական Պատերազմի ժամանակ գերակատարենք մեր պլանները: Գիտեմ, որ արտելի աշխատողները հիմա գլխավորապես կանայք են, այն էլ ծեր կամ անփորձ: Շնորհքն էլ այն է, որ այդպիսի կադրերով լարենք մեր ուժերը: Մեր մարտիկներին ցամքոց, ճերմակեղեն հասցնենք: Ո՞վ է ցանկանում արտահայտվել:

Մտազբաղ բեմ բարձրացավ Մաքրուհի տուտուն: Նրա քայլվածքն այնքան էր երերուն ու դեմքին այնպի՛սի թախիժ կար, որ դահլիճում տիրեց ամենակուլ լուռութուն: Նա փորձեց խոսել, սակայն մայրական սիրտը դեմ առավ կոկորդին...

Հոսեցին կուտակված արցունքները և Մաքրուհի տուտուն հետզհետե գտավ իրեն:

Ահա նստել են արտելի նոր աշխատողները՝ դողդոջ պապերն ու տատերը. նրանք եկել են դադահանների մոտ փոխարինելու հայրենիքը պաշտպանող թոռներին: Ահա նստել են երիտասարդ կանայք, աղջիկներ, որոնք ընդունվել են՝ բանակ մեկնած սիրածների տեղն աշխատելու: Մայրենին ջերմ նայում է Մաքրուհի տուտունին, կարծես ասում .

— Դու մենակ չե՛ս...

Ու արդարեւ, ինչպե՞ս կարող է Մաքրուհի տուտուն մենակ լինել, երբ կան իր նման բազմաթիվ մայրեր: Վիշտն ընդհանուր է, պաքթարն էլ պիտի լինի ընդհանուր: Աշխատանքը հիմա պայքար է. դժվարին պայմաններում պիտի անել այն, ինչ որ խաղաղ օրերին թվում էր անհնարին. ուստի հարկավոր է նվիրվածութուն. այնպիսի նվիրվածութուն, ինչպիսին որ մարտիկներն են ցուցաբերում ճակատում:

Երբ Մաքրուհի տուտուն բուռն ծափերի տակ ցած իջավ, նրա տեղն իսկույն գրավեց Մանուկ-Փիլիպոսը: Ո՛չ թի բռնակալ չի կարողացել ծունկի բերել ազատասեր ռուս ժողովրդին, Սովետական Միության ժողովուրդներին:

— Մեր զավակները կվերադառնան հաղթանակով, և,

որպեսզի մենք կարողանանք համարձակ դիմաւորել նրանց, հարկավոր է գործել, որպես թիկունքի հերոսներ:

— Կգործենք,—խոսք վերցրեց Մայրենին,—երկու ամիս չկա, ինչ սկսվել է պատերազմը, սակայն մտուրներում և մանկապարտեզներում ընդունվել են այնքան նոր երեխա, որ ստիպված ենք լրացուցիչ շենքերի մասին մտածել: Այդ նշանակում է, որ այդքան նոր մայր դուրս է եկել աշխատանքի: Բայց միայն դուրս գալը չէ կարևոր, այլ այն, որ նրանք ցանկանում են բարդավաճ դրուժյան մեջ պահել կուխողներն ու գործարանները, որ վերելքի դժվարին պայմաններում զարգացման բարձր աստիճանի հասցրեց ժողովուրդը:

3

Անցան օրեր, շաբաթները դարձան ամիս, և Մաքրուհի տուտուլի վիշտը, ինչպես ամեն մի հուլզ, քիչ-քիչ մեղմացավ: Թեպետ նրա լայնանիստ ճակատից անբաժան էր թախիծը, սակայն այդ թախծի մեջ կար և սփոփանք. չէ՞ որ Թորոսիկը, ինչպես ամենքն են ասում, պատանի տեղով պաշտպանում է հայրենիքը:

Հարկավ, ծնողական զգացմունքը հաճախ վերցնում էր վեր, և նա կարոտով կանգնում էր պատուհանի առաջ՝ սպասելու, սակայն երբ ռադիոն հաղորդում էր Կարմիր Բանակի հերոսության մասին, անմիջապես լցվում էր հպարտությամբ.

— Մեռնեմ Կարմիր Բանակին, իմ մանչն էլ մեջն է... շշնջում էր նա ու ամեն օր խնամքով մաքրում Թորոսիկի սենյակը, սրբում իրերի փոշին, հարդարում անկողինը: Նա Թորոսիկի ներքնակը հաճախ հանում էր արև, խաբատելու, սակայն բարձի երեսն ու սավանը չէր փոխում.

— Վրայից մանչուս անուշ հոտը կուգա... Թող մնա... հուզվում էր մայրը,—ախ, յարաբ, այսօր էլ նամակ կըստանա՞մ:

եմ արդարեւ, հայտնվում էր նամակաբերը. նա քաջ ծանոթ լինելով Մաքրուհի տուտուշի անհամբեր բնավորութեանը՝ հեռվից ցույց էր տալիս ծրարը: Մաքրուհի տուտուն այդ տեսնելուն պես, չնայած ծեր հասակին, ճկուն աղջկա պես էր վազում բակ:

— Տնաշեն, այնպես ձեռք-ոտք իրար կխառնես, որ կարծես տղիցդ տարիներով լուր չունես,—ասում էր նամակաբերը:

— Հասկա մորը այդպես բա՞ն կըսեն,—մտերմիկ հանդիմանում էր Մաքրուհի տուտուն,—ծնողական կարոտը որ կա, ծով է, կշտում չկա. մանչս այդ գիտենալով է, որ այդպես շուտ-շուտ կգրե:

Եվ իսկապես, Թորոսիկը գրում էր համարյա ամեն օր. նա նախ հարցնում էր մոր ու Մայրենու որպիսությունը, ապա պատմում իր մասին:

«Երբ առաջին անգամ հանդիպեցի ումբակոծման, վախից կուշ եկա... բայց այժմ ֆուգասային ուումբի ունոցին վարժվել եմ այնպես, ինչպես ջրաղացպանը շախշախի ձայնին»:

— Ինձ հանգստացնելու համար կխաբես, մանչս,—ընթերցանությունն ընդհատում էր մայրը,—մարդս այդպիսի զարհուրելի ձայնին վարժվի՞:

Եվ ահա Մաքրուհի տուտուն ու Մայրենին սկսեցին Թորոսիկի նամակների միջից հանել ճակատային թերթերից կտրած ու խնամքով ծալած հոդվածներ. հոդվածներ այն մասին, թե ինչպես հետախույզ Թորոսիկը կարողանում է հենց թշնամու քթի տակ ուսումնասիրել թշնամու դիրքերը, և թե ինչպես մի անգամ մարտական առաջադրանքը կատարելիս նա հանդիպում է հակառակորդի ավտոմատավորների և փոխանակ պահվելու՝ ամբողջ մի ժամ կրակի տակ, ցեխերի ու ճահիճների միջից սողալով ճիշտ ժամանակին տեղ է հասնում:

Մայրենին ժպտաց հպարտությունից, իսկ Մաքրուհի տուտուշի թեքը թուլացան... նա թեպետ համոզված էր, որ ողջ է Թորոսիկը, ու Հաճելի զգացմունքը տիրում էր

նրան որդու քաջ արարքի համար, բայց սիրտը թալտում էր. իսկ եթե հանկարծ գնդակը դիպչեր իր զավակին... իսկ եթե հանկարծ սպանվեր Թորոսիկը:

Այդ մտքից սառն քրտինքը պատեց նրան ու շնչառությունը հոգեումից փոխվեց հեքի:

Գիշերվա անդորրության մեջ առանձին հմայքով էր լսվում ճախարակների երգը. հուզիչ էր ոչ միայն երգը, այլ և տատիկների աշխատանքը: Ահա նրանք շարքով նստել են հատակին և անդուլ պտտում են, պտտում: Նրանք ցանկանում են իրենց ծեր տեղով օգտակար լինել հայրենիքին... Նվիրվածության զգացումից օրական երեք կիլոգրամ միջաթել փաթաթելու փոխարեն տալիս են տասը և երբ ցեխի վառիչ Մաքրուհի տոտտուն ասում էր՝ տուն երթալու ատեն է, նրանք պատասխանում են.

— Տունը տեղից չի փախչի. թող մի քիչ էլ բանենք մեր բանակ մեկնած զավակների փոխարեն:

Նրանց չէր հաղթում հոգնածությունը, միայն կարոտն էր մաշում, հեռավոր սիրելիների մեկ էլ տեսնելու անհամբերությունը:

Հաջիվարդ տատիկը, որ ամբողջ տաս տարի թողել էր ջուհականոցը, շտեմնված արագությունը էր շարժում ձեռները: Համասփյուռն օրական հինգ ցամքոցի փոխարեն տալիս էր քսանը: Սենեքերիմ աղան, որի բերանում համարյա ատամ չէր մնացել, տրիկոտաժի ցեխի ավելցուկներից գործում էր սանձեր. այդ սանձերը ռազմի դաշտում շատ էին պետքական... Նրա կողքին նստել էր Թագ խաթունը, կտորտանքներ էր իրար միացնում: Նա այնքան էր կծկված, որ գետնի վրա համարյա չէր նկատվում. ուներ աշխատող հարսներ, սակայն տանը մնալ չէր կարողանում.

— Ես էլ կուզեմ իմ չափով Հայրենական Պատերազմին օգտակար լինել, — բացատրում էր նա ու ասածը համեմտում առածով. — «Կաթիլ-կաթիլ գետ կգառնա, ետքը կերթա ծով կղառնա»:

Տրիկոտաժի ու կարի ցեխերն զբաղված էին ռազմական

պատմերով. արտեւականներէց յուրաքանչիւրը գուշակ,
ճերմակեղեն պատրաստելիս մտածում էր. «Գուցե իմ կարած
շաղիկը ճակատում հադնի իմ էրիկը, իմ աղբարը.... աղ-
բարիս ընկերը.... սիրածս գուցե: Գուցե մի ուռս, ուզքեկ,
տաջիկ. ամենքն էլ աղբար են, մարտիկ են, հայրենիք
կպաշտպանեն»:

Ու ջերմ հուշերից ելնելով՝ աշխատում էին կարել լավ
և արագ:

Միհրան դային մեծ մկրատով ձևում էր կտորը, բար-
ձում սարի պես: Ուստինեն շտապ ընդունում էր, բաժա-
նում կարողներին: Կես ժամ շանցած՝ աղջիկները ձայնում
էին.

— Միհրա՛ն՝ դայի... Միհրա՛ն՝ դայի:

— Ի՛նչ է, սարը հերկեցի՞ք, — հարցնում էր նա գլու-
խը բարձրացնելով: Արդարեւ, ձեռք կտորների հսկայական
կույտը իջել էր արդեն:

Մեքենայացված ջուլհականոցում դադգահներն աղմ-
կում էին այնպես, որ հնարավոր չէր միմյանց լսել, սակայն
կարելի էր առանց լսելու էլ հասկանալ: Երանյակն աշխա-
տում է երեք դադգահի վրա, հասեք նրան ու անցեք: Ար-
դեն հասնում են: Արդեն անցնում են: Մայրենին գործում է
հինգ դադգահի վրա:

Սեմիրճյանը հրճվում է. նա և ցեխի վարիչ է և ամեն,
ամեն ինչ, միայն թե միշտ այդպես բարձր լինի ար-
տադրանքը:

Նվ ամեն աշխատանքային օրվա վերջում բեռնակիր
մեքենաները կանգնում էին մեծ շենքի առաջ, ու պահեստա-
պետ Իսկուհին, զարմանալի արագաշարժ ու փոքրիկ մի կին,
բաց էր թողնում հազարավոր կտորներով արտադրանք ու
արժանապատվության մեծ զգացումով գրանցում:

— Ճակատի համար:

Տարօրինակ հատկություն ունի ծերությունը, նա նո-
րից մանկացնում է մարդուն, դարձնում պատանի: Տեսեք
Մանուկ-Փիլիպոսին: Ի՛նչ բան է նստելը. — բոշ բան... նա

ամբողջ օրը ոտքի է, վազվզում է ցեխից-ցեխ, անձամբ տեսնում, ստուգում, շոշափում. բաշխում է հումուլին ու օժանդակ նյութերն այնպես, որ արդյունքը լինի նպատակահարմար: Գլխավոր վարպետի պես շարժուն է և Հայկանը: Նրա առանձնասենյակը ցեխերն են: Պետք եղած դեպքում ոչ թե կանչում է մարդկանց, այլ ինքն է վազում նրանց մոտ, տեղումն է լուծում խնդիրները:

— Թչլի համարը չի՞ համապատասխանում սանրին, ես ցույց կտամ այդպես թե՛ ուղարկողին... Ասում են պատերազմական շրջան է, յուր՝ տարեք... Նս ցույց կտամ այդպես ասողին. լալբերի և ծուլերի գրույց է դա. ինչ արատ որ կա, ուզում եմ պատերազմի վզին փաթաթել, ջրիցը չոր դուրս գալ:

Ու նա առանց սպասելու մատակարարման լիազորին՝ անձամբ մեկնում էր այն վայրերը, որանդից ստանում էր հումուլյի:

— Բենզին չկա՞. մեքենան չի՞ աշխատում, ոտքով կերթամ:

Ու նա կտրում էր դարուփոս տարածությունը. հոգնում էր, սակայն արտեղականների մոտ ցույց չէր տալիս: Գիշերները մի քանի անգամ բեխերն էր մտնում՝ երկրորդ հերթի աշխատանքն ստուգելու: Անկողնում անգամ դադար չունեց Հայկանը... մազդը չկա, արտադրությունը կարող է կանգ առնել, մեքենաները շարքից դուրս են գալիս, հարկավոր է վերանորոգել. կաթնան նստվածք է տվել, անհրաժեշտ է կարգի գցել: Պետք է մտածել արտեղականների սնունդի մասին, կազմակերպել օժանդակ տնտեսություն: Հազար կնճոտ հարց, հազար դժվար պատասխան, իսկ թշնամին այնտեղ առաջ է խցկվում, նահանջում են մերոնք... Թեպետ նա համոզված էր, որ նահանջը դեռ չի նշանակում պարտություն, քանի որ հաղթելու է արդարությունը, այնուամենայնիվ ծանր էին օրերը...

Մանկամտուր մտնելուն պես զգացվում էր, որ Վարդենին ու մաքրությունը սերտ բարեկամներ էին: Երբ խաղասենյակում վազվզում էին երեխաները՝ փայլուն հատակում տեսնում էին իրենց պատկերը, իսկ ննջարանը... կապտավուն առաստաղի տակ, ինչպես երկնքի, ձգված էին միատեսակ մահճակալների խնամքոտ շարաններ: Ծածկոցներն աշնայն սպիտակ էին, որ կարծես լեռների ձյունն էր արևից դժգոհ փախել, պահվել այդ զոռ սենյակում... Մանկերը դարձավ տառապանքի և դուրս գալու ժապավեններով: Խաղացող մանկիկաների ծիծաղը խառնվում էր պատուհանի մոտով թռչկոտող թռչունների դալալին:

Ընդարձակ բակում, ծառերի ստվերների տակ դասավորված էին ցածրիկ սեղաններ՝ չորսական աթոռներով: Միատեսակ հագնված երեխաները նախաճաշով էին զրաղված:

— Պատերազմի ժամանակ ճերմակ հաց, կաթ, ձու և պանիր,— հիացավ թղթակիցը:

— Այդպես էլ պետք է,— պայծառացավ Վարդենին,— ուզում ենք, որ հայրերը ճակատում հանգիստ լինեն իրենց զավակների համար: Արտելը կազմակերպել է օժանդակ անտեսություն. ունենք կովեր, խոզեր ու հավեր:

— Իսկ այս օրինակելի մաքրությունը հապա... հրա-

շալի է ձեռք մոտ, կարծես երեսանների հանդստի տուն լինի-
տեսե՛ք, տեսե՛ք, դրանց այտերը տեսեք...

— Ես ամեն օր եմ տեսնում, դուք տեսեք, — շոյված
ինքնասիրությամբ պատասխանեց Վարդենին:

— Քանի՞ երեխա ունեք:

— Հարյուրհիսուն, որոնցից տասը զոհվածներն են...

— Արդեն այդքան զոհվածներ՞ կան ձեր ավանում:

Վարդենին տխուր ձայնեց.

— Այո՛...

Աշունն այնպե՛ս պերճ էր ու այնպես նախշուն:
Կարմրել էր տանձենին. բարդիները կարծես վառվում էին
մոմերի պես. ծիրանին հագել էր ծիրանի, իսկ խնձորենին
գարնան սպիտակ վրանի փոխարեն այս անգամ դարկել էր
դեղին: Քրիզանթեմները շնչում էին մայրամուտի երգը:
Ձմեռնուկ մրգերով ծանրաբեռնված ծառերը խոնարհվել էին,
պտղատու ծառը խոնարհ է լինում... իսկ թփերի վրա խըն-
կով և բույրով օծվել էր մուսկաթը:

Մայրենին աշխատանքից հետո ելավ բլրակ ու ոտները
ծանոթ կածանով նրան տարան դեպի դալար բարդին, որի
վրա Թորոսիկը փորագրել էր փրկու տառ — Մ. Թ... Տառերը
ջերմ սեղմվել էին իրար, ինչպես իրենք այդ ծառի տակ...
Մայրենին հիշեց այդ օրը, դեմքը պատեց երանելի մի
ժպիտ:

Դալար բարդին հասակ կառնի ու նրա հետ կմեծանան,
կբարձրանան տառերը... Բարդին մի օր կդառնա երկնա-
հուպ, կճոճվեն օդում տառերը... Թորոսիկի հետ նրանք
դարձյալ կնստեն կողք-կողքի, բայց արդեն ոչ պատանի ու
ներքևից վերև կնայեն իրենց տառերին ու միշտ կհիշեն այն
օրը, երբ նորատունիկ ծառի տակ իրար սեր շնչացին ու
դրոշմեցին այն անդրանիկ համբույրով:

— Իսկ հիմա հեռո՞ւ էս, սիրելի Թորոս... մրմնջաց
Մայրենին, փարվելով նազիրան ծառին, երբ հանկարծ մթնե-
ցին աչքերը ու նա նստեց. ի՞նչ է, մրսե՞լ է, կերա՞ծը չի
մարսում, հապա ինչո՞ւ սիրտը խառնեց:

Հաջորդ օրը կիրակի էր: Մայրենին Մաքրուհի տուտույի

խնդրանքով առավոտից դնաց նրա մոտ։ Թորոսիկի ձեռքով տնկած խարջին և մուսկաթը առատ բերք էին տվել։ Հարկավոր էր քաղել խաղողը, պատրաստել գինի, հարսանիքի գինի... Հարկավոր էր շիրալից պատտեղ եփել, շուջուխ ու ղեղձի ալանու հետ ուղարկել Թորոսիկին, որպես նոր տարվա նվեր։ Գործը շատ, աշնան օրը կարճ։ Մաքրուհի տուտուն ու Մայրենին եռանդով կրում էին խաղողի զամբուղները, մեկը մայրական անհուն սիրով, քանի որ շարաղը պատրաստվելու էր որդու համար, իսկ մյուսը սրտի թրթիռով, քանի որ ուտելու էր սիրածը։

— Աղվորս, կարպետը փոխի ընկուզենու տակ, հանգրստացիր, ես երթամ հաց թրջեմ, որ կակղի,—ասաց Մաքրուհի տուտուն։

Մայրենին հաճույքով կատարեց առաջարկը։ Նա թեպետ հիվանդ չէր, բայց զգում էր անսովոր թուլություն։ Այդպես լավ է, գլուխը բարձին, հայացքը երկնքին, իսկ մտքերը հեռու, հեռու... ռազմադաշտ. արդյոք Թորոսիկն զգո՞ւմ է, որ Մայրենին հիմա մտածում է իր մասին...

Թորոսիկը գրում էր.

«Ամեն անգամ, երբ պառկում եմ, մտովին համբուրում եմ քեզ։ Ամեն առավոտ, երբ դարթնում եմ, մտովին շարունակում եմ զրույցը քեզ հետ... Ամեն անգամ նոր գրոհի գնալիս ասում եմ. հայրենիքիս սիրուն և քո, որովհետև դու էլ հայրենիք ես, երջանկություն ես ու ես այդ երջանկությունը պիտի վայելեմ՝ ոչնչացնելով թշնամուն»։

Մայրենին սթափվեց, երբ սինին բռնած մոտեցավ Մաքրուհի տուտուն։

— Գիտեմ, որ փոխինդ շատ կսիրես, շաղախեցի։ Կե՛ր, կե՛ր, աղվորս,—ասաց նա ու հառաչեց,—մանչս էլ շատ կսիրե, կուզեմ մի քանի գունդ փաթաթել լավաշի մեջ ու զրկել ի՞նչ կասես, կհասնի՞։

— Ինչո՞ւ չպիտի հասնի,—պատասխանեց Մայրենին,—երևակայում եմ նրա խինդը, երբ ծանրոցը բացելիս զգամոր սերը...

— Մոր սե՛րը... Բարով մանչս դա, պսակվես, մայր

գառնաս, այն ատեն կիմանաս, թե ինչ բան է մոր սերը, — ձայնեց Մաքրուհի տուտուն ու թրջած լավաշի մեջ փոխինդ դնելով՝ պարզեց Մայրենուն, — մեկ բրդուշը քո փոխարեն կներ, մեկն էլ իմ մանչու... քեզ որ կնայեմ՝ մանչուս կողքիդ կտեսնեմ... կարոտը քեզնից կառնեմ:

Մայրենին զգացված համբուրեց Մաքրուհի տուտույի ձեռքը:

Նա ուզում էր ասել՝ ես էլ Թորոսիկի կարոտը քեզանից եմ առնում, սակայն անհարմար զգալով՝ փոխինդը բերանը տարավ:

Եվ ահա բոված, յուզով շաղախած ալյուրի հոտից հանկարծ խառնեց Մայրենու սիրտը... նա բնազդով շուտ տվեց դեմքը, սակայն Մաքրուհի տուտույի փորձառու աչքը նկատեց այն ու նա խորհրդավոր կծեց մատը...

Եվ մտքերով ու մրգերով հասուն աշնան մեջ երկու կին՝ մեկը դեռատի, մյուսն ավեր, նայեցին իրար. հասկացան իրար... Մեկին պատեց թանձր կարմիր, մյուսին զարմանք... Ե՞րբ, այդ ե՞րբ... չէ՞ որ նշանածներ էին լուր...

Իսկ ի՞նչ կասի դուռ-դրկիցը... կհավատա՞ն արդյոք, որ Թորոսիկիցն է... Ի՞նչ, ո՞չ Թորոսիկից. ո՞չ, ո՞չ, Մայրենին պարկեշտ է. ահա նա խոնարհել է գլուխն ու արտասվում է...

— Մարդ ես, ջահել ես... մայրական ներողամտությամբ խորհեց Մաքրուհի տուտուն և հիշեց Թորոսիկին, երբ նա կայարանում իրեն մի կողմ տանելով՝ ուզում էր գաղտնի բան ասել, սակայն կարծես ամոթից լռեց ու միայն ասաց. «Մայրենին քեզ ամանավ, մայր»:

Ու Մաքրուհի տուտուն անհիշաչարությամբ համբուրեց Մայրենուն ու սրբելով նրա արցունքները՝ շշնջաց.

— Հա՛րսս...

2

Թեպետ Մաքրուհի տուտուն ընդունում էր ցեխի օրական արտադրանքը, սակայն միտքը բոլորովին այլ բանով էր զբաղված:

Համասփյուռն ասում է, որ աղջիկը հիվանդ է, գանգատվում է գլխացավից, լաց է լինում, սակայն որքան էլ Մայրենին զանազան հիվանդությունների տակ քուլարկի էությունը և խոսափի ծանոթներին հանդիպելուց, այնուամենայնիվ չի կարողանա դադարեցնել մանկան աճը. մի օր էլ ահա նկատվեց... Որոշ մարդիկ հարգում են ավանդական սովորույթը, խեթ կնայեն Մայրենուն, և նա, ո՞վ իմանա, գուցե ձնշվի ու կատարի հիմարություն:

Մաքրուհի տուտուն սարսափած թողեց աշխատանքը, ոչնչանա՞ծ Թորոսիկի պտուղը... ո՞հ, ո՞չ, գուցե նախախնամությունն է կամեցել, որ այդպես լինի. թող աճի այդ շառավիղը՝ հին հայրենիքից ձգված դեպի նոր հայրենիք:

Իրիկնապահին Մաքրուհի տուտուն գնաց Մանուկ-Փիլիպոսի մոտ ու խնդրին հեռվից-հեռու մոտենալով՝ բացականչեց.

— Հապա՛, Փիլիպոս աղբար...

Ծերունին, որպես զարմանքի նշան՝ տարուբերեց գլուխը.

— Էֆերի՛մ Թորոսիկ... իսկ դու կըսեիր, որ մանչդ հալա չոջուխ է, հհիշե՛ա: Բայց այդ ե՛րբ...

— Զահեկներին չես հսկի,— խորհրդավոր նկատեց Մաքրուհի տուտուն,— սիրտս քեզ բացելու նպատակն այն է, Փիլիպոս աղբար, որ մեկտեղ երթանք Համասփյուռնի մոտ և դու զրույցը սարեն-ձորեն սկսելով՝ բերես հասցնես այդ խնդրին:

Մանուկ-Փիլիպոսը ծիծաղեց.

— Հապա աղջիկ բնտրել-նշանելը կատա՛կ կարծեցիր:

Ու երեկոյան Մաքրուհի տուտուն զամբյուղը լցրեց ընտիր մրդերով, երեսը զարդարեց ծաղիկներով և Մանուկ-Փիլիպոսի հետ բռնեց Համասփյուռնից տան ճանապարհը:

Զանգի վրա դուռը բացեց Մայրենին: Այն օրվանից, ինչ նա Թորոսիկենց պարտեզում մատնվեց, որպես կին, խուսափում էր Մաքրուհի տուտույից ու հանկարծ Մաքրուհի տուտուն ինքն իր ոտքով է գալիս և այն էլ Մանուկ-Փիլի-

պոսի պես պատկանելի անձնավորության հետ... Այդ ի՞նչ է նշանակում:

Մաքրուհի տուտուն նրա հուզումը նկատելով՝ ասաց.

— Ի՞նչպես ես, աղվորս...

Այդ հարցի մեջ այնքան ջերմություն կար ու այնքան մայրություն, որ Մայրենին պայծառացավ ու վախի արցունքները, որոնք արդեն կախվել էին կոպերից, ցողի նման գոլորշիացան,

Համասփյուռը հարգանքով դիմավորեց հյուրերին.

— Ոտներդ հինա էք դրել, մեր կողմերը չեք երևա, աստված խեղճ ընե...

— Հյուր երթալու տառն չի բավեր,— անկեղծ պատասխանեց Մաքրուհի տուտուն,— մենակ կին՝ մինչև աշխատանքն զամ, եփեմ թխեմ, մութը կընկնի,— ասաց նա զամբյուղը մեջտեղ դնելով,— մեր բաղձայի ընտիր պտուղներն են. դեղձն ու խաղողը Թորոսիկի տնկածն է. ա՛խ, մանչ, դալար ձեռներիդ մատաղ, ե՞րբ ետ կուգաս, որ կարոտս առնեմ ու թե՛ մահանում՝ աչքերս բաց չմնան:

Համասփյուռն զգացված կախեց գլուխը, իսկ Մանուկ-Փիլիպոսը հասկացնելով Մայրենուն, որ հեռանա, խիստ ձայնեց.

— Դատարկ բաներ կգրուցես, Մաքրուհի, դեռ տատ պիտի դառնաս, թոռ պիտի մեծացնես, ի՞նչ մեռնելու մասին կխորհես:

Մաքրուհի տուտուն իմաստալից նայեց ծերունուն.

— Թո՛ռ կըսես...

— Այո, թոռ կըսեմ... Թոռ կըսեմ,— կրկնեց նա, ուրիշ խոսք չգտնելով,— լսեցի՞ր, Համաս:

— Լսելը լսեցի, բայց տերը գիտե, թե երբ կոխվը կվերջանա, որ Թորոսիկը գա:

— Թորոսիկի գալուն հետ ի՞նչ գործ ունես, ջանքմ,— ընդհատեց Մանուկ-Փիլիպոսը,— տղան որ ուզենա՝ առանց հորը սպասելու կծնվի...

Եվ Մանուկ-Փիլիպոսը խորհրդավոր նայեց Մաքրուհի

տուտուլին: Մաքրուհի տուտուն շարժումներով նրան ինչ որ
բան հասկացրեց:

Մերունին դժվար պարտականությանը վերջ տալու հա-
մար ասաց.

— Համաս, թե ճիշտը կուզես իմանալ՝ եկել ենք, որ մեր
հարսը տանենք:

— Ինչպես կտեսնեմ կատակել շատ կսիրես,—բարի
նկատեց Համասփյուռը,—ինչպես թե տանեք:

— Զարմանալու բան չկա: Տեսել ենք, որ հարսը կես-
ջանց մոտ ապրի:

— Եթե արդեն հարս է,—վրա բերեց Համասփյուռը:

Մանուկ-Փիլիպոսը դարձյալ նեղն ընկնելով նայեց Մաք-
րուհի տուտուլին: Մաքրուհի տուտուն խնդրին մոտենալու
ալլ միջոց չգտնելով՝ վրա տվեց.

— Ես արդեն պսակել եմ նրանց, Համաս...

Համասփյուռը համբերությունից դուրս եկավ.

— Այսօր շատ խրթին բաներից կղրուցեք, ուղեղս չի
մտներ: Թե լեզուներիդ տակ հանգուցց կա՝ շիտակ ըսեք, որ
հասկնամ:

Մանուկ-Փիլիպոսը կարծես համարձակություն ձեռք բե-
րելու համար վառեց ծխախոտը և ամեն կերպ աշխատելով
անդորր ձևանալ՝ ասաց.

— Որ այդպես է, եկ ծուռ նստենք, ուղիղ խոսենք. ա-
դաթը ադաթ, ջահելությունը ջահելություն. աղջիկդ ծոցվոր
է... Գուշնդ մի թոցնի, Թորոսիկիցն է ծոցվոր, հիմա հա-
կացա՞ր:

Համասփյուռն անակնկալից ետ-ետ դնաց:

— Մեղա՛... մեղա՛,—բացականչեց նա ու կարծես նոր
միայն եղելությունն ըմբռնելով՝ այլալվեց,—աղջկանը
սկզբից չծեծողը՝ վերջը իր ծնկները կծեծե... ինչո՞ւ թողի,
որ...

— Ոչ մատդ խածե, ոչ աղջկանդ սաստիր,—խոսեց
Մաքրուհի տուտուն,—դեպք է, պատահել է: Սիրածեն հա-
վասը շառած՝ անմուրազ երթալը զոռ բան է. ջահել եղել
ես, գիտես... Հիմա խնդիրն այն է, խնամի, որ հարսնիկիս

քեֆին չդիպչես ու մեկ էլ ըսելս այն է, որ կուզենք մեր հարձին մեր տուն տանել. թող մարդու տանն ապրի, որ այսց լեզուն վրան չերկարի:

Թեպետ Համասիյուռը լսում էր, սակայն հուզումը չէր թողնում որ կենտրոնանար: Մանուկ-Փիլիպոսն այդ նկատելով՝ ժիր վրա տվեց.

— Բարով, երբ Թորոսիկը վերադառնա՝ կնունքն ու հարսնիքը մեկտեղ կընենք. հւրախությունը կրկնակի, ծախսը մեկ. հը, ի՞նչ ըսիր, շշմած Համաս:

Ու տեսնելով, որ կատակն էլ նշանակություն չունեցավ, խիստ բողբոջեց.

— Նրկու-երկու երեսնք դանք, լեզվե-բերնե ընկնենք, կոկորդներս չորանա, իսկ դու, տնաշեն, տեղեդ չես ալ շարժվեր, որ սուրճ եփես՝ հրամցնես: Մենք քեզ ավետիս բերինք, դու ունքերդ հավաքեցիր:

Ու առանց սպասելու, մինչև որ Համասիյուռը որոշեր անելիքը, նա կանչեց Մայրենուն:

Մայրենին ներս մտավ դլխիկոր ու անհամարձակ կանգնեց դրան մոտ: Ամենասոսկալին մոր աչքերին նայելու էր... Որովհետև Մաքրուհի տուտուն ու Մանուկ-Փիլիպոսը տեղյակ էին եղելությանը, մինչդեռ մայրը նոր էր իմանում:

— Առաջ եկ, աղվորս, ու համբուրն մորդ ձեռքը, — առաջարկեց Մաքրուհի տուտուն, — իսկ դու, խնամի, — դարձավ նա Համասիյուռին, — մայրական շուրթերովդ օրհնե, որ աղջիկդ ծանր ծնունդ չնստի:

Մայրենին առանց դուխը բարձրացնելու մոտեցավ մորը: Մայրը դժկամությամբ պարզեց ձեռքը, սակայն խոսելու փոխարեն հեկեկաց...

Այդ արցունքներում և պապենական արհամարհված տառաքիլ ցավ կար և անակնկալ ուրախություն:

3

Նրեկոն ուշ էր, գիշերամուտ: Մաքրուհի տուտուն ու Մայրենուն հաղթում էր քունը, բայց նրանք վանելով այդ սպասում էին վերջին լուրերին:

— Տեսնեմ մերոնք այսօր ինչ նոր քաղաքներ են ետ
վերցրել,—մտածում էր Մաքրուհի տուտուն, երբ ուղիղն
հաղորդեց մի շարք կարևոր կետերի մասին ու մեկ էլ հան-
կարծ թվա՛ց, թե՛ իրոք լսեց Թորոսիկի անունը՝ պարզե-
վատրված շքանշանով։

— Անուշիկ մանչս... Թորոսի՛կ...—անակնկալից բացա-
կանչեցին մայրն ու կինը՝ իրար դրկած համարյա բարձրա-
խոսի բերանը մտնելով։

Մեկ էլ հա՛ա դուռն աղմուկով բացվեց ու իրար հետևից
եկան ծաղկավանդիք։

— Շնորհավորո՛ւմ ենք, Մաքրուհի տուտու. Մայրենի,
աչքդ լո՛ւյս։

Եկան արտելից.

— Գի՛նի, կենդանություն։

Վազելով հասավ Մանուկ-Փիլիպոսը։

— Շնորհավո՛ր, ասենք շնորհավո՛ր. այսօր մեր փառքի
օրն է, Մաքրուհի. անկյուններում ինչ հոգեպահուստ որ ու-
նես, հանիր, քեֆ անենք։ Պատվաբեր Թորոսիկի կենացը, իմ
սիրելի աշակերտի։ Մայրենի, դու քիչ վազվզի... խորհրդա-
վոր շշնջաց նա, հայրաքար համբուրելով Մայրենու երանու-
թյամբ ողողված դեմքը։

Դուռը կրկին աղմուկով բացվեց, և այս անգամ հևհև
ներս մտավ մեծամարմին Աղավնյակը։ Նա ասելու խոսք
չգտնելով՝ իր բազուկներին մեջ առավ Մաքրուհի տուտունին
և երբ նույն թափով մոտեցավ Մայրենուն՝ Մանուկ-Փիլի-
պոսն իսկույն պատվարի պես կարեց նրա ճանապարհը։

— Յա՛վա՛շ... յա՛վա՛շ. ինձ գրկիր, Մայրենուն խնայի-
կես լուրջ կես կատակ ակնարկեց նա ու թևերը բացելով՝
սկսեց պարել,—ավանի առաջին շքանշանակիր մարտիկի
մայրը պազնեմ, կնիկը պազնեմ, հարևաններին պազնեմ,
ավան սովետի նախագահին պազնեմ։

— Համբուրիր, Մանուկ-Փիլիպոս,—բերկրեց Աղավ-
նյակը,—ես այսօր հպարտ եմ, քանի որ Թորոսիկը մերն է,
իմ ավանինն է, ողջ Սովետական Միությանն է։ Սա սկիզբն
է մեր հպարտության։ Ծաղկավանդ դեռ շատ առաջավոր

մարտիկներ կտա, որովհետև Մաղկավանը կրկնակի երախտիք ունի: Սովետական իշխանության շնորհիվ նա ազատվեց հին հայրենիքի սարսափներից ու սովետական իշխանության շնորհիվ նա խաղաղ ապրեց նոր հայրենիքում:

Մաքրուհի տուտուն արձանացել էր ռադիոյի կողքին ու երջանկով խոսեց խոսք չէր գտնում ասելու: Միայն արցունքները, որոնք արտահայտություն էին վշտի ու խինդի, վարար հոսում էին աչքերից:

Մայրենին սեղան բացեց: Հարեանները բերին չարազ ու գինի: Ավանային սովետի նախագահը բռնեց իր պատվաձոր տեղը: Մանուկ-Փիլիպոսը նստեց Մաքրուհի տուտույի և Համասփյուռի մեջտեղը ու լցնելով բաժակները՝ դարձավ Աղավնյակին.

— Ասում ես այսօր քո հպարտության օրն է, քանի որ Թորոսիկը քո ավանի տղան է:

— Ծիշտ այդպես,— ժիր պատասխանեց Աղավնյակը:

— Էլ ուրիշ ասելիք չունե՞ս...— խորհրդավոր ակնարկեց ձերունին:

— Ունե՞մ... ունե՞մ,— բացականչեց ավանային սովետի նախագահը,— հպարտանալու երկու պատճառ ունեմ:

— Որ այդպես է, զույգ թվերիդ տակ զույգ ձմերուկ կզարնեմ,— շահադրգոված ձայնեց Մանուկ-Փիլիպոսը,— ասա տեսնենք հպարտությանդ պատճառը:

Ներկաների ուշադրությունը կենտրոնացավ Աղավնյակի վրա:

— Երբ լսեցիք, որ Թորոսիկը պարգևատրված է, ուրախությունից բերաններդ բաց մնաց, չէ՞,— հանդիսավոր սկսեց Աղավնյակը՝ սեղանակիցներին դառնալով:

— Հարկավ:

— Դեհ, հիմա ես ձեզ այնպիսի ավետիս հայտնեմ, որ ձեր բերանն ավելի լայն բացվի... բացեք, բայց շո՛ւտ ծածկեցեք. զարմացեք, բայց մի՛ զարմանաք... ասեղի ծակից չնայեք Հնդկաստանը...

— Մենք գիտենք մեր անելիքը, միայն շուտ ասա,— անհամբեր ընդհատեցին ունկնդիրները:

— Հիմա, հիմա. վազողը մանչ չի՝ բերի,—հանգիստ շարունակեց Աղավնյակը,—հիմա ես առաջարկում եմ բոլորիդ մոտենալ Մաքրուհի տուտուլին ու Համասփյուռ մայրիկին և շնորհավորել... Թորոսիկի շքանշանը չէ, այդ արդեն շնորհավորել ենք. Մայրենի, մի՛ կարմրիր, առանց այն էլ կարմիր ես, սիրուն ես:

Ներկաները իրոք որ զարմանքից բերանբաց մնացին:

— Դեհ շո՛ւտ, փակեցեք բերաններդ,—խսկույն վրա տվեց Աղավնյակը,—խառն խնդիրները պատերազմից հետո լիպարզենք, երբ Թորոսիկը գա... Վազող շուրը կեղտ չի բռնում, հիմա Թորոսիկին է. վազել է, լա՛վ է արել... գործը հաստատ բռնեց, նոր գնաց պատերազմ, Ավանի հրեխան իմ երեխան է. հարկավոր է բազմանալ, բռնել գոհվածների տեղը:

Աղավնյակի աշխուժությունը վարակեց շատերին. նրանք մոտեցան շնորհավորելու Մաքրուհի տուտուլին ու Համասփյուռին և երբ նայեցին Մայրենու կողմը՝ նրան չգտա՜ն...

Մանկիկը շարժվել էր նրա կրծքի տակ և նա մայրական հրանությամբ փակվել էր Թորոսիկի սենյակում:

— Բաղնիք մտնողը կբրտնի. հարստ ամաչեց՝ փախավ,—բարեհամբույր նկատեց Մաքրուհի տուտուն,—կխնդրեմ այդ հարցի շուրջը նրա հետ զրույցի չբռնվել. կերթան սերն ու մեղրը՝ կմնան չոր շրթունքները, իսկ շրթունքից փախած անխոհեմ խոսքը խանչալի պես որ յաբա բացեց, էլ չի լավանա: Առածն ասում է՝ «Առաջ ասեղը ձեզ խոթեք, ետքը մախաթն՝ ուրիշին...»

— Վրա դնելու հիշ կարիք չկա,—խոսեց Մանուկ-Փիլիպոսը,—կնկա բամբասանքը մկան է նման, կճատա ու կանցնի:

— Մուկը պատիկ է, սակայն ընկած տեղը կկեղտոտեմ,—պատասխանեց Համասփյուռը:

Զգիտես օրվա հանդիսավորությունն էր պատճառը, թե՛ պատերազմական դրությունը, իսկ վտանգը միշտ աչքաթող է անում մանր հաշիվները: Մայրենու հղիությունը զարմանք

պատճառեց, որպէս լուր, սակայն չառաջացրեց տհաճ զգացմունք: Եղել է, հետո՞ ինչ... բա որ հանկարծ աշխարհ է, կոխվել է, փորձանք պատահի... լավ չէ՞, որ շմարի օջախը: Թե ե՞րբ գիշերը փոխվեց ցերեկվա, չհասկացավ Մաքրուհի տուտուն (դժբախտությունից և երջանկությունից դժվար է քնել): Դուռը կրկին բացվեց ու այս անգամ ուրախ ժպտով ներս վազեց Հայկանը՝ ձեռքին «Սովետական Հայաստան»-ը:

— Ահա Թորոսիկի անունը պարզեւտրվածների ցուցակում:

Մաքրուհի տուտուն բերկրանքից շաղվող աչքերով կարդաց իր որդու մասին, ապա խնամքով կտրեց թերթը ու մայրական անկաշառ սիրով պահեց այն իր կրծքի վրա:

Ու այնուհետեւ, երբ կարտուում էր որդուն, հանում էր այդ թղթի կտորը ու, չնայած բովանդակությունը անգիր գիտեր, և համբույրներից եղծվել էին տառերը, այնուամենայնիվ նորից կարդում էր Թորոսիկի անունը:

— Բանակային կանաչ արեւիդ մատաղ, մանչս, հայրենիքի սերն աչդ ի՞նչ տեսակ սեր է, որ երեխային անգամ հերոս է դարձնում... Երեսա՞... նամակի հետ մայրն ստացավ որդու նկարը և չճանաչեց... Ահա կանգնել է նա բանակայինի շորերով. և՛ առնական է, և՛ խոհուն: Ե՞րբ, երեկվա մահուկը ե՞րբ այդպես հասունացավ. միայն աչքերն են Թորոսիկի, այն էլ կարծես ճիգ է գործադրում չարաճճի խինդով հանկարծ չփոթկալու համար:

Ու նա անսահման սիրո հետ դեպի տղան տածեց մի նոր զգացմունք. պատկառանքն էր դա. և ո՞վ զարմանք, գիշերները պառկելիս նա այլևս անհարմար էր զգում առաջվա նման ասել.— չարխափան, եղի՛ր մանչուս պահապան... ոչլ մաղթում էր.— բազուկդ զորավոր լինի, թուրդ միշտ կտրուկ լինի, դռնիդ նշանը քեզ ապավին:

Առավոտյան Մաքրուհի տուտուն Թորոսիկի նկարը փաթեթեց մետաքսյա թաշկինակի մեջ ու տարավ լուսանկարչի մոտ՝ մեծացնելու: Երբ որդու մեծագիր նկարը պատրաստ էր, ոսկեգոծ շրջանակի մեջ առնել տվեց այն ու կախեց Թո-

րոսիկի սենյակի ճակատին: Սենյակը մի րոպեում կարծես կենդանացավ ու պատուհանից ներս լցվեց արևը:

Եվ ահա հայրենիքի գաղափարը հետզհետե ձուլվեց Թորոսիկի հետ ու դարձավ մի դեմք՝ Մաքրուհի տուտուլյի համար: Երբ ասում էին—բանակ՝ նա իսկույն պատկերացնում էր Թորոսիկին, որի հետ կապվում էր ինքը՝ Մաքրուհի տուտուն, տունն էր կապվում հայրենական, աղբյուրների խոխոջը, դադգահների չխչխոցը, ապա բողբոջ աղջիկ Մայրենին, որի անաղարտ սերը սրտում ճակատ մեկնեց Թորոսիկը: Ու միլիոնները գնացին, նրանց սրտում նույնպես սեր, թողած ծնող, լալն տափաստաններ ու անտառ:

Եվ այն ամենը, որ կապված էր Թորոս որդու հետ, տեղի տվեց Թորոս մարտիկին, ու Մաքրուհի տուտուն, որ առաջ քիչ էր հետաքրքրվում արտաքին աշխարհով՝ պատերազմի ընթացքի մասին լավ գաղափար կազմելու համար սկսեց շփվել դրսի հետ, թերթը կարդալ հետաքրքրությամբ. նա չէր պառկում, մինչև չսեր վերջին ժամը:

Քնելուց առաջ նա մտնում էր որդու սենյակը.

— Ինչքան գյուլա որ կա՝ կպչի սարին ու քարին. ինչքան շար որ կա, ոտներիդ տակը խափանվի, Թորոս... Ինչքան հայրենիքի պաշտպան զավակ որ կա՝ ողջ-առողջ մնա: ու նոր իմ մինուճար մանչը: Ինչքան մուրաղ որ կա՝ կատարվի ու նոր քո սերը կապի թագ-պսակ, իմ սրտի սիրեկա՛ն որդի...

Այդ բոլորից հետո նա խաղաղված դուրս էր ելնում սոգայի սենյակից. հեռանալիս փակում էր պատուհանը, որ փռել չնստեր Թորոսիկի նվիրական իրերի վրա...

Սակայն Թորոսիկը ոչ միայն տանն էր, Մաքրուհի տուտուլյի հետ, այլ և ամենուր: Մայրը քայլում էր փողոցով, ու նրան թվում էր, որ խնդալով դեմն է ելնում Թորոսիկը... Ամեն բանակայինի հանդիպելիս նա աշխատում էր նմանեցնել իր Թորոսիկին և անծանոթի մեջ գտնելով այդ նմանությունը՝ սիրում էր անծանոթին:

Եւ այդպէս աննկատելիորեն մայրական սերը հետզհետե
դուրս ելաւ իր նեղ սահմաններից ու պայծառ մի օր նա
իրեն զգաց մայր բոլոր բանակայինների ու որպէս այգալի-
սին՝ երեկոներն սկսեց ճերմակեղեն կարել նրանց համար,
գործել ձեռնոց և գուլպա:

— Ուլ էլ որ հագնի, մանչս է,—ասում էր նա:

Գ Լ Ո Ւ Խ Վ Ե Ց Ե Ր Ո Ր Դ

1

Ի՞նչ: Ծրա՞ր... Ընկերը ծրար է տալիս: Թորոսիկը վերցնում է այն և ահա, պատռելով դուրս հանում երկու ծանոթ ձեռագիր, որոնք կարծես իրենց հետ բերել էին հեռավոր Ծաղկավանի անուշ բույրը... Առաջ ո՞րը կարդար, չգիտեմեկը մորիցն էր, մյուսը՝ Մայրենուց. երկուսն էլ անշա՛փ, անշա՛փ հարազատ:

«Խիրական մանչս.

Առա՛ջ-առա՛ջ շնորհավորեմ ջբանշանդ, չարխափանի պես խփիր դոշիդ, արա քեզ ապավեն:

Առա՛ջ-առա՛ջ շնորհավորեմ քաջիդ անդւնը. արարող ոսկե սյուն տվեց սրտիս. արարքիցդ Սանասար պապի գերեզմանի վրա դալարեց կանաչ բարդի, և ապա շնորհավորեմ, դուռ իմ անգին, ճետդ, որ շուտով պիտի ծնվի... Պատարագդ գաղտնի ես արել, գաղտնի պատարագիդ ես մատա՛ղ...»

Թորոսիկը վերջին տողերից պարզապես բան չհասկացավ. ի՞նչ ճետ. ի՞նչ ծնունդ....

«Կանաչ ծլես, կաբմիր պտղես, Թորոսիկս», — շարունակում էր մայրը, սակայն Թորոսիկը դարձյալ ոչինչ չհասկացավ, մանավանդ, որ այդ բառերի վրա կաթել էր մայրական արտասուք... Եղծած տառերի միջից նա զգաց մոր բարի դեմքը և «պտղես» ցանկությունը ապագային վերագրելով՝ վերցրեց Մայրենու նամակը:

Նորութիւնը, որ անմիջապէս նկատեց թորոսիկը, սիրելու ձեռագիրն էր. կարծես ինչ որ շիկնանք կար տառերի վրա: Մայրենին, որ ընդհանրապէս գրում էր խոշոր, այս անգամ տառերը կարծես աղաւնիների պէս շարվել էին իրար մոտ ու ամոթխած կախել գլուխները. ինչո՞ւ:

«Թորոսիկս, Թանկագինս, սիրելիս, ի՞մ երջանկութիւն....

Սխրագործութեանդ համար պարգեատրվելդ հպարտութեամբ լցրեց իմ հոգին, որն առանց այն էլ ապրում էր երանութեան խռովք:

Արդեն մի ամիս է, ինչ ես ապրում եմ ձեր տանը, որպէս.... որպէս քո կինը... Հասկանո՞ւմ ես... իհարկեմ դժվար է հասկանալ, ու ես էլ դժվարանում եմ գրել, բայց Մաքրուհի տուտուն ուզում է, որ ես, որպէս քո կին հայտնեմ քեզ, որ շուտով մայր եմ դառնալու...

Հիշո՞ւմ ես մեր վերջին՝ երեկոն քո սենյակում, երբ մենք բաժանման վշտից իրար մոտեցանք, շատ մոտեցանք... ու հետո զգացինք ամոթ....»

— Ես հա՛յր.... Թորոսիկը հա՛յր... կարծես համոզվելու համար կրկնեց նա մի քանի անգամ. համբուրեց նամակները, որոնց կպել էին մոր ու կնոջ՝ ձեռները...

Ու նա անսպասելի նորութիւնից զարմանալիորեն լըրջացած՝ խորհում էր, թե ի՞նչ է լինելու զավակը. աղջի՞կ, թե՞ տղա:

— Տղա՛... Բայց ինչ լավ կլինի, եթե միաժամանակ և՛ աղջիկ. ուրեմն սրանից հետո ես պիտի պայքարեմ հայրենիքիս համար՝ որպէս զավակ, ամուսին ու հայր....

Վերջին միտքն առանձնապէս շոյեց նրա տղամարդու ինքնասիրութիւնը, և նա երանութեան առատութիւնից գլրկելով նամակ հանձնող ընկերոջը՝ բացականչեց.

— Գիտե՛ս, Իվան, ես հա՛յր եմ...

Իվանը նայելով ընկերոջ մանկական դեմքին՝ թերահամալատ ասաց.

— Չէ մի...

Օդում պարում էին ձյան փաթիլները՝ սպիտակ թիթեաների՝ պես քնքույշ-քնքույշ քսվելով իրար... մերկ ծառերը գեղեցկացել էին, ասես ծաղկել ձմեռվա մեջ, երբեմնի զմրուխտ հեռաստանին փոխարինել էր սպիտակը:

Մտենում էր նոր տարին: Վարդենին արտակարգ իրադանցման մեջ էր. նա մի կողմից խաղալիքներ էր գնում մանկամսուրի համար, մյուս կողմից տոնածառի պատրաստությամբ ու նվերներով էր զբաղված:

Թիկուքայիները կամենում էին նոր տարվա առթիվ ոչ միայն երեխաներին ուրախացնել ընծաներով, այլ և նրանց հայրերին՝ բանակում: Թող նրանք խրամատներում իրենց կտրված շղգան ընտանիքներից: Գիշերվա տասներկուսին, ավանդական օրդ ժամին, թիկուքայիները կբարձրացնեն գինու բաժակները ճակատայինների կենացը՝ մաղթելով նորանոր հաջողություններ: Ճակատայիները կհիշեն իրենց մերձավորներին ու կհուզվեն կարոտից, բայց և կհպարտանան նրանց արարքով:

Տնայնագործական համեստ մի արտել, ինչպիսին է Մաղկավանի արտելը, անուն էր հանել ոչ միայն արտադրանքի բարձր ցուցանիշներով, այլ և որակով, ռազմական պատվերների գերակատարմամբ:

Մանուկ-Փիլիպոսը ինչպես որ իր տոնական հագուստը Թորոսիկի նշանդրեքի օրը հանել, կախել էր պահարան, այնպես էլ թողել էր անգործածելի: Այդ օրը թաշկինակ որոնելիս ձեռքը պատահմամբ տարավ բաճկոնի գրպանը և շոշափեց ոսկյա ժամացույցը: Փեսայական նվեր էր դա, որ նա ամուսնության առթիվ ստացել էր հորիցը ու ինքն էլ իր հերթին հատկացրել էր իր առաջնածին զավակին, սակայն զավակը Թեֆարիկի հետ դժբախտ վերջացավ...

Տոհմական ժամացույցը զուտ ոսկի էր, որի վրա բանել էր վանեցի ոսկերչի ճարտար ձեռքը:

— Հետաքրքիր է, թե շղթայով մեկտեղ որքան արժե-
նա,—մտածեց Մանուկ-Փիլիպոսը:

Աշխատանքի ժամին նա դարձյալ հիշեց ժամացույցը-
խորհրդակցության միջոցին մտաբերեց վերստին և ապա որ-
քան կամեցավ մոռացության տալ այդ առարկան, նա այն-
քան համառորեն իշխում էր նրան:

— Դե՛հ գնա, դու էլ...

— Քեզ ու քեզ, կիսոսես, Փիլիպոս աղբար,—ծիծաղեց
Մաքրուհի տուտուն:

— Հապա...—խսկույն պատասխանեց Մանուկ-Փիլիպո-
սը,—ժամացույցը ցցվել է ուղեղիս մեջ, դադար չի տալիս:

— Ուզածն ի՞նչ է, բավարարիր, թող երթա,—կատակեց
Հայկանը:

Մանուկ-Փիլիպոսը ճակատը տրորելով՝ ասաց.

— Ուզում է ճանապարհորդություն կատարել...

— Է՛հ, թե ոտք ունի, թեղ երթա,—խոսակցության մեջ
մտավ Հռատինեն:

— Պայմանով. ասում է, որ ձեր զարդերն էլ տաք տա-
նի...

— Եզոպոսի լեզվով ես խոսում, Փիլիպոս աղբար,—ընդ-
հատեց Հայկանը,—պարզ ասա:

— Պարզի մայրը սիրեմ,—աշխուժացավ ծերունին,—
պատերազմը շատ ծախս է պահանջում, կառավարությանն
օգնել է պետք: Ամենքս էլ, փառք աստծո, ձեռք-ոտք ունինք,
կարող ենք աշխատել,—եկեք մե՛ր զարդեղենը, ով ինչ ունի
և՛ որքան կամենա, ընծայենք պետությանը: Որ թշնամին
ներս խուժի, զարդ չէ, մեր կյանքն էլ մերը չի լինի,—ասաց
նա, սեղանին դնելով ժամացույցն ու շղթան,—թերթերը
գրում են, որ ֆլանն ու ֆատանը կառավարությանն այսքան
գումար է նվիրել, այսքան զարդ ու զարդարանք. մենք ի՞նչ
է, սովետական քաղաքացի չե՞նք:

— Հապա ի՞նչ ենք,—պատասխանեց Մաքրուհի տու-
տուն՝ աջ ձեռքի մատնեմատից ամուսնական մատանին հա-
նելով:

Թեպետ մատանին շա՛տ նվիրական էր, որպես Հեթումի հիշատակ, սակայն կորած չէ նա, հայրենիքի փրկության մեջ կպահպանվի Հեթումը՝ հուշը իրենց կարճատև ամուսնությունն...

Ու այդ օրը ծաղկավանդիք հատուկ սեղանին հանձնեցին ոսկեղեն, ակնեղեն, կանխիկ փող, փոխառության պարտատոմսեր...

Թերթը գրեց Ծաղկավանդի հայրենասիրության մասին. հաճելի էր և այն, որ արտելը, որպես նոր տարվա նվեր, տարեվերջի հաշիվը փակեց գերակատարումով:

— Ուվքե՛ր են ձեր հիմնական կազրերը, — հարցրեց թղթակիցը արտելի նախագահին:

— Իննսուն տոկոս կանայք, — բացատրեց Հայկանը, — որից քառասունը տատիկներ, քառասունը նորուս աղջիկներ, իսկ մնացած քսանը...

— Հիանալի է, պարզապես հիանալի, — բացականչեց թղթակիցը գրելով, — Հայրենակա՛ն, Պատերազմը այնպես լարել է թիկունքայինների եռանդը, որ.... որ....

— Հասկանալի է, հասկանալի, — խոսակցության մեջ մտավ Աղավնյակը:

— Ներեցեք, ո՛ւմ հետ գործ ունեմ, — հարցրեց թղթակիցը գլուխը բարձրացնելով:

— Դուք գործ ունեիք ավանային սովետի նախագահի հետ, — բացատրեց Հայկանը, — երևի ուզում եք իմանալ, թե ո՛ւր չբացավ գեր կինը, որ նոր այնտեղ էր, ա՛յո:

— Այո...

— Նա այդպես է. հայտնվում է հանկարծ, չբանում հանկարծ. նրա մականունն է «ման գառ, չգտնես», տակսյն նա ամեն տեղ է... Ձեզ խորհուրդ կտամ անպայման գրել նրա մասին:

— Ո՞ր արարքի համար, — հետաքրքրվեց թղթակիցը:

— Ամենից առաջ ասեմ, որ Աղավնյակը, այդպես է անունն այդ ծանրամարմին կնոջը, նախկին անգրագետ բանվորուհի է, կարծեմ ծխախոտագործարանի, սակայն, ուսման

սերը նրան հասցրել է մինչև համալսարան: Ասում եք—ինչ է արել. գնացեք անձամբ ստուգեցեք նրա աշխատանքը. ես միայն կասեմ, որ ընդունել է էվակուացիայի ենթարկված հինգ մանկատուն. ծաղկի պես է պահում նրանց: Ընդունել է էվակուացիայի ենթարկված հարյուրավոր ընտանիք ու ապահովել նրանց բնակարանով ու աշխատանքով: Բացի ավանային սովետի մանկապարտեզներից՝ նա բացել է մանկապարտեզ նաև եկվորների երեխաների համար: Բացի այդ՝ պատերազմական շրջանի հետ կապված հազար հարց է, հազար պահանջ... և դուք կտեսնեք, ինչպես այդ հսկայական մարմինը հենված երկու փոքրիկ ոտների վրա՝ վազվզում է հիմնարկից-հիմնարկ՝ գործը գլուխ բերելու: Նայեցե՛ք, խնդրում եմ նայեցե՛ք,—բացականչեց Հայկանը պահեստից դուրս եկող Աղավնյակին ցույց տալով, խորամանկ է, անձամբ է գալիս, որովհետև գիտեմ, որ իրեն դժվար է մերժել. և ստացածը ինքը շալակած է տանում... հարմար առիթ է, բռնեցեք նրան...

Քղթակիցը ոգևորված վազեց Աղավնյակի հետևից, օգնելու համար վերցրեց կապոցների կեքը և միասին բռնեցին ավանային սովետի գրասենյակի ճանապարհը:

— Խեղճ տղա, կնկա քամակից հեիհե կերթա ու չի հասնում,— ծիծաղեց Մանուկ-Փրիլպոսը, որը ներկա էր խոսակցությանը,— վա՛յ, կնիկնե՛ր, կնիկնե՛ր... Հայրենական Պատերազմում ինչ հուշար ցույց տվիք ու կարճեցիք մեր լեզուն:

3

Մանուկ-Փրիլպոսը խոր քնի մեջ էր, երբ հանկարծ թվաց, որ վերի սենյակից լսվեց մանկան ձայն... Նա զարմացած նստեց անկողնում, տխուր ժպտաց, ավհեր գլուխը նորից դրեց բարձին ու ո՛վ դարմանք, դարձյալ լսվեց նրա ձայնը, ոչ միայն լսեց, այլ և տեսավ թաթիկներ, որոնք շխշխկացնում էին օրորոցից կախված խաղալիքն ու կանչում:

Մանուկ-Փիլիպոսը վեր կացավ, վառեց լույսը և հու-
ղումից դողդող ոտներով բարձրացավ սանդուղը: Ահա դու-
ռը, ահա օրորոցը, սակայն օրորոցում մարդ չկար: Ո՞վ էր
խոռովում նրա հայրական զգացումները...

Նա, կոտրած սրտով ետ եկավ: Սենյակը ցոլում, անկո-
ղինը պա՛ղ: Դրսում դեռ խորը դիշեր էր, ձմեռվա երկա՛ր
դիշեր, իսկ ծերունական աչքերից փախել էր քունը: Ո՛հ, նա
ինչպե՛ս կուզենար, որ Թեֆարիկը հիմա վառեր վառարանը,
քթլար ինքնայեռը սեղանի վրա, դե նրա շուրջը բոլորեին
թոռները... Այլապես ինչի՞ է նման, միշտ մենա՛կ... միշտ
մենակ. տուն ունի, կարողություն ունի, հարազատ չունի: Ու
նա կարծես դրա համար էր իր ամբողջ սերը, չսպառնա՝ ջեր-
մությունը նվիրել աշխատանքին ու նրա մեջ էր գտնում
մխիթարանքը: Բանվորները պատկառում էին նրանից ու
նրա անսպառ կորովը դարձնում օրինակ:

Կռիվը գնալով խորանում էր: Թիկունքում արդեն երե-
վում էին Հայրենական Պատերազմի հաշմանդամներ: Սալա-
հատակին թխթխվում էին նրանց հենակները... Թիկունքում
արդեն բազմանում էր զոհված հայրենասերների թիվը ու
նրանց երեխաները մնում էին անհայր: Պետությունն անում
էր ամեն հնարավորը՝ օգնելու բանակայինների ընտանիք-
ներին, շրջապատելու նրանց գուրգուրանքով: Թեպետ այդ
ամենը կար, այնուամենայնիվ պակասում էր բացակայող
հոր շոյանքը...

Սրբազան հայրենիքն արյան գնով պաշտպանողներին
փոխարինում էին թիկունքից մեկնած նոր մարտիկները:
Նրանք իրենց հետ տանում էին որդեկորույս մայրերի ար-
ցունքը, այրիացած կանանց ցասումը, որբացած մանուկ-
ների դառնությունը, և այդ ամենը դարձրած վրեժ՝ դուրս
էին շպրտում հայրենիքի խորքերը խցկված ոսոխին:

Մանուկ-Փիլիպոսը արտելի գործով մեկնել էր շրջան.
անհրաժեշտ խնդիրները կարգավորելուց հետո ուզում էր վե-
րադառնալ, երբ կայարանի ճանապարհին հանդիպեց մի
տուս պառավ կնոջ: Բժախառն քամին բարձրացնում էր նրա

բղանցքները, շնչահեղձ անում նրան, սակայն նա կռացած մարմնով դիմադրում էր արհամիրքը և դանդաղորեն առաջ ընթանում: Նրա գրկին կար մի բարուր. մանկիկը ճշում էր անհանգստությունից:

Մանուկ-Փիլիպոսը կոտրտված ուռներենով, որն ավելի բուռն ձևերի շարժում էր, քան բառ, հարցրեց.

— Քույրիկ, այս սառնամանիքին ո՞ւր կտանես պստիկին:

— Մանկամսուր, — սառած շուրթերով պատասխանեց պառավը:

— Քո ի՞նչն է:

— Թոռն է:

Մանուկ-Փիլիպոսը դարձյալ հարցրեց.

— Հապա այդպես կանուխ ո՞ւր կտանես:

— Մանկամսուր:

Մանուկ-Փիլիպոսը խոսակցի դեմքին բռնվեղ միշտ տեսնելով՝ ասաց.

— Պատերազմի դաշտում մարդ ունե՞ս:

— Տղաս էր... երկու ամիս առաջ սև թուղթ եկավ... Հարսս մեռավ երեխայի վրա, թոռն անտեր մնաց. ուզում եմ հանձնել մանկամսուր, որ ձեռս բացվի, մտնեմ աշխատանքի. Ստալինգրադից եմ... Տունս քանդվեց, բունս քանդվեց... ա՛խ, Հիտլեր...

Մանուկ-Փիլիպոսը լուռ քայլում էր պառավի կողքով ու մտածում... Որդին զոհվել է Հայրենական Պատերազմում, թողել մայր ու երեխա... մորը գալարում է վիշտը, մինչդեռ նա թոռնիկի գոյությունը պահպանելու համար ստիպված է աշխատել... սակայն ինչպես այդ պառավ կինը կարողանա ապահովել երկու կյանք: Որդին հայրենիքի համար է զոհվել, — կարծես ավելի տպավորվելու համար կրկնում էր Մանուկ-Փիլիպոսը, — թողել է մայր ու երեխա: Քարուքանդ է եղել տուն-տեղը...

— Տուր, բարուրը տուր քիչ տեղ տանեմ, — ձայնեց նա սթափվելով:

Պառավր հոժարությամբ հանձնեց թռնիկին:

Մանուկ-Փիլիպոսը վերցրեց մանկիկին, ու նրան տիրեց անսահման մի հաճույք: Քանի՜ տարի նա չէր գրկել երեխա ու բաղձում էր ինչպիսի... Երեխան կարծես այդ զգալով՝ սեղմեց սառած դեմքը նրա կրծքին ու կտրեց ձայնը:

Երբ նրանք մոտեցան քարաշեն մի տան՝ պառավն աւաց.

— Ծնորհակալ եմ, եղբայր, արդեն հասանք:

— Հասանք,—կարծես ափսոսանքով բացականչեց Մանուկ-Փիլիպոսը:

Նա շատ մտազբաղ էր երևում:

— Հասանք, տուր բարուրը:

Մանուկ-Փիլիպոսն զգուշությամբ բարձրացնելով երեխայի դեմքի ծածկոցը՝ նկատեց.

— Քնած է, մեղք է, կզարթնի....

Եվ երբ տատը—բան չկա ասելով պարզեց ձեռները թռնիկին վերցնելու, Մանուկ-Փիլիպոսը տալու փոխարեն հարցրեց.

— Անուշդ ի՞նչ է:

— Մարիա իվանովնա:

— Մարիա քույրիկ, կուզե՞ս թռնիկիդ որդեգրեմ...

Հուզումից դողաց նրա ձայնը:

Պառավը զարմացած նայեց անծանոթին:

— Մեկը լինի քեզ խնամի, եղբայր, ծեր տեղով դժվար թե երեխայի դարդ քաշես: Կնիկ ունե՞ս:

— Չունեմ:

— Հապա ի՞նչպես պիտի պահես,—առավել զարմացավ պառավը:

Մանուկ-Փիլիպոսը ջերմ գրկելով բարուրը ու հայրական զգացմունքները դժվարությամբ զսպելով՝ պատասխատեց.

— Կուզե՞ս քեզ էլ տանեմ ինձ մոտ. ապրենք քույր-եղբոր պես, մեծացնենք մանկիկին:

Մարիա իվանովնան ծերունու առաջարկը կատակ հա-

մարելով ու անսովոր խոսակցությանը վերջ տալու համար ասաց.

— Թե հանաք չես անում, եղբայր, ասա, ինչի՞ համար ես ուզում էդքան նեղություն հանձն առնել:

Մանուկ-Փիլիպոսը զուսպ պատասխանեց.

— Նրա համար, Մարիա քույրիկ, որ տղադ հայրենիքի համար է թափել արյունը...

Տիրեց լուռություն, այդ լուռության մեջ նրանք հասկացան իրար. մտերմացան իրար: Զարթնեց մանկիկը. պայծառ աչքերով նայեց ծերունուն. կարծես իրադարձությունը հասկացավ և նա...

— Ի՞նչ է թոռնիկիդ անունը:

— Դեռ անուն չունի:

— Դեմ չե՞ս, որ իմ մեռած մանչու անունով նրան կոչեմ Մհեր:

— Թող լինի Մհեր, — իսկույն համաձայնեց տատը:

Ու Մանուկ-Փիլիպոսի հետ Ծաղկավան մտավ մի պառավ կին. թեպետ պառավը քայլում էր արթուն աչքերով, սակայն թվում էր, որ երազ էր այդ... դալ ինչ որ անծանոթի հետևեց... բայց ոչ, նայում էր պատկառելի ծերունուն ու լցվում հավատով... Նա ասաց, որ քո տղան հայրենիքի համար թափեց արյունը, ինձ համար թափեց արյունը, նրա մայրն ու երեխան անտեր չպիտի մնան... Բարի՜ մարդ... բարի՜ մարդ:

Տուն հասնելուն պես Մանուկ-Փիլիպոսը վառեց վառարանը. սառած Մարիա Իվանովնային նստացրեց կողքին ու բարձրացավ վեր... դռան մեջ ուրախ զրնգաց բանալին... Օրորոցը կարծես ոտք առավ, եկավ Մանուկ-Փիլիպոսի մոտ, տարիներ շարունակ թափուր մնացած օրորոցը... Մանուկ-Փիլիպոսի աչքերում խնդության արցունք երևաց ու կծկված այտերիցը հորդելով ընկավ Թեֆարիկի բարձին... Թեֆարիկի բարձը թրջվեց այդ արցունքներից, սենյակը լցվեց խնդով:

Պատիկ Մհերը պառկեց օրորոցում, ճղճղա՛ց... Մանուկ-Փիլիպոսը համբուրեց թաթիկները, թուշիկները, աչիկները

Մհերի... Նա դարմանալիորեն աշխուժացել էր, լցվել կրկին հայրությամբ. պակասում էր միայն Թեֆարիկը, այն էլ կարծես կերպարանափոխվել էր Մարիա քույրիկի մեջ և իրոք, եթե մնար Թեֆարիկը, հիմա միայն քույր կլիներ նրա համար, քնքույշ մի պառավ, բարի մի քույր...

— Մարիա քույրիկ, այսօրվանից տան շերեփը կվերցնես ձեռք ու կկառավարես մեր ընտանիքը, — առաջարկեց Մանուկ-Փիլիպոսը, — ես երթամ Մհերիս համար այծի կաթ ճարեմ, որքան գիտեմ այծի կաթը կնկա կաթի զորություն ունի:

Ընդմիջումից հետո, երբ Թագ խանումը մտավ շուկահանոց, ճախարակ պտտացնող կանանց ասաց.

— Մի բան հայտնեմ՝ չգարմանաք Փիլիպոս աղբարի տնից երեխայի լացի ձայն առի:

— Անհավատալի է, — ասացին կանայք:

— Պատուհանի մեջն էլ կնկա կերպարանք տեսա. սրան ինչ կասեք...

— Աչքի սխալանք կասենք:

— Ինչո՞ւ անհավատալի կամ աչքի սխալանք, երբ ես իմ ականջներով լսեցի, աչքերովս տեսա, — վիրավորվեց Թագ խաթունը, — ահա ինքը Փիլիպոս աղբարը, հարցում արեք:

Թագ խաթունի վճռական շեշտը ու Մանուկ-Փիլիպոսի արտակարգ ուրախ տրամադրությունը կարծես համոզեց ունկնդիրներին, սակայն ի՞նչպես շոշափել փափկամկատ խնդիրը... ծեր մարդ ու հանկարծ կին ու երեխա...

Մանուկ-Փիլիպոսը մոտենալով՝ հարցրեց.

— Կնիկներ, ձեզանից ո՞վ այժմ ունի:

— Ես ունեմ, սակայն այժմ ինչի՞դ է պետք, — զարմացավ Համասփյուռը:

— Ասում են, որ այծի կաթը կնոջ կաթի զորություն ունի, ճի՞շտ է:

— Ճիշտ է, Փիլիպոս աղբար, սակայն կնկա կաթ ինչի՞դ է պետք, — ձայնեցին կանայք:

Մանուկ-Փիլիպոսը հանդիսավոր հայտարարեց.

— Ես հիմա շողուիս ունեմ. անուներ Մհեր... Մհերս մեկ ասմովա է:

— Տեսա՞ք. հիմա՞ էլ կասեք աչքի սխալանք,—հաղթական բացականչեց Թագ խաթունը,—քո տան մեջ կնիկ էլ կա, ճի՞շտ է, Փիլիպոս աղբար:

— Այդ կնիկը մանշուս տապն է:

— Թե հոգիդ կսիրես՝ սկզբեն պատմիր, որ բան հասկանանք,—թախանձեցին կանայք, Մանուկ-Փիլիպոսին մեջտեղ առնելով:

...Ու երեկոյան Մանուկ-Փիլիպոսի ընդարձակ տունը լցվեց շնորհավորողներով: Այցելուների դեմքին և՛ զարմանք կար, և՛ հիացմունք: Եկողները բերել էին մանկական շորեր.... հաշտում մկկում էր այծը՝ նորածին ուլիկի հետ: Սեղանի վրա հանդիսավոր քլթքլթում էր ինքնայեռը, արձակելով գոլորշի: Մարիա քույրիկը հյուրասիրում էր իր նոր բարեկամներին, իսկ օրորոցում մուշ-մուշ քնել էր պստիկ Մհերը:

— Շամփա բացեք, ճամփա բացեք, Աղավնյակն է գալիս,—ծիծաղեց Մայրենին և արդարև հեհեհ ներս ընկավ ավանային սովետի նախագահը:

Նա թափով մոտեցավ Մանուկ-Փիլիպոսին, ջերմ-ջերմ թոթվեց նրա ձեռքը և... ոչինչ չասաց:

Ճանապարհին նա պատրաստել էր ծեր հայրենասերին ուղղված ամբողջ մի ուղերձ, սակայն հուզումից խճճվեցին բառերը:

Գ Լ ՈՒԽ Յ ՈՐԵՐ ՈՐԴ

I

«Սիրելի մայր իմ և կին իմ (ուրեմն թույլ տուր, Մայրե...
նի, քեզ արդեն կինս անվանել....)

Զեր նամակը հայրությանս մասին ինձ լցրեց հասունու-
թյան զգացումով: Այո, այսօրվանից ես ավելի պարտավո-
րություն ունեմ կյանքի առաջ. կյանքին շատ ավելին պիտի
տամ՝ վայելելու իրավունք ստանալու համար:

Հայր եմ... կա՞ առավել հաճելի զգացմունք, քան սի-
րուց բխած հայրության զգացմունքը: Որքա՞ն լավ ես ա-
րել, մայր, որ Մայրենուն վերցրել ես քեզ մոտ, որպես ար-
դեն քո հարսի... տատ էլ կդառնաս, մնում է, որ հաղթանա-
կից հետո տուն վերադառնամ ու խինդը դառնա կատարյալ:

Քիչ հետո ես մենակ մեկնելու եմ չափազանց կարևոր
հետախուզման և այդ մարտական առաջադրանքի կատա-
րումը նվիրում եմ իմ գալիք մանկիկին: Զարմանալի բան.
մանկիկս դեռ լույս աշխարհ չի եկել, բայց ես արդեն կարո-
տում եմ նրան: Այժմ եմ հասկանում, մայր, քո անսահման
սերը, որով պարտւում էիր ինձ և քո անսահման վիշտը,
որը գալարում էր քեզ ամեն անգամ, երբ հիշում էիր կսկծից
խելագարված հորդ և գլխատված Սանասար պապին...

Սուրբ է ծնողական զգացմունքը. ես խոնարհվում եմ
նրա առաջ: Եվ այսօրվանից, երբ իմ մեջ խոսում է հայրու-
թյունը՝ դեպի թշնամին դարձել եմ ավելի անողոր, որովհետև

ես կողում եմ և իմ մանկիկի ապագա բարօրության համար՝
մեր հայրենիքի բոլոր մայրերի ու մանկիկների համար:

Այսօր մեր գունդը ստացավ նոր սրբիչներ, ճերմակեղեն և դուլպա և գիտե՞ք, թե ո՞ւմ արտադրանքն է դա՝ մեր Մաղկավանի: Ջարմանալի է, չէ՞, հաղարավոր կիլոմետրերով հեռու գտնվող արտելը մարտիկներին նվեր է ուղարկում և այդ նվերը հասնում է այնտեղ, որտեղ որ ես եմ... Ես բերկրանքով հագա ճերմակեղենը, որին կպել էր սիրելի ծաղկավանդիների ձեռքը ու լցվեցի հպարտությամբ, որ դուք Հայրենական Պատերազմին մասնակցում եք պլանների դեռահատարմամբ:

Իմ կողմից ու իմ մարտական ընկերների կողմից հայտնեցեք արտելականներին մեր շնորհակալությունը: Թիկունքին ցանկանում ենք ավելի լարվածություն, քանի որ ճակատը թիկունքով է կանգուն:

Համբույրներով՝ ձեր Թորոս:

(Ինձ էլ չասեք Թորոսիկ... շուտով հայր եմ դառնալու, անհարմար է):

2. Գ. Չգիտեմ ինչո՞ւ, այսօր ինձ պատել է անբաժանելի մի թախիժ ու ես կարոտով հիշում եմ մեր պարտեզը, որտեղ վերջին անգամ տնկեցի դեղձենի ու նշենի. ինչո՞ւ չեք գրում այդ ծառերի մասին: Հետո խնդրում եմ գրեցեք այն պայծառ արագիլի մասին, որ ամեն դարնան վերադառնում էր մեզ մոտ և օրորվում էր նրա բունը բարդու բարձր կատարին...

Անհասկանալի բան է պատերազմը... Ռաբակո՞ւթյուն է, պայթյուն, մահանում են մարդիկ, իսկ ես մտածում եմ պարտեզի ու թռչունի մասին: Մահը, որ այնքան մոտ է, ահա այստեղ, քթիդ տակ, թվում է, թե քեզ համար չէ, ուստի համարձակ ես զնում կրակների, զնդակների միջով:

Նորից ձեր՝

Թորոս:

Երբ Մայրենին նամակը կարդաց, Մաքրուհի տուտուն երջանկության արցունքները սրբելով վերցրեց ծրարը ու գնաց Հայկանի մոտ:

— Ուզում եմ, որ դու Թորոսիկի... Թորոսի գրած այն մասը, որը վերաբերում է ճակատ ուղարկած մեր նվերներին՝ կարդաս արտելականներին: Հրաշք բան, Հայկան, մեր գործած գուլպաներն ու սրբիչները գնացել-եկել Թորոսիկի... Թորոսի ձեռքն են ընկել:

— Իսկ ինչո՞ւ ես ասում Թորոսիկ—Թորոս,—հարցրեց Մանուկ-Փիլիպոսը,—շատ կարոտի՞ցն է, ինչ է:

— Մանչս է խնդրել, որ իրեն այլևս Թորոսիկ չանվանենք: Շուտով հայր կդառնամ, անհարմար է,—ասում է:

— Վայ, կատուն ուտեր հայր դարձողին,—սրտանց ծիծաղեց ծերունին, ապա միանգամայն լուրջ նկատեց,—հայրությունն այդպես է, մարդուս կհարբեցնե, կխենթացնե... Մհերս արդեն սկսել է խնդալ, որ կխնդա, ասես արար-աշխարհ ինձ կտան, Մաքրուհի:

Աշխատանքից հետո արտելականները հավաքվեցին ա-կումբ ու Մաքրուհի տուտուն նրանց կարդաց Թորոսիկի նամակը: Թեպետ նամակն անհատական էր, սակայն մայրն ուզում էր, որ ամենքը մասնակից դառնային իր որդու ապրումներին: Եվ արդարև, ունկնդիրները լսում էին հաճույքով, չէ՞ որ Թորոսիկն իրենցն էլ էր, Ծաղկավանինը, ուստի նրա հույզերը կապված հայրության ու կարոտի մասին՝ իրենցն էլ էր՝ Ծաղկավանինը:

Պատերազմը նոր հատկություն էր առաջացրել մարդկանց մեջ. նրանք իրար նկատմամբ դարձել էին առավել սրտակից: Ընդհանուրի էր փոխվել խինդն ու վիշտը, ջնջվել էր պաշտոնական սահմանը. բոլորն ասես մի ընտանիք էին, շնչում էին մի սրտով:

Իսկ այն տողերը, որ գրված էին արտելի մասին ու Թորոսիկը նվերների համար հայտնում էր իր ու մարտական ընկերների շնորհակալությունը, արտելականների մեջ առաջացրին արժանապատվության բարձր զգացմունք:

— Կտա՛նք, ավելին կտանք, մեր կորովը չենք խնայի:

մեր ավուռնը չենք խնայի,—բացականչեցին ջուհիակները,—
նրանք այնտեղ արյուռն կթափեն մեզ համար, մենք որ հոգ-
նենք, պակաս քնենք, մե՛ծ բան է:

Ու ինքնաբերաբար մտերիմ հավաքը փոխվեց ժողովի.
խոսվեց բացերի, պակասությունների մասին: Նշվեցին լա-
վագույն աշխատողները, ետ մնացողները խոստացան հաս-
նել նրանց. ու գործել «ամեն ինչ պատերազմի համար» նշա-
նաբանի տակ:

Առիթից օգտվելով եկավ ավանային սովետի նախա-
գահը:

— Մեր պետութայունն անընկճելի է,—ասաց նա,—մի
կողմից կռիվ է մղում, մյուս կողմից զբաղված է շինարա-
րական աշխատանքով: Ինչպես գիտեք, որոշում կա մեր ա-
վանը տրամվայով միացնել մայրաքաղաքին: Այդ նշանա-
կում է, որ մոտ ապագայում մեր ավանը իր օդասուռն դիր-
քով ու ծաղկուն պարտեզներով դառնալու է քաղաքամերձ.
հանգստավայր: Տրամվայ անցկացնելու գործում լայն մաս-
նակցություն պիտի ունենանք մենք. հետևաբար՝ հասարա-
կական աշխատանքի կարգով կվերցնենք բաժն ու քրուռ-
գը և...

— Վերցրինք,—վճռական բացականչեցին ձայները:

— Գիտեմ, ախր գիտեմ, որ ակտիվ եք,—ծիծաղեց
Աղալնյակը,—և քանի որ շատ եք ակտիվ, ապա պատրաստ-
վեցեք դարնանը նույնպես հասարակական աշխատանքի
կարգով ելնել ջրանցք փորելու: Վերի սարից ջուրը պիտի
գա, ողողի Արարատյան դաշտավայրը: Այդ հսկայական աշ-
խատանքը գյուղից-գյուղ, ավանից-ավան ու քաղաք՝ կա-
տարելու է ժողովուրդը:

2

Պատերազմը պատերազմ, այնուամենայնիվ ժամանա-
կին բացվեց գարունը ու տիրեց երկրին իր ողջ փառթամու-
թյամբ:

Բնկել էր դիակը ձագարաձև փոսի մեջ, ու նրա կողքին

Ժպտում էր կակաշը... Դիակը նայում էր հանդած աչքերով ու այլևս չէր զգում գարունը....

Թորոսիկը տխուր մոտեցավ անծանոթ ընկերոջը, կակաշը քաղեց, դրեց նրա վրա ու փորսող առաջ ընթացավ:

— Նա կշարունակեմ քո ընդհատված պայքարը և իմ մեջ թող շարունակվի քո ընդհատված կյանքը, սովետական դու մարտիկ,—մտածեց նա ու տեսավ մի ծառ... Ծառից կախված էր մարդկային փորձաքար, իսկ կոտրված ճյուղին նստել էր մայր արագիլը և կափկափում էր տխուր... Այդ տեղում պայթել էր թշնամու արկը ու ծառը կանաչի փոխարեն իր սև վերքն էր բացել աշխարհին.... Թռչունը փնտրում էր իր հյուսած բունը, սակայն չէր գտնում:

Թորոսիկը արագիլի կապակցությամբ հիշեց իրենց պարտեզը, բարդին, որի կատարին մեծ, սալաձև բնի եզերքին հպարտ դիրքով կանգնում էին ծնող արագիլները, իսկ ճուտերը նրանց շուրջը հավաքված՝ դեռ անհամարձակ նայում էին աշխարհին...

Նվ ահա վարար գետի նման, որը եթե բաց թողնես պարտեզի վրա մի լողկում կհեղեղի ածուները, բուն կարոտը համակեց Թորոսիկի ողջ էությունը: Մի պահ, թեկուղ մի պահ տեսնել մորը, կնոջը, շոշափել իր մոտավոր հայրությունն ու վերադառնալ: Նա ընդհանրապես միշտ էր հիշում սիրելիներին, սակայն այդպիսի անզուսպ կարոտ դեռ չէր զգացել ու այն էլ նման լարված լողկին, երբ դնում էր հետախուզության:

Կարոտի խոհերով նա բավական ընթացել էր, երբ նրա ուշադրությունը գրավեց հազվադեպ մի տեսարան. ուժեղ ծովից կիսվել էր հաստաբուն մի ծառ ու նրա կիսված բնի վրա ասես գետնից հրաշքով բարձրացել, նստել էր մի հողակոշտ, որը, իհարկե, ուժեղ ծովից հետևանքն էր և այդ տեղաշարժված հողակոշտի վրա իր գոյությունը պահպանում էր մի հեզիկ ծաղիկ՝ անմոռուկ...

— Քաղցր է կյանքը,—խորհում էր Թորոսիկը,—բույսն անգամ չի ուզում մեռնել, անզոր տեղով դիմադրում է արհավիրքին:

եմ Թորոսիկի ողջ էությունը համակեց ապրելու, անպայման ապրելու տենչանքը:

Արդարեւ, այդ պատանու առաջ դեռ որքա՛ն չճաշակված հմայքներ կային.... Հաղթանակ, վերադարձ, ընտանիք, սեր, հոգնատանջ մորը հովանի լինելու պարտականություն, հայրենիքին զավակներ նվիրելու արժանապատվություն:

Մի անորոշ շշուկ ընդհատեց Թորոսիկի մտքերը, և նա զգաստացած շուրջը նայեց:

— Սեր, գարունը սեր է բերել, հետո ի՞նչ, որ կռիվ է, մահանում են մարդիկ,— գառնացած ժպտաց Թորոսիկը ու փափագեց այդ լուպին զգալ Մայրենու ձեռքերի շոյանքը, ամոթխած շուրթերի մտերմությունը նրա, մետաքս ուսերը նրա...

Այդ օրը նա ինչ որ շատ էր հիշում իր ընտանիքը, շատ էր դարձել զգայուն. ինչո՞ւ.... մի՞թե առաջին անգամն էր մեկնում հետախուզության: Հապա ինչո՞ւ էր այդպես կառչում կյանքից:

Տեղերը թեպետ բոլորովին անծանոթ էին, սակայն Թորոսիկը գնում էր բնագոյով ուղիղ: Ահա գետը, հարկավոր էր անցնել. ահա բարձունքը, որի այն մասում տիրում է թըշնամին... Թորոսիկը մոռանալով անհատական ապրումները՝ սուզվեց ջրի մեջ, զգուշ դուրս ելավ մյուս ափը, մագլցեց բարձունքը, երբ հանկարծ, միանգամայն անսպասելի նկատեց գերմանական ամբուստություն... Արմուստունից երևում էր գնդացրի բերանը. թշնամին ուզում էր անակնկալի բերել ձորում գտնվող մեր միավորմանը:

Թորոսիկը սարսափից քարացավ մի պահ, ապա նրա միտքը կայծակի արագությամբ սկսեց գործել. ի՞նչ անել... ի՞նչ անել... Նետվել ձորը, զգուշացնել մարտիկներին՝ ուշ է, մի լուպեւս, ու արդեն կճարճատի գնդացիրը.... իսկ թռչնել, որ հնձվեն մարտական ընկերները, որոնցից յուրաքանչյուրը կաթողին մոր զավակ է, հայր է, սիրեցյալ... Քանի՞ ընտանիք պիտի որբանա, եթե Թորոսիկը ելք չգտնի, բայց ի՞նչ ելք...

Նա կարծես կենտրոնանալու համար նայեց արեին ու արևի պես պայծառ մի միտք ուղղեց նրա ուղեղը... Նոսր դեմքը ընդհանրապես ազդեցություն տակ ստացավ վճռական արտահայտություն, բայց չէ՞ որ իր այդ արարքով նա իր ցուցնի մորը, Մայրենուն... Ի՞նչ... Արդե՞ն. արդեն ունի՞ր զնդացիք մեկ... երկու...

— Երկու... ասես տենդի մեջ հաշվում էր նա, սուղում էր նա:

Սակայն ծաղիկն անգամ ուզում է ապրել... Իսկ եթե, ոչ, ոչ... Հարկավոր է... բայց չէ՞ որ... բայց չէ որ... Երեք, զնդացիք ճարձատեց երեք...

Իսկ արևն այնպե՞ս փառավոր էր այդ օրը....

Անտառն այնպե՞ս կանաչ էր այդ օրը...

3

Չինարի թավ սովերի տակ նստել էին ծաղկավանդիք հանգստի: Բահերն ու քլունգները խմբվել էին իրար մոտ. ասես դրանք ևս հանգստանում էին: Դժվար էր ջրանցքը փորելու աշխատանքը, մանավանդ քարաշատ Հայաստանում. մեկ էլ տեսար՝ ծալվեց բահը, մեկ էլ տեսար՝ քլունգը թեքվեց ծանրության տակ, իսկ ապառաժները տեղահան անելն այնքան էլ հեշտ չէր, այն էլ կանանց համար. բայց, չնայած այդ ամենին, ահագին փորել էին նրանք և լայն ջրանցքը, թեպետ դեռ ցամաք, դեռին խոստանում էր առատ ջուր:

Մաքրուհի՝ տուտուն օջախ էր պատրաստել, դրել երկկանթանի մեծ կաթսան, աշխատավորների համար ճաշ էր պատրաստում: Ներկա էր և Մայրենին: Նա օգնում էր Մաքրուհի տուտունին:

Խոտերի վրա բացվեց լայն սփռոցը. արագաշարժ աղջիկները շարեցին հաց, պանիր, կանաչի: Խոր պնակներում լցվեց ոչխարի մածոնից եփած թանապուր, որի երեսին Մաքրուհի տուտուն գեղեցկության համար ցանել էր նար-

գիզի դեղին թերթիկներ ու կապույտ ծաղիկ, որն առատու-
թյամբ աճում էր արտերում և այգիներում:

— Աշխարհ-աշխարհ, դու քո հավասով թան եփելը,—
ասաց Մանուկ-Փիլիպոսը,—թան, թան, թանանա, պապիկն
ուտի՛ զվարթանա: Մաքրուհի, ձեռք օրհնած, պնակս կրկնիր.
սակայն ինչո՞ւ դու չես ուտում. փայ անողին փայ շմնա՞ց:

— Պղինձը լեցուն է, ախորժակ չունեմ,—պատասխա-
նեց Մաքրուհի տուտուն,—այսօր ուղիղ երկու ամիս է, ինչ
Թորոսից լուր չկա...

Մայրենին հուզված թողեց գդալը, բայց կեսրոջը չվըշ-
տացնելու համար ակամա սկսեց նորից ուտել: Թորոսիկը
վերջին նամակում գրել էր.—հետախուզությունից վերա-
դառնալուց հետո մանրամասն կգրեմ... Հապա ի՞նչ եղավ...
ի՞նչ եղավ:

— Մաքրուհի տուտու, դուր ես տրամադրությունդ
գցում. ես ամբողջ ութ ամիս ամուսնուցս լուր չունեմ...
պատերազմ է, խճճված ճանապարհ, ինչո՞ւ անպայման
վատն ես մտածում,—խոսեց Հայկանը:—Կեր, կեր, որ եփած
սպասո՞ղ կոկորդներին շմնա:

Մաքրուհի տուտուն Հայկանի խոսքերից քիչ գո-
տեպնդված վերցրեց շերեփը, երբ նկատեց Մաղկավանի նա-
մակաբերին.

— Մանչս, գիր ունե՞մ...

— Այսօր չունես, հավանական է էգուց ունենաս,—
Մաքրուհի տուտուի բնավորությունն իմանալով աշխատեց
ուրախ ձևանալ նամակաբերը,—իսկ թերթը տա՞մ, թե՞ տուն
տանեմ:

— Տուր, տուր կարդանք,—ասաց Աղալնյակը և վերց-
նելով «Սովետական Հայաստան»-ը՝ արագ աչքի անցկացրեց
Սովինֆորմբյուրոյի հաղորդագրությունը, ապա նրա ու-
շադրությունը կենտրոնացավ կառավարական որոշման
վրա... Նա կարծես տեսողությանը չհավատալով կարդաց եր-
կու, երեք անգամ ու նոր միայն համոզվելով՝ զսպանակի
պես վեր թռավ.

— Կեցցե՛, կեցցե՛ Թորոսիկը:

Մաքրուհի տուտուն ու Մայրենին Թորոսիկի անունը լսելով՝ առաջ վազեցին:

— Ի՞նչ... Թորոսիկը ի՞նչ:

— Մարդը Սովետական Միության հերոսի կոչում է ստացել, իսկ դուք նստել, զուռնա կիշեք... Ահավասիկ, խոշոր-խոշոր տառերով՝ Թորոս Հեթումի Խերիբեգյանին Սովետական Միության հերոսի կոչում շնորհելու մասին, — բացականչեց Աղավնյակը թերթը ցույց տալով:

Երջանկութունից առ ոչ մի տեսնում Մաքրուհի տուտուն. իսկ Մայրենին ժպտում էր ասես երազում ու վախենում էր արթնանալ... Ոչ, երազ չէ. ահա ծաղկավանդիք իրար են անցել, անսովոր խինդից զրկախառնվում են իրար հետ, շնորհավորում միմյանց:

— Մեր ավանի տղան... պատկերացնո՞ւմ եք՝ մեր ավանի տղան, — խանդավառ ձայնեց Աղավնյակը, սակայն ո՞ւմն էին պետք բռնեք...:

Մայրենին զգում էր, ինչպես երանության արցունքները սեղմում էին կոկորդը, ու նա այնպե՛ս ուզում էր լալ...

— Բայց հետաքրքիր է, թե ինչու համար է՞նք արժանացել այդ բարձր կոչման, — հարցրեց Մայրենին՝ խինդից սթափվելով, — Փիլիպոս աղբար, թերթը տա՞ք, գուցե գրված է պատճառը:

Մանուկ-Փիլիպոսը նրա կոկոնած աչքերին նայելով՝ ասաց.

— Դու աչքերդ լվա, մինչև ես նայեմ: Ախ, կիներ, կիներ, դարդեն կուլան, խինդեն կուլան... առաջ լինելո՞ւ ձեռք կասեի թույլ արարած, բայց հիմա ձեր գործը կանեք, ձեր էրիկներու գործը կանեք... ախ, կիներ, կիներ, — հրճվանքով կրկնեց նա, — ակնոցներս, ո՞ւր են ակնոցներս, — անհանգստացավ նա, շուրջը փնտրելով:

— Ճակտիդ է, Փիլիպոս պապի, — ծիծաղեցին աղջիկները:

Ծերունին ժպտալով ակնոցներն իջեցրեց քթին, վերցրեց թերթը և ահա դողացին նրա ձեռները...

Յաղկալանցիք զարմացած իրար նայեցին... Գուհատ-
վում է Մանուկ-Փիլիպոսը, ինչո՞ւ...

Մայրենին ծերունու անսովոր դեմքից այլալիւծ առաջ
նեւագեց. Մանուկ-Փիլիպոսն անուղղակի փորձեց պահել
թերթը, սակայն Մայրենին խլեց այն:

— Հարսս... Կարդա տեսնենք մանչուս հո բան չի՞ պա-
տահել,— վատ նախազգացումից երերաց Մաքրուհի տու-
տուն:

Մայրենին մշուշված աչքերով նայեց թերթում տպված
ակնարկին ու քարի պես անշունչ զարնվեց գետին...

— Սիրեկան մանչս,— գոռաց մայրը ու նրա աչքերում
չերեաց ոչ մի կաթիլ արտասուք...

«Երբ Թորոս Խերիբեգյանը գնում է թշնամու դիրքերը
հետախուզելու, հանկարծ նկատում է, որ գերմանացիք զըն-
դացրի բերանը դեպի ձորն ուղղած՝ ուղում են անակնկալի
բերել մեր միավորին: Թորոսը մարտական ընկերներին փըր-
կելու համար իր պատանի մարմնով խցում է թշնամու զըն-
դացրի բերանը...»

Կարմիր բանակայինները գրավելով այդ բարձունքը՝
վերցնում են խիզախ մարտիկի ծակծկված մարմինը ու թա-
ղում հենց այդ բարձունքի վրա... Պատանի հերոսի գերեզ-
մանի վրա մարտիկները դնում են դաշտային ծաղիկներ ու
երգվում են կովել թշմանու դեմ Թորոսիկի պես»:

4

Աւ մեծ վիշտն ատամների տակն առած անկողին ընկավ
Մաքրուհի տուտուն:

Եկան հարեաններն ու ծանոթները, եկան Թորոսիկի ըն-
կերները մխիթարելու:

— Հայրենական Պատերազմ է. եթե իմ հայրը, քո ա-
մուսինը, նրա որդին իրենց կրճքով չպաշտպանեն վեհն ու
գեղեցիկը, հապա ո՞վ պաշտպանի... Թորոսիկը, այդ խան-
դավառ պատանին, այնքան էր սիրում հայրենիքը, որ գի-
տակցաբար դեմ եկավ մահվան,— փորձեց սփոփել Աղավնյա-

կը,—նրա շքանշանը հավերժ է զարդարելու նրա կուրծքը. այդպիսի կուրծքը, ինչքան էլ դադարի բաբախելուց, անմահ է:

Ներկաները ազդված լաց եղան, սակայն Մաքրուհի տուտուեի աչքերում արցունք չերևաց: Նա միայն շորացած շուրթերով խնդրեց, որ իր անկողինը տեղափոխեն տղայի սենյակը: Նա պառկեց երեսով դեպի լուսանկարը ու նայեց երկար... Թե ի՞նչ էր խոսում մայրը Թորոսիկի հետ, այդպես անմոռելի, դժվար էր ասել, սակայն ամեն անգամ, երբ նա պատկերացնում էր, որ անշափ ավյուռով լեցուն իր որդին այժմ վրան քաշած մթին մի թումբ՝ հող է դառնում հողի տակ, ցնցվում էր՝ ողջ էությամբ: Բայց ահա Թորոսիկը նայում է այնպես անխոռով ու ջերմ, որ մայրն ակամա նահանջում էր ծանր մտքերից ու գալիս այն հաստատ համոզման, որ նման որդին իրոք որ չի կարող մահանալ... Նա նորից կա, այնտեղ է... նա նորից է շարժվում Բանակի հետ Արևելքից Արևմուտք:

Ու Մաքրուհի տուտուն գիտակցաբար ուզում էր զսպել իրեն, բայց մեկ էլ հանկարծ ծնողական զգացմունքը վերցնում էր վեր.

— Սիրական, մանչա... ինչո՞ւ ծեր մորդ թողիր, եղնիկ կինդ թողիր, գնացիր...

Թորոսիկը նայում էր հանդարտ, կարծես ասում էր.

— Հայրենիքի սերը բարձր է ծնողից, կնոջից, նույնիսկ սեփական կյանքից:

Մաքրուհի տուտուն անզոր էր պատասխանելու:

— Մաքրուհի, գոգում, դու քեզ զսպիր, որ հարսդ դանակի չերթա,—խնդրում էր Մանուկ-Փիլիպոսը,—ցավդ խիստ է անհատակ, գիտեմ, բայց սիրտի մխիթարվես նրանով, որ մանչդ հայրենիքի համար է տվել անուշ կյանքը...

Մայրենին անկշռում կծկծված՝ ոչ լալիս էր, ոչ խոսում: Քարացած միճակում նա այնքան էր անձանաչելի ու մայրությամբ գեղեցկացած դեմքն այնքան էր գունատ... Բնկերուհիները նրա շուրջը խմբված փորձում էին գեթ մի բաժակ կաթ լեցնել բերանը. երկու օր էր, ինչ ամենևին բան

չէր կերել, սակայն ատամները ամուր սեղմվում էին իրար
ծրելում էր, որ հոգեկանից բացի նրան գալարում էր ֆիզի-
կական սուր ցավը:

Մայրենու շուրթերը հանկարծ կապտեցին ու նրա կ-
կորդից դուրս ելավ խեղդված մի ձայն... Փորձառու կանայք
խելույն իրար անցան... Վաղածամ երկնում էր Մայրենին.
հոգեկան ցնցումն արագացրել էր ծնունդը, իսկ դրսում
այնպե՛ս խավար էր. անսպասելի բարձրացել էր քամի՜ն,
բարդիները զարնվում էին միմյանց. արծաթաշաղ փշատենիք
կոծվում էին:

Մենդատունը հեռու էր: Մայրենին կորցնում էր իրեն:
Մաքրուհի տուտուն երերալով ոտքի ելավ: Տանը պատեց
խորհրդավորութուն: Սպանվել էր Թորոսիկը, ծնունդ էր առ-
նում նրա որդին... կանաչում էր նոր ընձյուղ...

Ու մեքենան սալի պես դանդաղ պատռելով գիշերվա
մութը՝ կանգ առավ ծննդատան առաջ: Մաքրուհի տուտուն
ու Հայկանը Մայրենուն գրկած ցած բերին: Բժշկուհին ան-
միջապես ընդունեց նրան՝ պառկեցնելով ձյունաթույր սե-
ղանին: Իմանալով երիտասարդ կնոջ վիճակը՝ նա ամեն
կերպ աշխատում էր մեղմել նրա ցավերը, մինչդեռ թույլու-
թյունից ընդհատվում էին Մայրենու մղիչ ուժերը...

Բժշկուհին անհանգիստ կերպարանք ստացավ: Գործի-
քը Մայրենու որովայնին դնելով նա ուզեց ստուգել երեխայի
շնչառությունը. Ի՞նչ... Ի՞նչ... Համոզվելու համար նա լսեց
նորից և երբ կասկածը դարձավ փաստ, հուզված ինչ որ
շնչաց մանկաբարձ քույրերին:

— Սիրելիս, հավաքիր ուժերդ, — խնդրում էր բժշկու-
հին, շուրջով. ծննդկանի դեմքը, որը կարծես դեղնավուն
մարմարից էր կերտված: Նրա աչքերի տակ ձգվել էին սև ու
խոր ակոսներ, իսկ շուրթերը կապտել էին:

Դրսում սպասում էր Մաքրուհի տուտուն. թեպետ նրան
աթոռ էին տվել նստելու, և կողքին պահապանի պես կանդ-
նել էր Հայկանը, սակայն նա դժվարությամբ էր կարողա-
նում նստած դիրքը պաշտպանել: Ինչքան որ նրան հորդո-
րում էին գնալ տուն, սպասել ավետիսի, նա համառում էր:

Այդտեղ ավելի մոտ էր հարսին, մոտ էի Թորոսիկի զավակին... մինչդեռ Թորոսիկի զավակը վտանգի մեջ էր... Մայրենին շարունակ ուշաթափ էր լինում: Բժշկուհին փորձեց սրսկումներով առաջացնել արհեստական զորություն, սակայն անօգուտ: Նա ամեն կերպ ճգնում էր փրկել մանկիկին, մորն ու մանկիկին. սպանվել էր հայրը, գոնե ծնունդ առներ երեխան:

Մայրենին շնչում էր հազիվ: Դավաճանում էին վերջին ուժերը: Բժշկուհին ելք էր որոնում: Ոչ, նա չի թողնի, որ մահանա զավակը: Բայց ի՞նչ անել. կեսարյան հատում: Բարդ է գործողությունը, իսկ ժամանակը վճռական է, ուրիշ միջոց է պետք: Արագ:

— Պատրաստեցեք արցանները, — ապաց նա:

Մանկաբարձ քույրերն իսկույն անցան աշխատանքի: Բժշկուհին ծննդական սեղանի առաջ գրավեց իր տեղը: Նրան պատել էր զարմանալի հուզում: Չնայած իր երկարատև տարիների փորձին՝ արցանը դողում էր նրա ձեռքում:

Կենտրոնանալու համար նա ամուր սեղմեց ծնոտները: Զույգ կողմում կանգնեցին քույրերը: Արցանները ներսում դուռ՝ ձեռներին նման բռնեցին մանկիկի գլուխը ու կամաց-կամաց դուրս քաշեցին:

Կավեց մանկան սուր ճիչ: Չայնի վրա Մայրենին դժվարությամբ բացեց մշուշված աչքերը ու նրա արնաքամ դեմքին խաղաց փոքրիկ մի ժպիտ: Նա նույնիսկ բարձրացրեց գլուխը՝ տեսնելու Թորոսիկի մանկիկին, սակայն թուլացած վիզը չբռնեց նրան:

— Տղա է, ահա, ու որքան կլորիկ, — ուրախ բացականչեց բժշկուհին՝ երեխային մորը ցույց տալով:

Մայրենին նորից ժպտաց, այս անգամ ավելի երկարատև ու անմիջապես դեպի դուռը նայելով՝ հիշեցնել տվեց Մաքրուհի տուտուլին: Բժշկուհին նորածնին նժար դնելով՝ իսկույն միջանցք ելավ:

— Աչքերնիդ լույս... աչքերնիդ լույս:

— Մա՞նչ է, — հարցրեց Մաքրուհի տուտուն:

— Մանչ է, — նրա միաբը հասկանալով պատասխանեց

բժշկուհին,—Թորոսիկդ այսօր երկրորդ անգամ աշխարհ
եկավ... Սպասեցեք, դեռ սպասեցեք,—խորհրդավոր ավելաց-
րեց նա և շտապ ներս մտավ:

Մայրենին արդեն բավականին զգաստ էր, երբ նրան
դարձյալ գալարեց ուժեղ մի ցավ: Բժշկուհին նրա վախեցած
գեմքին նայելով ժպտաց ու կրկին գործի դրեց արքաննե-
րը... Դարձյալ լսվեց մանկան ճիշ ու այս անգամ լույս աշ-
խարհ եկավ մի դստրիկ...

Մայրենին նոր ճշի վրա զարմացած նայեց: Ահա իր զա-
վակները՝ աղջիկ ու տղա... Այդ Թորոսիկն էր մանկացել...

— Ահա և քեզ սփռփանք,—ջերմ նկատեց բժշկուհին:

Ու, չնայած կողմնակի մարդկանց մուտքը խտրվ ար-
գելված էր ծննդարան, նա ներս հրավիրեց Մաքրուհի տու-
տույին ու գիրկը տվեց երկու խանձարուր...

Մաքրուհի տուտուն լալով գրկեց բարուրները յե փա-
կույն հիշեց երազը հին հայրենիքում... Գարուն էր հա-
մասփյուռ բուրմունքով. պարտեզում թիթեռների հետեից
վազվզում էին երկու երեխա. մեկի անունը Վահան էր, մյուս-
սինը՝ Ծիածան... Ահա նրանք, Վահանն ու Ծիածանը...

— Հապա վարդը... այն ի՞նչ վարդ էր, որ երազիս մեջ
ինձ տվին,—հարցրեց Մաքրուհի տուտուն:

— Վարդն էլ Թորոսիկն էր, որ բարի անունը թողեց
հիշատակ,—պատասխանեց Հայկանը:

Գ Լ Ո Ի Խ Ո Ի Թ Ե Ր Ո Ր Դ

1

Իր ողջ կարողութեամբ ճնշում էր Արարատեան գաղտավայրի շոգը: Հողն ասես հեռւմ էր տոթից՝ կորցնելով վերջին խոնավութիւնը: Պահվել էին թռչուններն ու սողունները: Հաճերը ման էին դալիս կտուցները բաց: Զրերն անընդհատ գոլորշի արձակելով՝ ցամաքել էին. երբեմնի խոխոջուն առուններից տեղափոխվել էին գորտերը: Հրադանը խեղճացած սեղմվել էր ժայռերի մեջ. նա կարոտով էր հիշում իր զովասուն մայրական տունը՝ Գեղամա գոգին խալտացող Սեանը: Ծաղիկները խանձվում էին շոգից, մինչդեռ պարտեզներն ու այգիները ծուլորեն անշարժացած արեւի տակ՝ ագահաբար կլանում էին ջերմութիւնը. բարկ արեւ էր պետք, որպեսզի հյութով ու մեղրով լցվեին տանձն ու խաղողը:

Օրվա վերջին ձյունապատ լեռներից փչեց զովը: Հովացան շիկացած քարերը: Զորում կաքավները քնքույշ երգեցին: Աշխուժացած թևավորները դուրս ելան ստվերներից, օդը լցվեց նրանց դալլալով: Մարդկանց քրտնախաշ դեմքին անդորր երևաց ու նրանք ժամացույցին նայելով շտապեցին ակումբ:

Հայկանը նիստը հայտարարեց բացված: Օրակարգում կար միայն մի խնդիր. թշնամուն ջախջախելու համար հարկավոր է ավելի շատ տանկ ու ինքնաթիռ: Զանազան ձեռնարկութիւններն ու հիմնարկներ հատկացնում են խոշոր

դումար: Ծաղկավանի արտելը նույնպես ցանկանում է օգտակար լինել Հայրենական Պատերազմին: Կարմիր Բանակը խիզախությամբ առաջ է շարժվում. թիկունքը պետք է առավել լարի ուժերը:

Արտելականները լսում էին Հայկանին, և արդեն պարզ էր խնդիրը. ունեն տնտեսված, միջոցներ, փոխառության պարտատոմս. ունեն ռոճիկ: Կարող են նվիրել երկու, երեք ամսվա եկամուտ:

Մայրենին ունկնդրում էր արտահայտվող ընկերներին և ամբողջապես համաձայն էր նրանց: Թորոսիկին կորցնելուց հետո նա շատ էր փոխվել: Որքան որ մայրությունը պերճացրել էր նրա արտաքինը, այնքան սիրածի բացակայությունը թախիծով էր պատել վաղաժամ լրջացած դեմքը: Նա ասում էր՝ Թորոսիկի բացակայություն, բայց ոչ մահ, որովհետև քաջարի զինվորը որքան էլ սպանված՝ այնուամենայնիվ մահացած չի լինում: Հաղթանակից հետո Թորոսիկը կարող է ամենևին չերևալ, սակայն զգալ հաղթանակը: Այո, նա կարող է երբեք, երբեք չտեսնել Մայրենուն, բայց հրճվել նրա վշտի վեհությունը ու զսպածությունը... և վերջապես չէ՞ որ Թորոսիկը իր մանկիկների մեջ է, Մաքրուհի տուտույի ձյունափայլ մազերի, արցունքների մեջն է... Նա, ում համար որ լալիս են՝ մեռած չէ, այլ միայն հեռացած... միայն հեռացած: Ու ամեն օր, ամեն օր Մայրենին սպասում է նրան, երեսներին գուրգուրելիս համբուրում է նաև Թորոսիկի փոխարեն:

Թորոսիկը սիրում էր մաքուր աշխատանք, խստապահություն. աշգրիտին է այժմ Մայրենին: Թորոսիկի տեղը պատասխանատու էր ու պատվավոր, այժմ այդ տեղը գրավել է Մայրենին:

Մեքենայացված ջուլհականոցի բանվորները համարյա ամենքն էլ բանակայինների կանայք են ու աղջիկներ, և Մայրենին իր պատերազմի շրջանի կադրերով պարզապես հրաշք է գործում: Չնայած պատերազմի հետ կապված դժվարություններին, պատերազմի հետ կապված ապ-

րումներին... Զուգահեռները գործում են այնքան կտոր, որ Մայրենին նշելով նրանց օրական աճը՝ լցվում է աշխատանքային բարձր արժանապատվությամբ: Գրանցելիս նա բռնում էր գրիչը, Թորոսիկի գրիչը.... բացում էր մատյանը, Թորոսիկի սկսած մատյանը... և երբ նա նշում էր բարձր թվեր, հրձվանքի հետ նրան պատում էր տրտում... Ինչո՞ւ Թորոսիկը ներկա չլիներ, որ ղգար իր ցեխի աճը... Չէ՞ որ նրան ուրախացնում էր արտելի ամենափոքրիկ նվաճումն անդամ:

Յեխը լի էր Թորոսիկի հուշերով, և Մայրենին գաղտաղնովի շուրթերին էր հպում գրիչը, որին դիպել էր Թորոսիկի ձեռքը... ձեռք, որ այնպես արագ գործել գիտեր ու այնպես ջերմ շոյել գիտեր... Ահա նրա հաշվիչը, նրա վճռական, խոշոր ձեռագիրը: Մայրենին նայում էր այդ ամենին, ու մեկ էլ՝ նրա դուստ պրտաքինի տակ փղձկում էր սիրտը:

Նման ընկերներին նա այնպե՞ս ուզում էր լալ, լալ բարձրաձայն, չճնշվելով արցունքներից, մինչդեռ տանը նա աշխատում էր զսպել իրեն՝ Մաքրուհի տուտուին չդառնացնելու համար, իսկ աշխատավայրում քաշվում էր արտելականներից, որոնք նույնպես երիտասարդ էին, սիրածարավ, ճակատում ունեին ամուսին... Կային այնպիսիք, որոնք յուրաքանչյուրից երկար ժամանակ լուր չունեին. կային այնպիսիներ, որոնց ամուսինները նույնպես զոհվել էին հայրենիքին, ու նրանք վիշտը անամենի տակ առած գալիս էին աշխատանքի: Ինչո՞ւ բորբոքել նրանց վիշտը: Եվ վերջապես չէ՞ որ Մայրենու կարծիքով Թորոսիկը չի մեռել... Ուրեմն նա կա, հարկավոր է սպասել, միշտ սպասել...

Ու նա ծանր խոհերը թողած՝ մտնում էր ցեխը: Դադահանների անդուլ շխխիոցը, ջուհահինների արագաշարժ ձեռները, բարձր ժայռից գահավիժող ջրվեժի նման անընդհատ ձգվող սպիտակ կտորը մոռացության էին տալիս հոգեկանը: Նրա գեղեցիկ սև աչքերից մուժի պես ցրվում էր տրտումը, տեղը տալով այգաբացի պայծառության:

Մայրենուն կանչում են: Ո՞վ է: Խնդրեմ թող ներս գա: Եկել է «Սովետական Հայաստան»-ի թղթակիցը առաջավոր

ջուլհակներէ մասի՞ն դրելու: Ժպտում է Մայրենին: Բոլորն են առաջավոր: Ամբողջ ցեխն է առաջավոր: Ահա հինգերորդ պմիսն է, ինչ անհատական պլանները երեք հարյուր տոկոս սից չեն իջնում: Նկարեցեք ամբողջ ցեխը: Նկարեցեք ծերունազարդ Մանուկ-Փիլիպոսին, այդ ամենը նրա կադրերն են՝ վաթսուն տարվա մանուսագործ Մանուկ-Փիլիպոսի... Նկարեցեք տնայնագործ ջուլհականոցի տատիկներին ու պապիկներին, որոնք փոխարինել են հայրենիքը պաշտպանող իրենց թոռներին: Գրեցեք Մաքրութի տուտուլի մասին, այն սևազգեստ մոր մասին. նա հայրենիքին է զոհել իր մինուճար որդուն և ծանր վիրտը մայրական կրծքում սեղմած՝ գալիս է աշխատանքի... Նա ալեղարդ տեղով ուզում է զգտակար լինել Հայրենական Պատերազմին. որդու հիշատակը հարգում է աշխատանքով: Նա գիշերները լաց է լինում, որովհետև Թորոսիկը միակ շառավիղն էր հայրական մեծ օջախի, սակայն այդ սուգի մեջ կա և սփոփանք, քանի որ Թորոսիկը վրեժխնդիր եղավ Սանասար պապի համար, հոր համար, նոր ու գեղեցիկ հայրենիքի համար և այն երկու կաթնաբույր մանկիկների, որոնք հոր մահով աշխարհ եկան,՝ վայելիլու հոր արյամբ ձեռք բերած բարօրությունը:

Գրառ. խմբ. ԱՐԸ. ՔԱՐԱՅԱՆ,
Նկարիչ Ռ. ՔԵՂԻՍՏՅԱՆ
Տեխ. խմբ. Մ. ԾԱՐՏԻՐԱՍՅԱՆ

ՎՅ 03366, Գտովեր 561, Տերած 4000,
Տպ. 6 1/4 մամ., հեղ. 4 մամ.,
Տրված է արտադրության
16/XII 1947 թ., ստորա-
դրված է տպագրու-
թյան 5/ V 1948 թ.

ՀԱՍՏ. Մինիստրների Սովետին կից
Պրիգրաֆ. և Հրատ. Վարչու-
թյան № 3 տպարան,
Երևան, Ալավեր-
դյան № 65

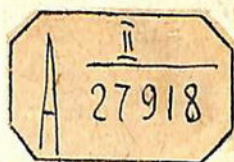
ՆԿԱՏՎԱԾ ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

Էջ	Տ ո ղ	Տ պ վ ա ծ է	Պետո՛ւ է լիՅի
13	17 ղ.	օտարության	հայրենիք
34	4 ն.	քեֆն	քեֆն
37	11 ն.	այլ է	այլ է

ԳԱՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220027918

ԳԻՆԸ 5 Ռ.